

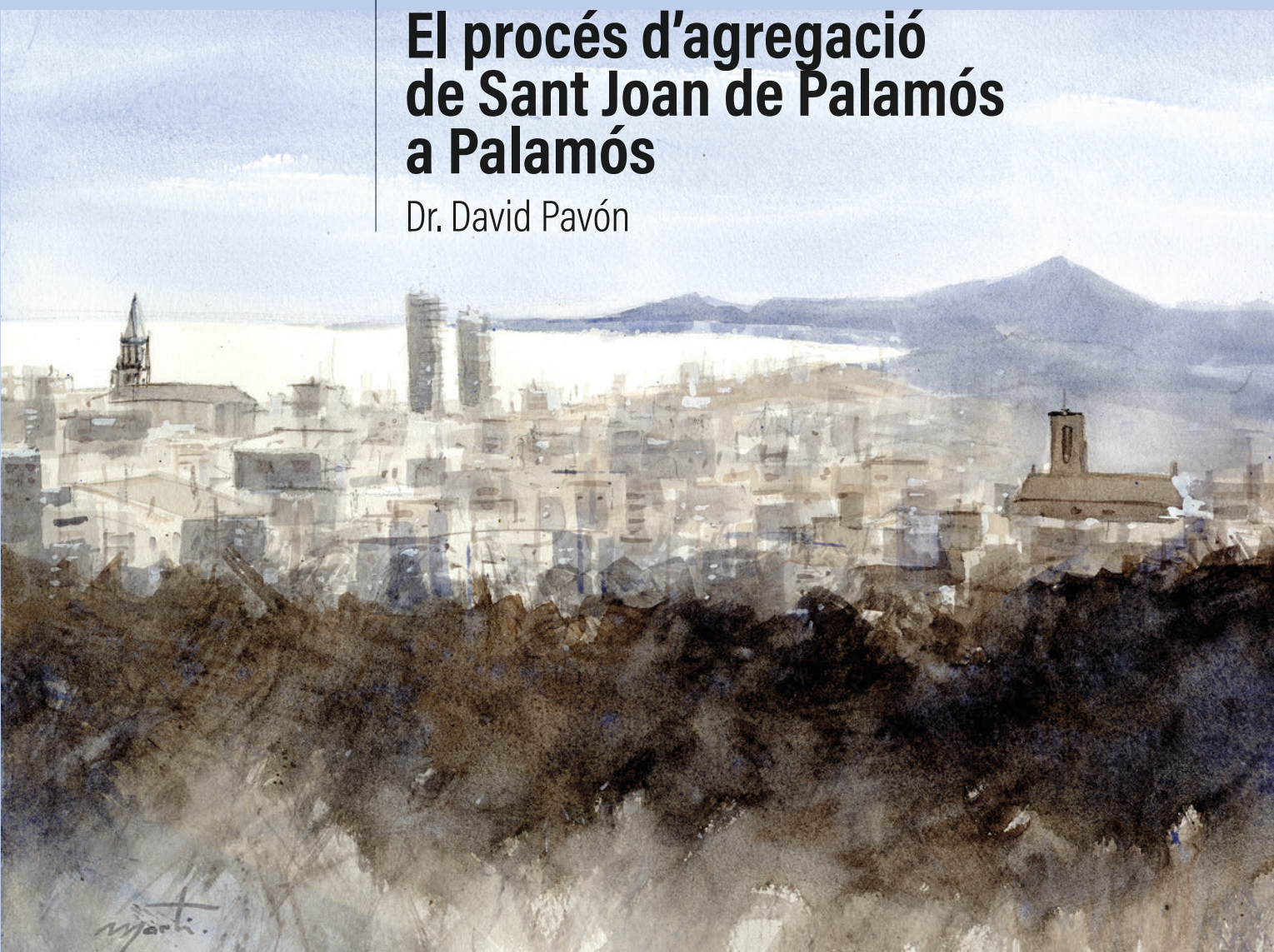
ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-romà

Dr. Elvis Mallorquí

El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós

Dr. David Pavón

Amb la coordinació i introducció del
Dr. Joaquim Nadal i Farreras exdirector de l'ICRPC

Cap als orígens de Palamós i Vila-romà

Dr. Elvis Mallorquí

El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós

Dr. David Pavón

© de l'edició: Ajuntament de Palamós

© dels textos: Maria Puig Ferrer, Dr. Joaquim Nadal, Dr. Elvis Mallorquí i Dr. David Pavón

© imatge de portada: aquarel·la original de Martí Colls

© fotografies i altres: respectius autors, fons i col·leccions
del Servei d'Arxiu Municipal de Palamós i del Museu de la Pesca

© disseny gràfic i maquetació: Lupagrafics

Correcció lingüística: Teresa Cuadrado

Impressió: Norprint

Dipòsit Legal: Gi-180-2025

Prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra en qualsevol forma
o per qualsevol mitjà sense l'autorització prèvia i per escrit
dels autors i de l'Ajuntament de Palamós.

ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-romà

Dr. Elvis Mallorquí

El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós

Dr. David Pavón

Amb la coordinació i introducció
del **Dr. Joaquim Nadal i Farreras** exdirector de l'ICRPC

“El mes d’abril de 1940 s’iniciaven els tràmits d’agregació del terme municipal de Sant Joan, que des de 1800 era municipi propi. L’any 1942 es va fer efectiva l’annexió. L’expedient esmentava les dificultats econòmiques de Sant Joan en contrast amb el desenvolupament econòmic de Palamós; tampoc s’amagava, però, la voluntat de Palamós d’expandir el seu terme municipal. El llenguatge era propi de la retòrica de l’època mancada de llibertats”.

Així començava el text de l'exposició del Servei d'Arxiu Municipal l'any 2017 amb motiu de la commemoració dels 75 anys de l'agregació de Sant Joan a Palamós; portava el títol *Dos pobles i un municipi*. Des d'aquell 75è aniversari es va iniciar un camí de treball per posar en valor Sant Joan, divulgant patrimoni, difonent història entre els escolars, col·laborant amb entitats i acompanyant inquietuds dels seus veïns i veïnes; un camí que cal preservar de forma coral.

La definició de **poble** passa per la identitat comuna i vincles dels seus habitants, cosa que va més enllà del límit administratiu. Al nostre municipi es manté ben viva la **identitat santjoanesca**. Sovint, identifiquem patrimoni en allò que podem tocar i veure, però la tasca de preservació del patrimoni també abraça indubtablement intangibles, com en aquest cas, que ens ajuden a entendre cada un dels moments del passat, per ser més conscients del present i construir millor el futur.

L'Àrea de Patrimoni de l'Ajuntament de Palamós va encarregar a l'Institut Català de Recerca en el Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, vinculat a la Universitat de Girona, l'elaboració de dos treballs des d'una mirada neutra i externa, sense emocions, però amarat de proximitat: l'un, centrat en l'evolució dels topònims de Palamós i Sant Joan, i l'altre, centrat en l'agregació de Sant Joan a Palamós.

Els estudis que tens entre mans, doncs, són una fita més per comprendre'ns de forma completa com a municipi. I així mateix, són una eina més de reafirmació de l'existència de la identitat que un dia va ser integrada a un municipi en el context de postguerra repressiva que vivia el nostre país.

Amb el desig que aquests estudis siguin d'interès general i contribueixin a fer una comunitat més forta que es reconegui en el present i futur.

Maria Puig Ferrer

Regidora de Patrimoni, Arxiu i Medi Ambient

Palamós i Sant Joan¹

El conjunt de treballs que avui presentem va ser un encàrrec de l'Ajuntament de Palamós a l'ICRPC (Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural). En el moment de l'encàrrec jo era el director de l'Institut i vaig assumir el paper de dirigir i coordinar el contingut dels treballs.

Ara, en canvi la meva posició ha canviat, la meva vida ha fet un gir, i la veritat és que en els darrers mesos no he pogut dedicar al treball tota l'energia que requeria. Però vet aquí que finalment donem per tancat aquell encàrrec que com veureu manté ben obert el tema que se'ns plantejava i presenta algunes línies i propostes d'acció.

L'encàrrec era complex i ens demanava d'abordar amb una òptica múltiple un tema delicat i sensible: les inquietuds, les preocupacions, les reivindicacions que des de Sant Joan de Palamós es plantegen al voltant de la relació amb Palamós. El punt neuràlgic de la qüestió es situava en el procés d'agregació de Sant Joan per Palamós iniciat l'any 1940 i culminat el 1942. Des d'aquest any Sant Joan va deixar de ser un municipi independent i l'annexió o fusió va estar acompanyada de silencis, de complicitats i també de raons objectives.

Ara ja en la tercera dècada del segle XXI l'Ajuntament de Palamós, empès pels moviments veïnals, per les entitats i les associacions de Sant Joan, conscient d'un estat d'ànim, va creure que una mirada externa, més desapassionada, podia aportar elements de reflexió i debat.

El tema s'ho val i com tots sabeu té moltes arestes. És una qüestió de noms només?, és una qüestió de principis?, és una reivindicació històrica?, es tracta de reescriure la història?, és una qüestió de sentiments, d'emocions, d'identitat?, o en definitiva i a la vista de totes les posicions es tracta de fer ara un estat de la qüestió i plantejar solucions de futur? A mi em sembla que les coses han d'anar per aquí: contemplar tots els matisos i abordar un plantejament de futur.

En aquest sentit hem enfocat el treball en dues direccions. En primer lloc hem volgut fer un repàs històric. La història ens ensenya que el poblament és una cosa i les realitats administratives o el repartiment del poder és una altra, si bé naturalment són realitats que s'encavalquen. Aquesta és la tasca que hem encomanat a Elvis Mallorquí i a David Pavón, professors i especialistes acreditats en les seves respectives especialitats.

¹ Introducció als treballs d'Elvis Mallorquí: "Cap als orígens de Palamós i Vila-romà" i de David Pavón: "El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós", realitzats per l'ICRPC i coordinats per Joaquim Nadal i Farreras. Aquesta introducció va ser la base del parlament de Joaquim Nadal i Farreras a l'acte públic de presentació dels treballs a Palamós, al teatre La Gorga, el diumenge 19 de març de 2023.

Elvis Mallorquí, historiador, professor de la Universitat de Girona, especialista en història medieval i dedicat amb especial intensitat a temes situats a les Gavarres, les Guàrdies, el Gironès, la Selva, el Baix Empordà. Ha orientat els seus estudis al coneixement i edició de les fonts, als temes al voltant dels camins, de la toponímia, el poblament, el paisatge, la cultura, les parròquies, les sagreres, la feudalització i les estructures de poder militars o eclesiàstiques amb treballs sobre el delme i l'estructura feudal, la masia catalana, el Bisbat de Girona, Sant Miquel de Cruïlles, Sant Pere de Galligants, l'arquitectura gòtica i treballs monogràfics sobre diversos municipis.

Per la seva banda, David Pavón és també professor de la Universitat de Girona al Departament de Geografia. Com a membre del Grup de Recerca en Canvi Socioambiental (SAMBI) s'ha especialitzat en qüestions al voltant de l'aigua, el territori i la sostenibilitat, amb recerques relacionades amb la dimensió socioterritorial de l'aigua i la seva gestió. Dins d'ella s'ha centrat en aspectes com el patrimoni fluvial, la geografia històrica dels espais fluvials o la gran obra hidràulica; a banda de diversos estudis d'àmbit local.

He d'afegir que naturalment no partíem pas de zero. Al contrari, des de Palamós sabeu millor que ningú que hi ha un tou de recerca important i que les aportacions del segle XX i d'aquest segle són peces imprescindibles del treball de reconstrucció que hem fet. Com que en aquesta introducció que avui presentem a tall de conclusió no es tracta de fer un repàs exhaustiu, permeteu-me que simbolitzi i personalitzi el conjunt d'aquestes aportacions en la figura de Pere Trijueque, a qui ja heu homenatjat adequadament, però que mai no deixarem prou constància de la seva tasca. Ell mateix justament va escriure diversos treballs sobre el tema que ens ocupa al voltant de la relació entre Palamós i Sant Joan i que són de referència obligada.

En el cas del treball de l'Elvis Mallorquí ja veureu com una aproximació de conjunt ens assabenta de l'articulació territorial del territori que estudiem en època megalítica, del paper de les *villae* romanes, de l'existència de *palatium* i *villae* com a “centres de percepció de rendes d'un districte administratiu durant l'època islàmica”, malgrat el buit i el moviment transhumant des de la crisi del baix imperi. El punt neuràlgic de la qüestió es situa en època medieval quan entren en joc actors de la societat feudal, monestirs i senyors d'una banda, i el rei de l'altra. Així la definició territorial passa per una estructura composta de castells –Sant Esteve de la Fosca, castell Maur, castell de Vila-romà...– i de parròquies –Santa Eugènia de Vila-romà, Sant Mateu de Vall-llobrega–, i una multiplicitat de senyors –els abats de Sant Feliu i de Sant Pere de Galligants, per exemple, o el bisbe de Girona–.

Per aquest camí, del segle XII al segle XIII, castells i parròquies configurarien la realitat territorial i administrativa fins que la irrupció del bisbe de Girona, que el 1270 va adquirir el castell de Vila-romà, i del rei, que l'any 1277 es feu càrrec del castell de Sant Esteve de la Fosca, van desencadenar el procés de creació del port reial i la carta de privilegis de Palamós de 1279. Encara durant un segle més la parròquia de Palamós seria Santa Eugènia de Vila-romà fins que el 1344 es va erigir una capella del port en honor de Santa Maria i prop d'un segle més tard esdevindria el 1417 la nova parròquia de Santa Maria de Palamós.

Durant la baixa edat mitjana i ben bé fins a la fi de l'Antic Règim, l'establiment de la batllia de Palamós definia una jerarquia territorial que aniria atorgant preeminència al conjunt del territori al nucli portuari, si bé durant força temps amb parròquies compartides entre els dos futurs nuclis municipals, amb preeminència de Santa Eugènia de Vila-romà. En aquest sentit podem afirmar que Sant Joan era un veïnat de Vila-romà, amb parròquia i municipi, que a principis del segle XIX es desvinculà del tot de la jurisdicció de la batllia de Palamós i amb la fi de l'Antic Règim es mantingué com a municipi durant poc més d'un segle.

És evident que si simplifiquem molt, l'existència de parròquies i municipis determinen com un absolut l'estructura territorial. On hi ha una parròquia i un ajuntament hi ha una identitat. Però en època medieval és molt clar que la superposició de poders i jurisdiccions planteja dubtes sobre la possibilitat d'establir criteris absoluts. Reculant en la història i atenent a les qüestions de noms, Vila-romà podria situar-se en els orígens de tot plegat, però amb el temps la seva concreció territorial es va anar desdibuixant i va prevaldre el pes de les estructures parroquials.

Per la seva banda, David Pavón estableix una aproximació que en part relativitza l'annexió de 1942. Primer perquè ja amb la Llei de 1866, un avantprojecte proposava l'agregació de Mont-ras, Vall-llobrega i Sant Joan de Palamós a Palamós. Per altra banda, la memòria de 1930 ja acreditava la necessitat imperiosa i imprescindible de la fusió que sancionaria definitivament l'ordre del 31 de març de 1942. L'informe de Pelayo Martínez com a arquitecte de "regiones devastadas" de 13 de desembre de 1940 ja establia els elements que feien imprescindible la fusió que es va veure estimulada per la declaració de Palamós com a municipi "adoptat" pel franquisme. La línia argumental exhibia la continuïtat urbana, la mobilitat laboral obligada, la desproporció territorial entre Palamós i Sant Joan, la futura situació de l'hospital de Palamós en terme de Sant Joan, els programes d'urbanització comuna i els serveis d'aigües compartits. Pavón assenyala, però, un fet documentalment significatiu: d'una banda, la inexistència de referències al tema entre 1930 i 1940 i de l'altra, un autèntic full en blanc, o un forat negre, entre la memòria de 1940 i la resolució de 1942, sense cap constància documental de la informació pública que va requerir el Govern Civil. Queda clar, però, que aquest conjunt de circumstàncies domina per damunt de la casuística puntual poc documentada i cada cop més difuminada per la manca de testimonis orals.

Sigui com sigui, és evident que la fusió, l'absorció d'un municipi dins de l'altre, es va produir en un context determinat, just un cop liquidada la Guerra Civil i en plena autarquia i implantació de la dictadura franquista. És indubtable, doncs, que per molt que es relativitzi l'annexió i el conjunt de les circumstàncies que l'acompanyaren, la forma com es va produir posi una taca a l'horitzó originari i reclami una revisió del procés a la llum de les circumstàncies actuals. Si bé cap de les línies argumentals sobre una transició fosca i induïda cap a l'annexió no acaba de tenir prou evidències com per a convertir-ho en un element determinant. Fos qui fos l'alcalde de 1942, estigués avalat per qui fos, la realitat en un context autoritari esvaïa les implicacions estrictament personals i situava les coses

en un terreny d'aplicació de la discrecionalitat autoritària. A mi m'ha semblat que, per molt que l'annexió estigués envoltada de rumorologia, ni l'afer d'un camió suposadament ofert com a preu, ni la presumpta compra de voluntats no estan provades i en qualsevol cas no serien determinants. L'annexió es va produir, en el context autoritari que coneixem, per la força dels fets més que per la distorsió de les voluntats.

Passats més de vuitanta anys de l'annexió i superat el període més fosc del franquisme, avui les noves generacions, els nets dels protagonistes dels anys trenta es formulen preguntes que en moltes ocasions no es van formular o no van evidenciar els seus pares. És prou conegut que el daltabaix que va provocar la Guerra Civil va imposar unes pors radicals que van alimentar els silencis públics i domèstics.

Arribats a aquest punt i després de conèixer les evidències històriques, era molt clar que amb els arguments de la història no n'hi havia prou per encarar l'informe de fons que empenyia l'Ajuntament de Palamós. Calia de totes una consulta a persones significatives de Sant Joan, bé sigui per la seva implicació cívica, bé pels seus vincles directes amb els moviments veïnals o pel seu coneixement dels fets i de les fonts històriques². Vam emprendre, doncs, una consulta que no hem pogut completar del tot, però que ens ha aportat pautes d'interpretació suficientment significatives i que evidencien aspectes diversos. Tots en la línia d'un desequilibri estructural en els centres de decisió i en les decisions a favor de Palamós i en detriment de Sant Joan; potser fins i tot amb un punt de menysteniment o simplement d'oblit conscient i inconscient. És el cas dels pressupostos del tot desequilibrats de la festa major de Palamós o de Sant Joan, en una proporció de com a mínim de 6 a 1. Parlem de la sedimentació progressiva d'un procés acumulatiu i continuat en el temps que no es circumscriu a cap període concret.

No cal ni dir que en el conjunt dels aspectes més nominal, la nomenclatura del poble, si bé es reconeix la primacia de Vila-romà com al tot de la part, els termes del debat i la possible solució del plet es situen en un nom associat, un nom compost, tal com "Palamós i Sant Joan", a l'estil de Calonge i Sant Antoni, i de Torroella i l'Estartit. La idea reiterada és que s'integri Sant Joan al nom de Palamós, fer que Sant Joan entri al nom de Palamós. Només apareix com un posicionament minoritari la defensa d'una denominació Palamós-Vila-romà, que potser té la seva lògica històrica, però que a hores d'ara desdibuixa del tot el sentiment de pertinença més associat a Sant Joan de Palamós.

2 Hem d'agrair en aquest sentit la confiança que ens han mostrat sempre des del Museu de la Pesca, en Miquel Martí, i des de l'Ajuntament de Palamós, la Maria Puig, tinent d'alcalde, complint també un encàrrec de l'alcalde. També hem d'agrair la màxima disponibilitat per part de la directora de l'Arxiu de Palamós, Carme Adroher. Però sobretot hem de mostrar el nostre agraïment a totes les persones de Sant Joan que hem entrevistat i a totes les que no hem pogut entrevistar però que han mostrat la seva total disponibilitat: Carles Sala, Gabi Martín, Alexan Weltz, Francisco Vilanova, Mercè Garcia, Antoni Romero, Josep Olivé, i Margarita i Dolors Adroher. Per la meua part he de remarcar la total disponibilitat dels historiadors Elvis Mallorquí i David Pavón que han posat els seus coneixements a contribució d'aquest projecte singular que ha plantejat preguntes al passat, al present i al futur.

En totes les consultes es fa molt present que cal una revisió del que en podríem dir el pecat original, ja sigui d'una forma implícita o explícita. Així, la idea de reparar i restituir els greuges del passat apareix com una de les idees força. També es fa molt evident que en les actuals circumstàncies no hi ha en tot Sant Joan i el conjunt de l'antic municipi un moviment articulat que en reclami la segregació i la independència; és molt probable que el temps per la via dels fets hagi convertit en irreparable i irreversible la situació actual.

Tant com que es fa evident que Palamós només ha mirat al mar i al seu propi eixample i en canvi no ha mirat a l'interior, a la muntanya. Hi ha en la conducció dels afers municipals un mirada esbiaixada, una mena d'estrabisme consolidat per les inèrcies i els fets consumats.

Si això és així, la situació de greuge històric només es pot reparar per dos camins, bé per la via de la consulta als veïns i una declaració de principis –és el que va sorgir d'un debat a Ràdio Palamós amb motiu del 75è aniversari de l'annexió on els grups propugnaven la realització d'una enquesta com a base per a un referèndum posterior– o bé per la via més efectiva de les compensacions que és la que nosaltres considerem més plausible.

Compensacions en el sentit d'accions positives empreses per l'Ajuntament, amb l'acord dels veïns que poden ser simbòliques –recuperar a la carretera l'edifici de l'antic Ajuntament per a algun servei municipal– o constituir un servei municipal, un gran equipament cívic i administratiu, una mena d'ajuntament de districte, al costat just de la plaça de Mossèn Gumersind, en una finca de propietat municipal: can Displàs. Això naturalment hauria d'anar acompanyat pel fet que els grups municipals, tant al govern com a l'oposició, entomessin el compromís d'incorporar a les llistes respectives candidats i candidates amb opcions de ser elegits i amb voluntat d'exercir de regidor de Sant Joan de Palamós i de fer arribar al ple municipal la veu del poble. I aquest camí hauria de culminar per la via dels fets en la integració de Sant Joan en el nom de Palamós: Palamós i Sant Joan, amb canvi de nom oficial en el Nomenclàtor dels municipis de Catalunya.

I com és natural cal que de manera immediata l'Ajuntament es faci càrrec d'aquelles mancances més visibles que converteixen el conjunt dels nuclis de Sant Joan com un conglomerat esfilagarsat de no llocs on s'acumulen mancances diverses i visibles, amb excepció potser del nucli històric.

També es dibuixa la necessitat d'una retolació efectiva i reivindicativa que faci visible en el Nomenclàtor l'evidència d'una personalitat singular associada a Sant Joan.

En definitiva s'ha de trobar la manera de substituir l'annexió franquista per un procés participatiu que atorgui sanció democràtica a allò que es va fer de manera autoritària i imposada. Un dels consultats deia que “s'ha perdut el fil històric i s'ha de recuperar” i allò que s'ha consolidat per la via dels fets s'ha de sancionar per un procés legitimador.

Legitimar la realitat després de discutir uns orígens espuris i atorgar validesa a nous plantejaments de reconeixement i de respecte de la identitat que acreditin que les inèrcies

acumulades són vençudes per la capacitat d'equilibrar i ajustar els centres de decisió amb reconeixement explícit de la personalitat de Sant Joan de Palamós en el municipi de Palamós.

Començant pels noms, continuant pels símbols, acabant pels fets i la seva materialització.

A tall de resum: la història dona una precedència difusa a Vila-romà i eventualment a Sant Joan. Però si bé és cert que 1279 marca clarament un abans i un després, no podem pas dir que amb anterioritat no hi hagués també una articulació de tot el territori amb pes efectiu dels diferents territoris que acabarien definint en la baixa edat mitjana els diferents ingredients del trencaclosques territorial. Palamós inclòs.

La identitat municipal estricta i parroquial té una cronologia asimètrica a favor de la delimitació parroquial que dibuixa un procés successiu d'emancipació de la parròquia marinera fins al segle XV. Però això passa en un context d'una certa preeminència de la batllia de Palamós, per damunt de la resta d'estructures administratives, jurisdiccionals i feudals. L'etapa curta de vida municipal estricta en sentit modern marca una delimitació interdependent. Un municipi rural, pagès, agrícola a l'interior, fins i tot forestal i un municipi mariner arrapat a la costa i a les estructures portuàries, comercials i fabrils. La fusió annexionista de 1942 determina un punt de no retorn imposat. Palamós s'erigeix en la peça dominant i Sant Joan perd pes, identitat, sentit de pertinença i es desdibuixa progressivament; fins que a partir de la dècada de 1970 els moviments veïnals i parroquials, l'existència d'equipaments de poble com l'escola bressol, la personalitat generosa i expansiva d'un rector compromès, les voluntats de dirigents locals, van determinar un camí a la inversa cap a la presa de consciència.

Però la recuperació de la consciència cívica i el compromís amb Sant Joan no va estar acompanyada des dels inicis d'una acció equivalent i proactiva de l'Ajuntament de Palamós que va permetre induir un lliscament progressiu cap al desequilibri polític i territorial. La balança es va anar desequilibrant i la inclinació ha anat afavorint el nucli palamosí estricte. Sant Joan és només subsidiàriament Palamós. Només si es recupera l'equilibri i pels dits i pels fets Sant Joan esdevé més Palamós en la consideració d'un equilibri municipal desitjable, s'haurà revertit la situació que es va desencadenar inexorablement a partir de 1942, més pels fets consumats en els inicis que pel convenciment estricte.

Naturalment aquesta introducció té tota la subjectivitat d'una mirada independent i planteja a l'Ajuntament que va formular l'encàrrec la dificultat d'emprendre el conjunt d'accions necessàries per tal de fer possible un procés efectiu de legitimació de la realitat actual, un cop ponderada per les decisions adequades que corregeixin els greuges del passat.

Joaquim Nadal i Farreras
ICRPC-CERCA

Glossari

Vil·la romana (s. I-V dC)	Model d'ocupació del territori rural d'època romana basat en explotacions agrícoles i ramaderes consistents en uns conjunts d'edificis on treballaven els esclaus i en d'altres estances on residia la família del propietari, <i>dominus</i> .
Palau (s. VIII-IX)	Centre de percepció de rendes d'un districte administratiu en època islàmica. Després de la conquesta franca de Girona el 785, es podien equiparar a les vil·les.
Vil·la i vilar (s. IX-X)	Demarcació territorial corresponent a l'espai ocupat pels habitatges i les terres conreades d'una comunitat rural. Podria tenir l'origen en una vil·la romana. Els vilars són similars a les vil·les, però d'una extensió inferior i de cronologia més recent. Podrien ser fruit de roturacions efectuades per famílies pageses.
Parròquia (s. X-XIX)	Territori format pels termes d'un conjunt de vil·les i vilars dependent d'una església a la qual acudeixen els habitants per rebre els sagraments eclesiàstics. La dependència es tradueix en el pagament del delme, la primícia i altres drets eclesiàstics.
Castell termenat (s. XI-XIII)	Territori dependent d'un castell o fortalesa construïda per una família de nobles o cavallers. La dependència es tradueix en la prestació de censos, agrers —o parts de collita— i serveis en treball. En el cas de Palamós, a partir del segle XIV esdevenen les seues d'unes senyories directes.
Emfiteusi (s. XIII-XIX)	Forma de propietat procedent del dret romà que va ser recuperada al segle XII i estesa a tot arreu per descriure els drets que, simultàniament i de forma perpètua, tenien els senyors feudals sobre una terra o un mas i els pagesos que hi treballaven i vivien: el <i>domini directe</i> és el conjunt de prestacions i drets que obtenien els senyors; el <i>domini útil</i> és el conjunt de drets dels pagesos a explotar i traspasar les seves terres.

Batllia (s. XIII-XIX)	Districte territorial sobre el qual el batlle reial de Palamós administrava justícia en nom del rei. A la vegada, aquest territori servia per organitzar les milícies pageses i vilatanes de cara a la seva defensa militar.
Vila (s. XIII-XXI)	Nom que designa un nucli de poblament concentrat més important que la majoria de parròquies rurals, de poblament dispers. Solia disposar de mercat, notaria i, en el cas de Palamós, tenia port i era la seu d'una batllia.
Universitat (s. XIII-XVIII)	Assemblea dels caps de casa d'una parròquia o castell termenat que, a partir del segle XIII i sobretot del XIV, té capacitat jurídica per nomenar procuradors o síndics que representen la comunitat de cara a l'exterior, recapten els impostos entre els veïns o s'endeuten per a qualsevol despesa comuna important.
Ajuntament (s. XVIII-XXI)	Corporació encarregada del govern i l'administració dels interessos d'una ciutat, una vila o un poble. El nom, d'origen castellà, acaba substituint la tradicional denominació d'universitat als governs locals.
Municipi (s. XIX-XXI)	Des de la constitució de Cadis de 1812 i de les constitucions liberals posteriors, circumscripció administrativa regida per un ajuntament. En la majoria de casos té l'origen en localitats on al segle XVIII hi havia els barons, en localitats senyorials, i l'Audiència Reial, en llocs d'adscripció reial, nomenaven els regidors.
Agregació (s. XIX-XX)	Procediment administratiu pel qual un municipi o una part d'ell s'incorpora a un altre de ja existent i amb el que, normalment, existeix una continuïtat física territorial. En aquesta modalitat de canvi municipal sol succeir que el creixement demogràfic i urbanístic d'un dels dos és més accentuat fins al punt d'absorbir el de menor entitat.

Platja de la Fosca, [1900-1922]. Foto Pallí. Fons Museu de la Pesca

*“Els mapes es desplacen.
Les línies que defineixen els espais són inestables
i les relacions entre els subjectes polítics canvien”.*

MATAS, *Els marges...*, p. 18.

Cap als orígens de Palamós i Vila-romà

Elvis Mallorquí

Taula de continguts

Introducció	18
1 Dels megàlits als romans	18
2 La fi de l'imperi en l'àmbit local: <i>palatium</i> i <i>villa</i>	22
2.1. Un 'palau' d'època andalusina	23
2.2. El lloc de Calonge	24
3 El temps del feudalisme: <i>parrochia</i> i <i>castrum</i>	25
3.1. Dues parròquies: Vila-romà i Vall-llobrega	26
3.2. Dos castells antics: el de Sant Esteve i el castell Maur	28
3.3. Els termes dels castells de Sant Esteve i Vila-romà	30
4 Un món rural: de la <i>villa</i> als masos	31
4.1. Els senyors directes i els seus dominis	32
4.2. El naixement de la universitat de Vila-romà i Vall-llobrega	34
5 Connexions amb l'exterior: <i>portus</i> i <i>baiulia</i>	36
5.1. El port reial de Palamós	36
5.2. La batllia de Palamós	37
5.3. La difuminació dels límits dels termes dels castells	38
5.4. La nova parròquia de Palamós	39
6 De la fi de l'edat mitjana a la fi de l'antic règim	40
6.1. El manteniment de l'estructura territorial baixmedieval	41
6.2. El creixement de la vila de Palamós	42
6.3. La delimitació entre Palamós i Mont-ras i l'escissió de Vall-llobrega	43
6.4. El pes de l'Estat: <i>municipio</i> i <i>ayuntamiento</i>	45
Conclusions	47
Bibliografia	49
Documents	52

Introducció

Al llarg de la història el territori avui inclòs en el municipi de Palamós s'ha estructurat a través d'entitats molt diferents i amb noms ben variats. Sabem que, entre el 1940 i el 1942, el municipi fins aleshores independent de Sant Joan de Palamós va ser annexionat al de Palamós. Però, quines entitats existien abans de la formació d'ambdós municipis i del de Vall-llobrega al segon terç del segle XIX? La batllia jurisdiccional, nascuda a la fi del segle XIII, abarcava aquests tres territoris o s'estenia més enllà fins a Calonge i Fitor? Els límits dels municipis provenen dels de les parròquies bessones de Santa Eugènia de Vila-romà i Sant Mateu de Vall-llobrega, documentades des del segle XIII, i de la de Santa Maria de Palamós, formada al segle XV? Quin paper van exercir els castells de Sant Esteve de Mar, Vila-romà i el misteriós castell Maur? Va existir un 'palau' en època musulmana? I de les vil·les romanes, què n'ha quedat dos mil anys després? El poblat ibèric de Castell tenia un abast territorial similar al del municipi de Palamós? I, reculant encara més, els monuments megalítics que trobem a les Gavarres ja marcaven el territori d'una comunitat?

Des del neolític, a mesura que el nombre de la població creixia i les societats esdevien més complexes internament, ha calgut definir, cada vegada amb més precisió, els límits de l'espai ocupat per cada comunitat humana per separar-la dels veïns. Prendre en consideració les marques que han separat el territori de Palamós dels de Sant Joan fins al 1942, Vall-llobrega, Calonge, Fitor i Mont-ras,¹ ajuden a entendre que la gent d'aquest territori ha viscut entre dos pols oposats: d'una banda, el rerepaís rural i forestal que s'enfila des de la plana de l'Aubi cap als contraforts de les Gavarres; de l'altra, el mar, una porta oberta al comerç i a la comunicació amb llocs llunyans, però també l'entrada de molts perills i amenaces. Mirant cap al futur, aquest coneixement pot reforçar el sentiment col·lectiu de pertinença i d'arrelament a una terra.

1. Dels megàlits als romans

En diversos punts de les Gavarres es conserven monuments megalítics construïts entre el període del neolític i el temps del bronze final, entre el 4000 i el 2200 aC: dòlmens que corresponen a enterraments col·lectius o individuals de societats d'agricultors i ramaders, menhirs aixecats en punts visibles propers a rutes terrestres, roques amb inscultures gravades a poca distància d'altres megàlits. Qui va aixecar aquestes construccions eren grups amb un alt grau d'organització social i estretaments vinculats entre ells perquè, dins dels sepulcres, hi havia els seus avantpassats. I, segurament, tenien una estreta relació amb un territori que, en certa manera, ja consideraven seu.²

¹ Aquest estudi deu molt a Pere Trijueque, tant als seus treballs d'història com a les observacions efectuades en un article previ del 2008.

Volem, amb aquestes pàgines, retre-li homenatge per la seva tasca per a la història de Palamós, els pobles de l'entorn i la seva gent. En relació a les fites del municipi, cf. TRIJUEQUE, *El termenal...*

² ROIG-NIELL, *Dòlmens...*, p. 27-41.

En el cas de Palamós (cf. Mapa 1), es pot detectar una alta concentració de restes entre els cims de Montagut i el Montagut Petit, en una carena que separa la riera de Vall-llobrega de la riera de Bell-lloc. De manera semblant, també n'hi ha uns quants a la carena que va del puig Cargol al puig de la Cendrosa i que separen les valls de la riera de Bell-lloc i la del Tinar, és a dir, Palamós de Calonge. Més a prop de mar, el dolmen de Puig ses Forques i altres monuments propers i l'hipogeu de cala Seniar podrien correspondre als espais centrals de les primeres comunitats d'aquest territori.

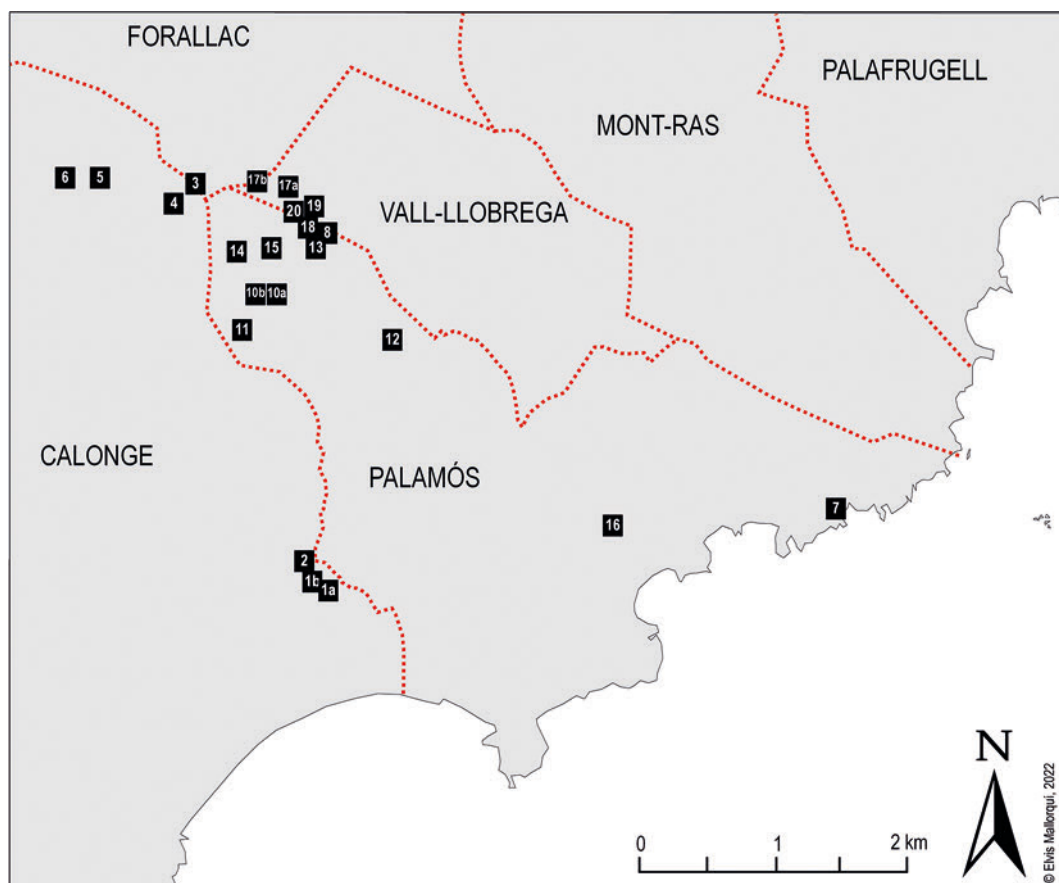
Taula 1. Dòlmens, inscultures i altres jaciments megalítics de l'entorn de Palamós

N.	NOM	TIPUS	CRONOLOGIA	ALTITUD
Calonge				
1	Puig ses Forques	a) Dolmen en forma de sepulcre de corredor b) Menhir en forma d'estela	4.000-3.500 aC 4.000-3.500 aC	51 m 57 m
2	Barraca de N'Oller	Dolmen natural aprofitat com a barraca	4.900-4.600 aC	35 m
3	Feixes d'en Ribot	Inscultures en forma de cassoles	?	288 m
4	Puig Cargol	Inscultures en forma de cassoles	?	327 m
5	Puig de la Cendrosa	Inscultures en forma de cassoles	?	318 m
6	El Tinar	Inscultures en forma de cassoles	?	300 m
Palamós				
7	Cala Seniar	Hipogeu o cova artificial	2.700-2.200 aC	67 m
8	Montagut	Dolmen en forma de galeria catalana en U	3.000-2.500 aC	255 m
9	Can Baraca	Roques alineades a la vall de Bell-lloc	?	169 m
10	Canyadell	a) Inscultures en forma de cassoles b) Paradolmen cobert	? ?	191 m 149 m
11	Feixes d'Arenys	Blocs de pissarra de grans dimensions, amb cassoles gravades	?	225 m
12	Can Dorca	Inscultures en forma de cassoles diverses lloses	?	190 m
13	Mas Antoniet	Menhir a la vall de Bell-lloc	?	64 m
14	L'Altaret	Roques en forma de taula o altar amb gravats en forma de cassola	?	244 m
15	La Llosa del Muret	Inscultures en forma de cassoles	?	203 m
16	Mas Pepó de la Fosca	Inscultures en forma de cassoles	?	22 m
Vall-llobrega				
17	Montagut Petit	a) Roques amb inscultures b) Gravats en forma de cassoles al cim del puig	4.000-2.500 aC ?	246 m 271 m
18	Molló de la Pedra Negra	Inscultures en forma de cassoles	?	225 m
19	Roca Alba	Rocall enganxada a una barraca de vinya, possiblement una "pedra dels sacrificis", amb gravats en forma de cassoles	?	248 m
20	Coll de Montagut	Inscultures en forma de cassoles	?	248 m

Font: ROIG-NIELL, *Dòlmens...*, p. 154-171.

1. Dels megàlits als romans

Figura 1. Conjunts megalítics del terme de Palamós i de l'entorn immediat

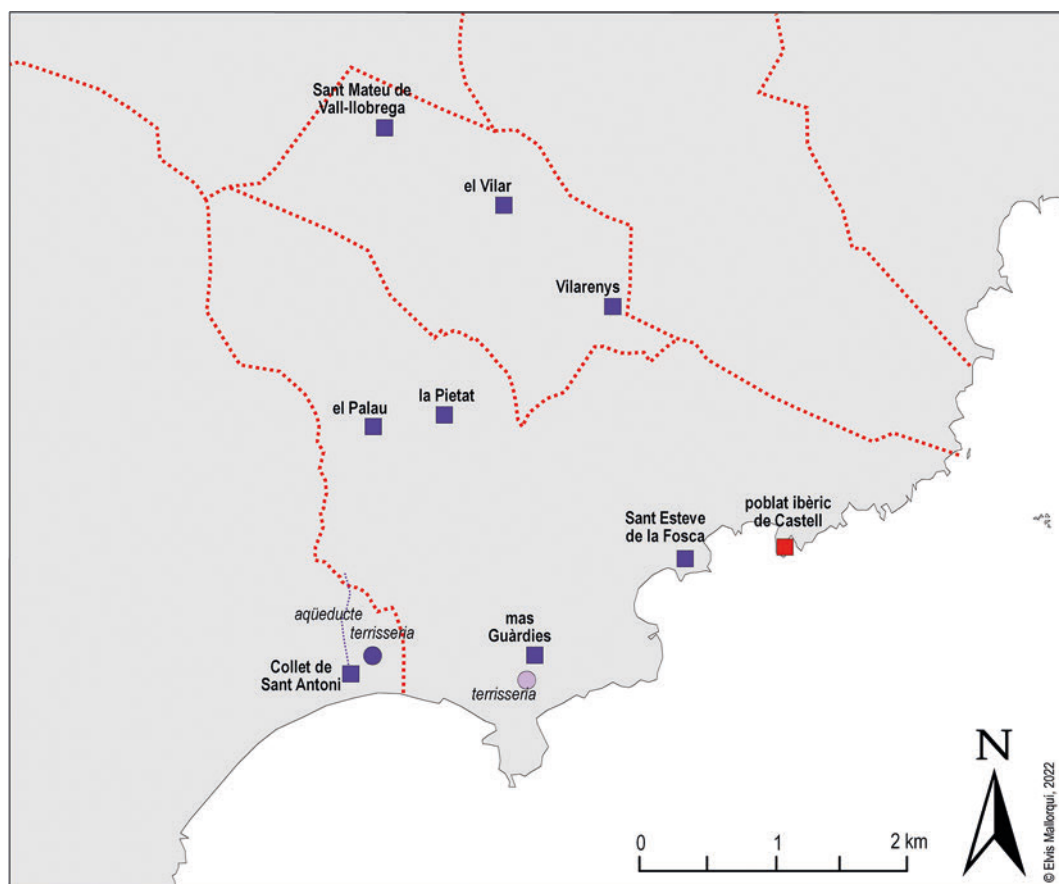

Al llarg del primer mil·lenni aC els humans es van anar establint a les planes baixes del Ter i del Daró. Ho sabem gràcies a les anàlisis pol·líniques que han detectat l'expansió de l'agricultura i, en concret, el conreu de l'ordi. És probable que passés el mateix al llarg de la vall de l'Aubi, en el corredor entre Palamós i Pals: a inicis del segle V aC ja existien unes cabanes primitives a l'aire lliure situades allà on, a finals del mateix segle, es va construir el poblat ibèric de Castell (cf. Mapa 2). Era un lloc d'intercanvi comercial, tal com es pot deduir de les ceràmiques d'origen fenici o púnic i, a partir del segle IV aC, de procedència del poblat d'Ullastret o de la ciutat grega d'Empúries, a més de les omnipresents àmfores, fusaioles i *pondera*. L'increment del comerç va comportar la construcció d'uns primers edificis amb pedra al damunt d'unes terrasses anivellades artificialment al damunt del promontori. Al llarg del segle III aC augmenta la ceràmica campaniana procedent de Roma i d'altres de Roses. D'aquesta època data el plom amb epigrafia ibèrica que s'hi ha trobat i, també, algunes monedes. Després del desembarcament dels romans a Empúries el 218 aC, el poblat ibèric de Castell no s'abandona, com fan altres poblats gironins, sinó que s'amplia fins a formar un petit mercat. Així va

continuar fins al segle I dC, època en què ja hi ha diverses vil·les dedicades a l'explotació agrícola instal·lades a la plana.³

Una d'aquestes vil·les, coneguda des de finals del segle XIX, és la del cim del Collet de Sant Antoni, a prop del vell camí de Palamós cap a Calonge i sobre un esperó rocós que s'endinsava al mar. S'hi va trobar un paviment de mosaic i restes d'un aqüeducte construït amb *opus caementicium* i amb un arrebossat interior d'*opus signinum* que travessava de nord a sud la terrassa superior. A partir de sondejos, prospeccions i controls arqueològics més recents, s'ha confirmat l'existència des del segle I aC d'un edifici construït amb blocs de granit, lligats amb fang, en el qual coexistien espais industrials i residencials. Més a l'est, es va descobrir una important terrisseria que formava part del sector industrial de la vil·la.⁴ A mitjan segle I dC, es va aixecar un nou edifici i fet amb parament d'*opus caementicium*, de caràcter residencial, que es va mantenir en funcionament, després d'una reforma del segle II, fins al segle IV.

Figura 2. Vil·les i jaciments romans de l'entorn de Palamós

3 VERDAGUER, *El poblat...*, p. 10-11 i 33-41; SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 79-82 i 93.

4 SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 114-117. Per a les aportacions més recents, cf. NOLLA-SANTAMARIA-SUREDA, «Excavacions arqueològiques...», p. 87-112; BURCH-PALAHÍ-VIVÓ, «El Collet...», p. 217-223; PRAT-PALAHÍ-BURCH-VIVÓ, «La vil·la romana...», p. 315-324.

1. Dels megàlits als romans

Quin espai depenia de la vil·la? En el territori de quina ciutat es trobava? *Gerunda, Emporiae*? De moment, només podem imaginar les respostes a través de la comparació amb un jaciment similar i proper: la vil·la romana del Pla de Palol, a Platja d'Aro, era un petit establiment agropecuari ibèric que, al final del segle I aC, es va convertir en una autèntica vil·la en un tram de costa amb bones condicions per a ancorar i varar les naus. Per la terrisseria i les restes de ceràmica, com al Collet, deduïm que bona part de l'àrea agrícola circumdant es va dedicar a la producció de vi per a ser exportat en àmfores tacades amb taps de suro segellats amb morter de calç. Aquest sistema va durar fins a la fi del segle I dC en què el monocultiu de la vinya va deixar pas a una economia agrícola més diversificada –olivera, arbres fruiters, cereals, hortalisses, llegums– i combinada amb la ramaderia –aviram, porcs, vaques, ovelles i cabres– i l'explotació del bosc. Així es va poder ampliar la vil·la de Pla de Palol amb uns banys termals per a la família del *dominus* de l'explotació, que hi residia permanentment si fem cas de les restes de cavall dels segles III i IV. Igual com el conjunt de l'imperi romà d'Occident, a mitjan segle V dC, la vil·la entra en crisi i, dins el primer terç del segle VI dC, és definitivament abandonada.⁵

Al pla sobre els penya-segats propers a l'ermita i al castell de Sant Esteve, a la platja de la Fosca de Palamós, hi hauria hagut una altra vil·la romana de la qual es conserven restes de murs, paviments d'*opus signinum* i un forn de terrissa romana. També se'n troben als Vilars i a Vilarenys, a Vall-llobrega, a la Pietat i al Palau, a Vila-romà. En aquest darrer lloc, hi destaquen uns murs d'alçada considerable, unes pedres irregulars, uns paviments d'*opus signinum* i unes monedes romanes. A l'est de l'actual hospital de Palamós, al barri de Mas Guàrdies, el 2012 es van trobar restes del segle I dC d'una altra vil·la romana. Es tracta d'una gran sitja de cereals i de les bases circulars d'una desena de *dolia*, grans recipients fixos de ceràmica per a emmagatzemar els cereals de la contrada.⁶

2. La fi de l'imperi en l'àmbit local: *palatium* i *villa*

El progressiu abandó de les vil·les romanes a partir del segle V, des de la fi de l'imperi romà i durant tota l'etapa visigòtica, va associat a un increment de la ramaderia i de les activitats transhumants entre les planes litorals amb les serralades litoral i prelitoral de l'interior. En el cas de Palamós i del seu entorn immediat, l'escassetat de restes arqueològiques i de documents escrits entre els segles V i IX impedeix, de moment, analitzar l'organització del territori en temps visigòtics, musulmans i carolingis. Cal acudir, aleshores, a les poques referències immediatament posteriors.

5 NOLLA, *Pla de Palol...*, p. 227-237; SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 117-119.

6 NOLLA-CASAS, *Carta...*, p. 34-35, 36-37 i 138; PLADEVALL, *Catalunya...*, vol. 8, p. 230; SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 111-112; MARTÍN, «Assentaments...».

2.1. Un 'palau' d'època andalusina

L'any 935 una expedició naval musulmana va atacar les costes dels comtats d'Empúries, Girona i Barcelona. Ho sabem gràcies a l'historiador Ibn Hayyan, que, cent anys després dels fets, a la seva magna obra *al-Muqtabis*, va descriure com la flota va destruir Empúries, el 5 de juliol, i va emprendre el retorn cap al sud, tot atacant la ciutat emmurallada de Barcelona abans d'arribar a Tortosa, la primera ciutat musulmana. El dia 8 de juliol el comandant de la flota va enviar quinze naus lleugeres a un indret anomenat *Massanit* per a saquejar tot aquest territori. Una de les hipòtesis proposades identifica aquest nom amb el de Maçanet que, aleshores, tenia un districte que incloïa Lloret de Mar i, per tant, arribava al mar.⁷

Els sarraïns van saquejar moltes alqueries i llocs poblats, on van fer molts presoners i van obtenir molt de botí. Entre aquests indrets s'esmenten *al-Gabal al-Agrad*, que pot correspondre a Mont-ras, i *al-Balat al-Ahmar*, que significa el 'palau roig'. Els vaixells van fondejar a *Qalat Marwan*, potser la cala Morisca de Mont-ras, i van avançar, amb vent favorable, fins a *at-Taraf al-Abras*, que podria ser la punta de Capaspre, entre Calella de Mar i Sant Pol de Mar, on van enfrontar-se amb les tropes d'un cabdill franc, anomenat Pau. Després van seguir cap a Barcelona on van arribar el 15 juliol.⁸

En no poder contrastar les dades, qualsevol identificació és hipotètica. Si donem com a bona la ubicació d'Empúries i Maçanet de la Selva, és lògic que els altres indrets es trobin entre els dos punts i arran de costa, ja que els musulmans viatjaven en vaixell. El topònim d'*al-Balat al-Ahmar*, que ha estat identificat amb cap Roig o, fins i tot, la costa Roja, a l'altura de Sant Julià de Ramis, podria estar relacionat amb indrets anomenats *Palatium* o *Palatiolum* en fonts cristianes posteriors. A la península ibèrica, els *palatia* rurals eren centres de percepció de rendes d'un districte administratiu durant l'etapa islàmica. A Catalunya, els indrets amb aquests noms es concentren a la Catalunya Vella, a l'entorn de les ciutats episcopals i damunt la xarxa viària i portuària.⁹ A les terres del Baix Empordà, existeix el *Palatium Maurore* documentat al segle IX al sud de la Bisbal i el *Palatium Frugelli* del 988. Si havia existit un 'palau roig' prop de Palamós, on hauria estat?

- No es tractaria de la vil·la romana del Collet, perquè està situada sobre un puig de blocs granítics verdosos, no pas vermellorsos, i perquè, fora d'un bronze del segle VII, no hi ha restes d'edificis posteriors al final de l'imperi romà.¹⁰
- Podria, en canvi, correspondre a la vil·la romana del Palau, a Vila-romà, el topònim de la qual està documentat el 1287 i al segle XIV.¹¹

7 BRAMON-LLUCH, «De nuevo sobre unos topónimos...», p. 60-62;

BALANÀ, «Topònims...», p. 23-49; LLINÀS-MALLORQUÍ-MARTÍNEZ GIRALT, *Maçanet...*, p. 51-52.

8 BRAMON-LLUCH, «De nuevo sobre unos topónimos...», p. 60-69.

9 MARTÍ, «Palaus...», p. 63-65.

10 SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 114-117. Agraïm a Lluís Palahí les seves observacions.

11 TRIJUEQUE, *Toponímia...*, vol. 2, p. 89.

2.1 Un 'palau' d'època andalusina

- Podria ser que el nom de Palamós derivi també de *palatium*, però el fet que el nom llatí de la població no aparegui fins al segle XIII i més tard que altres topònims propers no ho permet assegurar.¹²

A banda d'un edifici central, els 'palaus' tenien al seu voltant un districte territorial que en depenia igual com les vil·les romanes. El terme de la vil·la del Pla de Palol, a Platja d'Aro, esdevingué el de la *villa* de Fenals, documentada el 968 dintre la Vall d'Aro, que l'any 881, quan el rei Carloman la va concedir al bisbe de Girona, Teuter, tenia com a límits el "*terminum Romanianum et Colonica*"; els anys 988 i 993 els marmessors d'Ermengarda i el comte Borrell de Barcelona van donar un mas i un alou situats "*in Palacio Frugello*", nom que correspon a un territori.

2.2. El lloc de Calonge

En un document de l'any 1064 apareix la notícia d'una donació efectuada pel comte Sunyer, que va governar els comtats de Girona i Barcelona entre el 911 i el 947, al monestir de Sant Pere de Galligants. Potser es tracta de la seva acta fundacional, però no se n'ha conservat ni l'original ni cap còpia més tardana. Els drets donats corresponien a un alou situat al comtat de Girona, a la "*parrochia Sancte Eugenie secus mare, in loco qui dicitur Colonico*", consistent en dos castells, el "*castellum quod vocatur Sanctus Stephanus de Peculiare et alterum quod dicitur Castellum Maur*".¹³ Aquesta notícia permet endinsar-nos en l'ordenació del territori al segle X.

El topònim de *Colonico* no s'ha conservat en la toponímia de Vila-romà i Palamós.¹⁴ Per tant, ha de correspondre al nom del poble veí de Calonge entès aquí com un districte territorial que, al segle X, englobava les parròquies de Santa Eugènia –de Vila-romà, tot i que el nom és més tardà– i de Sant Martí de Calonge. Aquesta darrera ja existia a mitjan segle: el 945 els comtes de Barcelona van donar a la seu de Girona un alou situat "*in appendicio Sancti Martini, in villare que vocant Riwo Fredo vel infra eius termines, vel infra termines de villa que vocant Fontes*"; i el 948 Eucària va vendre una terra situada "*in valle Fontes, in appenditio Sancti Martini, in villa que dicunt Riufredo*". Al segle XI, els documents encara són més clars: el 1019 la comtessa Ermessenda, el seu fill Berenguer Ramon i el bisbe Pere Roger de Girona van donar a la seu de Girona l'"*ecclesiam Sancti Martini de Colonico, cum decimis et primitiis et eius oblationibus atque alodiis*"; més tard, entre el 1052 i el 1058 la mateixa comtessa Ermessenda va restituir a la seu l'església de Sant Martí de Calonge i les seves

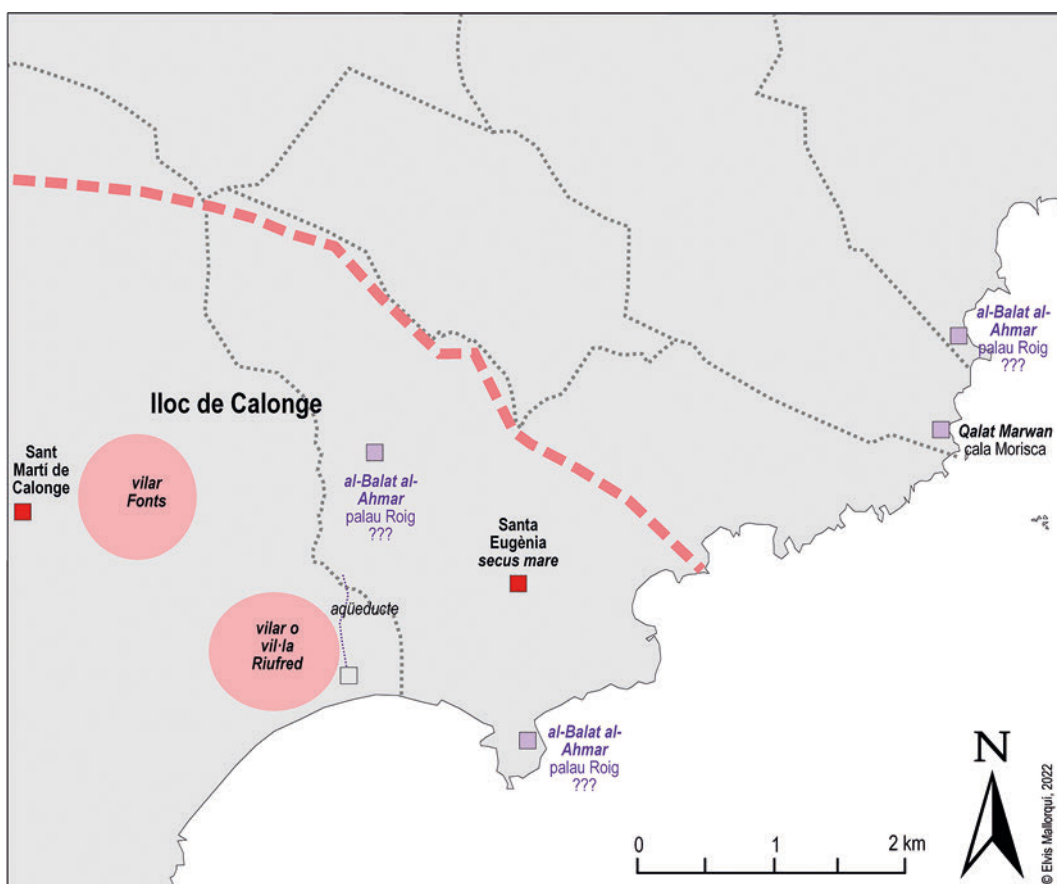
12 Per Joan Coromines, el topònim de Palamós deriva de "*Palus Humoris*", una referència als aiguamolls propers a la riera de l'Aubi; cf. COROMINES, *Onomasticon...*: vol. 6, p. 128-131.

13 ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami núm. 53 (1064.05.11); cf. MALLORQUÍ, *Col·lecció...*, núm. 1 (911-947) i 35; per a la traducció catalana, cf. SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 699-700. Per tal de no allargar les notes al peu de pàgina, les referències arxivístiques completes dels documents citats en el present estudi es troben en un treball anterior, cf. MALLORQUÍ, «El castell...».

14 TRIJUEQUE, *Toponímia...*

pertinences, igual com moltes altres esglésies i fiscos; i l'any 1058 Adebrand va vendre al levita Adalbert un mas situat “*in valle Colonico, in parrochia Sancti Martini, in locum quem dicunt Riufred*”. L'esment d'un aqüeducte, segurament el del Collet, com a límit d'una terra situada a la vil·la de Riufred, en l'apèndix –o parròquia– de Sant Martí, pot indicar que ja eren separades les parròquies de Sant Martí i Santa Eugènia.

Figura 3. El territori de Palamós i Calonge al segle X

3. El temps del feudalisme: *parrochia i castrum*

Entre el segle X i el segon terç del segle XI les parròquies es van difondre arreu del bisbat de Girona. Segons l'acta de consagració del 1062, la parròquia de Cruïlles ja limitava amb les parròquies veïnes de la Bisbal, Sant Cebrià dels Alls, Sant Cebrià de Lledó, Sant Sadurní, Monells i Corçà. La xarxa parroquial ja no tenia espais buits: el 1078 quan va ser consagrada l'església de Santa Maria d'Aro –Castell d'Aro–, ja no esdevingué una

3. El temps del feudalisme: *parrochia* i *castrum*

parròquia independent, sinó tan sols una sufragània de Santa Cristina. Al damunt de la xarxa parroquial, al segle XI es va configurar una xarxa de castells menys densa, amb més espais buits. En el cas de Palamós, en canvi, el document ja esmentat del 1064 situa dos castells a l'interior d'una sola parròquia, cosa que fa replantejar les successives fases d'implantació del feudalisme en aquesta contrada.

3.1. Dues parròquies: Vila-romà i Vall-llobrega

Tradicionalment, s'havia considerat que el terme de la parròquia de Sant Mateu de Vall-llobrega arribava fins al mar i que, abans del 1191, se n'havia segregat la de Santa Eugènia de Vila-romà. A més, la capellania d'ambdues esglésies depenia de l'abat de Sant Feliu de Guíxols, la qual cosa significava que aquest presentava al bisbe els candidats a rector per a cada temple i que en rebia la sisena part del delme i, encara al segle XVII, un cens de dos quartons d'oli per Nadal.¹⁵

El dret de capellania té, normalment, una arrel molt antiga. La pregunta clau és per què, en el cas de Vall-llobrega i Vila-romà, corresponia a l'abat de Sant Feliu de Guíxols i no al de Sant Pere de Galligants, que havia obtingut del comte barceloní la donació d'un alou situat a la "*parrochia Sancte Eugenie secus mare*". Aquesta notícia fa replantejar les etapes de la implantació de l'estructura parroquial en el Baix Empordà:

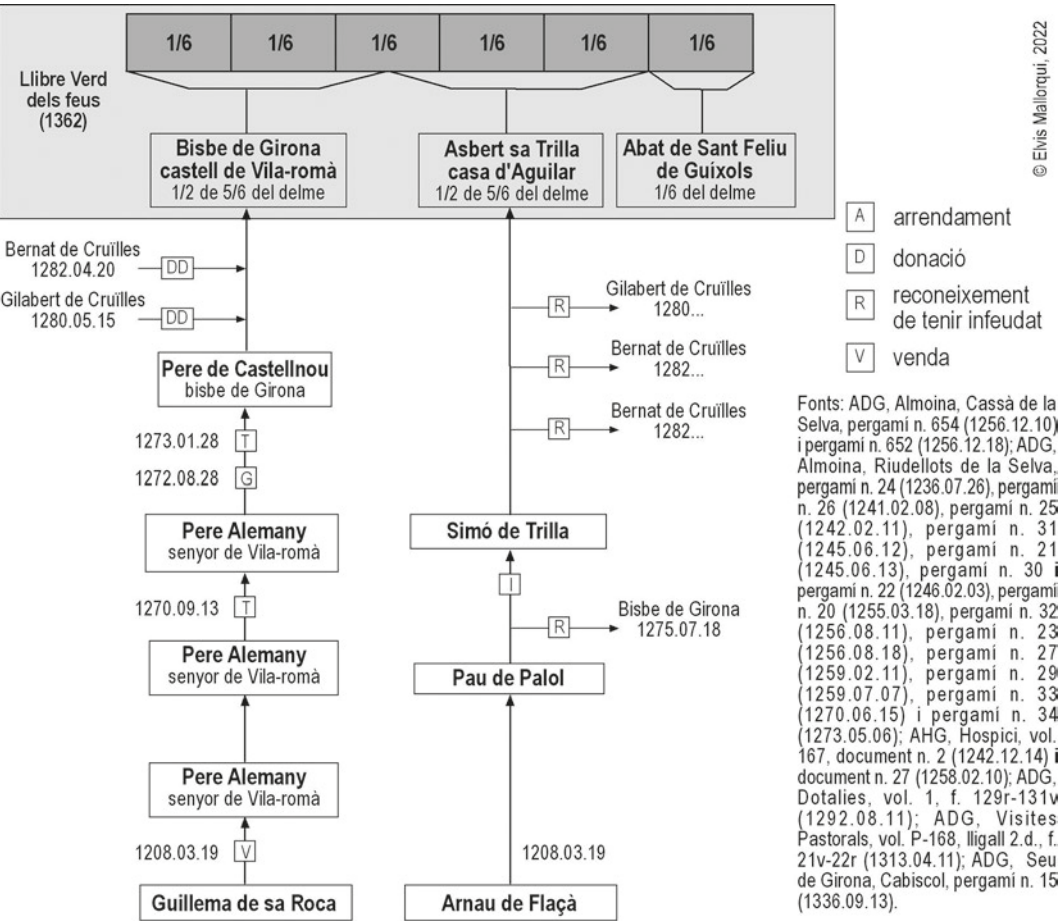
1. Tot i que el comte Sunyer va governar entre el 911 i el 947, la donació dels drets sobre la parròquia de Santa Eugènia, segregada d'un districte major que havia format amb Calonge, a Sant Pere de Galligants es degué efectuar abans del 935.
2. L'atac marítim musulmà del 935 al litoral empordanès i la invasió hongaresa del 942, que va destruir l'interior de les terres gironines i, molt probablement, el primitiu monestir de Sant Pere de Galligants, degueren anul·lar les tasques d'ocupació de la franja litoral gironina durant algunes dècades.
3. A partir del darrer terç del segle X els comtes de Barcelona haurien reiniciat l'estructuració dels territoris de la costa concedint grans dominis comtals a institucions eclesiàstiques: el domini de Tossa, per a Santa Maria de Ripoll, i el de la vall d'Aro, per a Sant Feliu de Guíxols.¹⁶ Aquest darrer monestir disposava d'un alou a la *valle Lubrica*, Vall-llobrega, segons un precepte del 968. Aquí hi ha l'origen dels drets de capellania de l'abat guixolenc sobre Vila-romà i Vall-llobrega, mentre que Sant Pere de Galligants es va quedar la capellania i altres drets sobre Palafrugell i les seves sufragànies d'Esclanyà, Llofriu i Mont-ras.

15 MARQUÈS, «Creació...», p. 435 i 445; MARQUÈS, «Esglésies...», p. 64-65; TRIJUEQUE, *Santa Eugènia...*, p. 3; PUIG, *Una visita...*, p. 157-161; MALLORQUÍ, *El Llibre Verd...*, núm. 89. Agraïxo a Pere Trijueque la notícia del cens, cf. AHG (Arxiu Històric de Girona), Monestir de Sant Feliu de Guíxols, vol. 7, f. 137v (1682).

16 BONNASSIE, «Le littoral...», p. 260-263.

4. Al segle XI es va aixecar l'església romànica de Sant Mateu de Vall-llobrega.¹⁷ El 1045 el clergue Adebrand va deixar a la canònica de la seu de Girona un alou situat “*in valle Rubrica*”; i el 1062, Dalmau Bernat, senyor de Peratallada, obtingué el castell de Begur i el terç del corall i dels peixos pescats al mar entre el terme que anava “*de castro de Pals usque ad Vallelubricam*” a canvi de garantir al comte Ramon Berenguer I de Barcelona la seguretat dels seus dominis i les franqueses de Palafrugell, Llofriu i Torroella –de Mont-ras. Potser el nom de Vall-llobrega coincidia amb el de l'antiga parròquia de Santa Eugènia i, així, es pot entendre que arribava fins al mar, s'hi pescava i recollia corall.

Figura 4. El repartiment del delme de Vila-romà i Vall-llobrega, segles XIII-XIV

© Elis Malloqui, 2022

ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-Romà, del Dr. Elis Malloqui
El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós, del Dr. David Pavón

17 BADIA, *L'arquitectura...*: vol. 1, p. 449-451; PLADEVALL, *Catalunya...*, vol. 8, p. 342-343.

3.1. Dues parròquies: Vila-romà i Vall-llobrega

5. Al segle XII, es comencen a distingir altres elements a l'interior d'aquest territori: el 1163, en la butlla del papa Alexandre III que va obtenir l'abat de Sant Feliu de Guíxols, s'esmenten els llocs de *Villaromani* i de *Valle Lubrica*; el 1191 Pere Alemany, senyor del castell de Vila-romà, i Arnau d'Aguilar, senyor de la casa d'Aguilar, es van repartir, per meitats, els drets sobre la "*condamina que est ante Sanctam Eugeniam*" i van pactar que ells i els seus homes haurien de netejar i escurar el llit del riu que passava "*ante ecclesiam Sancte Eugenie*" des de la font Oriola fins al mar. Es tracta d'una part de la riera de Vall-llobrega, i de la riera de l'Aubi, al pla de sa Nau, davant l'església de Vila-romà.¹⁸

6. Al segle XIII reapareix el qualificatiu de 'parròquia' en la documentació: l'any 1208 Guillem de sa Roca va vendre a Pere Alemany –senyor de Vila-romà– la meitat del delme de la "*parrochia Sancte Eugenie et Sancti Mathei de Valle Lubrica*", que tenia en feu pel senyor de Cruïlles. Des d'aleshores, els documents sobre aquesta meitat del delme repeteixen la referència a una sola parròquia amb dues seus: l'any 1272 Pere Alemany va garantir el pagament d'unes malifetes amb el delme corresponent al castell de Vila-romà sobre la parròquia de Sant Mateu i Santa Eugènia; el 1273 Pere Alemany va cedir, per testament, el castell de Vila-romà al bisbe Pere de Castellnou; per això, el 1280 i el 1282 els senyors de Cruïlles van donar al bisbe els seus drets sobre la part del delme de la parròquia de Vall-llobrega i Vila-romà. Mentrestant, amb la segona meitat del delme, que el 1208 tenia Arnau de Flaçà, succeeix el mateix: el 1275 el cavaller Pau de Palol, parent del senyor del castell de Sant Esteve, Dalmau de Palol, tenia pel bisbe la meitat del delme d'aquesta doble parròquia; el 1282 i, més tard, el 1316 i el 1319, Simó de Trilla encara tenia aquesta part del delme en feu pel cavaller Dalmau de Palol. Al segle XIV les dues parròquies continuaven unides pel delme: segons van declarar el 1362 el sagristà de Vila-romà i el batlle del castell de Vila-romà, el delme "*de omni grano, racemis, lino et carnaticho et de caulibus et porris*" es recaptava conjuntament a les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega i es dividia en sis parts iguals, una de les quals era per a l'abat de Sant Feliu de Guíxols com a capellà. El bisbe, com a senyor del castell de Vila-romà, i Asbert de Trilla, senyor de la casa d'Aguilar, es repartien per meitats iguals cinc de les sis parts del delme.

3.2. Dos castells antics: el de Sant Esteve i el castell Maur

Si retornem al document del 1064, s'hi esmenten dos castells d'origen antic, el castell de Sant Esteve de *Peculiare* i el *castellum Maur*, que, segons una anotació manuscrita probablement del segle XV que figura al dors del pergamí, eren "*a tremontana y prop de Palamós*".

18 Sobre l'indret de *Font Oriola*, cf. TRIJUEQUE, *Toponímia...*, vol. 2, p. 87-89.

Aquests castells, segurament, feia poc temps que s'havien construït perquè a mitjan segle XI el litoral era més poblat i la protecció militar era més necessària: el 1041 el bisbe de Girona i el monestir de Sant Feliu de Guíxols havien edificat el castell de Benedormiens i van pactar que calia tenir-hi cavallers i infants –“*militibus vel peditibus*”– que vigilessin, de dia i nit, qualsevol invasió sarraïna –“*paganorum infestatione*”–; el 1058 s'esmenta el *castro Barre*, Castellbarri, a Calonge; el 1062 Dalmau Bernat de Peratallada protegia els dominis comtals de Palafrugell, Llofriu i Torroella de Mont-ras des del castell de Begur; i el 1065 Bernat Jofre de Pals va vendre als comtes de Barcelona el castell de Montaspre, situat a Pals.¹⁹ És en aquest moment que, el 1064, s'esmenten els dos castells de la parròquia de Santa Eugènia situats a prop del mar:

1. El castell de Sant Esteve de *Peculiare* ha de correspondre a l'actual castell de Sant Esteve de Mar, a l'extrem de llevant de la platja de la Fosca, tot i que no s'hi han trobat restes del segle XI. Del nom de *Peculiare*, que podria referir-se al fet que es tractava d'una possessió alodial d'un senyor, no en podem deduir gaire res més. L'any 1277 el *castrum Sancti Stephani de Mari* era la seu d'un domini compartit entre Dalmau de Palol i el canonge Ponç d'Urgio, els quals el van vendre al rei Pere II per 7.500 sous barcelonesos. El nom de Sant Esteve indica que ja hi devia haver una capella dedicada a aquest sant. Tanmateix, la primera notícia escrita que en tenim és molt tardana, del 1368.

2. El *Castellum Maur* presenta més dificultats: l'etimologia del nom, més que referir-se als moros, sembla derivar del nom llatí *Maurus*, de manera semblant als indrets del Mor –prop de Besalú–, de Casamor –Cabanelles– i de Rocamaura –prop de l'Estartit. Hi ha tres possibilitats per a la seva ubicació:

- a. Les restes de l'antic poblat ibèric de Castell, com molts altres de les comarques gironines –el puig de Sant Andreu d'Ullastret, Sant Julià de Ramis, Castellar de la Selva, Castellbarri a Calonge i el puig del Castellar a Cassà de la Selva–, encara devien ser visibles al segle XI. Però, de moment, no s'hi ha identificat cap resta del període medieval.
- b. La segona possibilitat és el lloc on al segle XIII es va aixecar el palau reial de Palamós, nom que podria derivar d'un *Palatium Mors* que ocuparia el lloc del Castell Maur del segle XI. El palau reial es trobava sobre mateix del port vell de Palamós fins a l'any 1543, en què un atac dels turcs el va enrunar completament.²⁰
- c. Hi ha una tercera possibilitat: el castell de Vila-romà. Va ser la llar d'Alemanys de Vall-llobrega, *Alamandus de Valle Lubrica*, esmentat el 1137, i dels seus descendents. L'edifici conserva un parament d'*opus spicatum* característic de les obres romàniques del segle XI.²¹ Del llinatge

¹⁹ SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 197-199.

²⁰ TRIJUEQUE, «Emplaçament...».

²¹ BADIA, *L'arquitectura...*: vol. 1, p. 254-256; PLADEVALL, *Catalunya...*, vol. 8, p. 228-230.

3.2. Dos castells antics: el de Sant Esteve i el castell Maur

només en tenim notícies a partir del 1191, quan Pere Alemany, senyor del castell de Vila-romà, va pactar amb Arnau d'Aguilar, senyor de la casa d'Aguilar, diverses qüestions relatives a les terres properes a l'església de Santa Eugènia. L'any 1273 un altre Pere Alemany va disposar que el castell de Vila-romà fos venut a l'Església o al bisbe de Girona i que els diners obtinguts fossin donats als pobres de Crist. Això és el que va ocórrer, finalment, el 1277 quan el veguer de Girona, Berenguer de Torroella, va vendre al bisbe Pere de Castellnou el castell de Vila-romà per 45.000 sous. A poca distància del castell, al fons de la vall, hi ha la *capella de Pulcroloco*, Bell-lloc, probablement relacionada amb els senyors del castell veí.²²

3.3. Els termes dels castells de Sant Esteve i Vila-romà

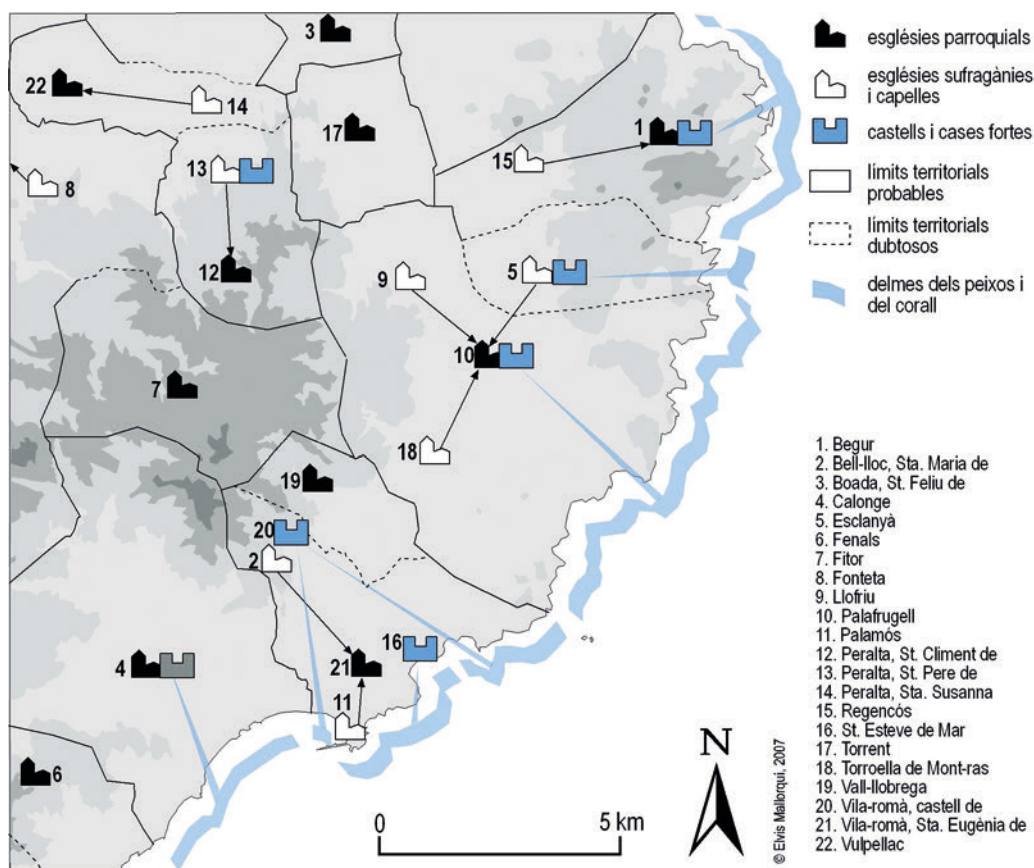
El 1064 els castells de Sant Esteve i Maur disposaven de “*terminis et affrontacionibus*” propis que devien estar inclosos dintre la demarcació de l'antiga parròquia de Santa Eugènia. Aquesta divisió castral degué sobreviure fins al segle XIV en la manera com es repartien els delmes del corall i dels peixos del mar. Però amb un canvi: mentre el terme del castell de Sant Esteve es mantenia, el del castell Maur esmentat el 1064 hauria passat al castell de Vila-romà, situat molt més a l'interior. El sector litoral corresponent al terme de Palamós estava subdividit en tres sectors a l'hora de la recaptació del delme:²³

1. el sector intermedi corresponia al “*mari de Palamós, scilicet in plagia vocata ça Foscha*”, és a dir, que anava dels murs de la vila de Palamós fins a l'inici de la platja de Castell. Aquí, el senyor del castell de Sant Esteve, el ciutadà barceloní Pere Pallarès, que el tenia en feu del rei d'Aragó, obtenia un quarter de cada peix de tall i dos sous per any de cada barca que hi pesqués encara que fos un sol dia;
2. els altres dos sectors depenien del castell de Vila-romà: el primer començava “*in plagia que procenditur de loco vocato Auguet usque ad muros de Palamors*” i estava sotmès al bisbe de Girona, el qual, com a senyor del castell de Vila-romà, obtenia el delme dels peixos que s'hi pescaven;²⁴ en el segon sector, que anava “*de termino vocato Castel usque ad terminum castrí de Palafrugello*”, del poblat de Castell fins al terme de Palafrugell –que avui correspon a Mont-ras– també era el bisbe de Girona, i senyor de Vila-romà, que obtenia el delme, un diner per cada sou dels beneficis del peix venut per pescadors forasters, i la meitat del peix venut pels de les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega.

23 MALLORQUÍ, *El Llibre Verd...*, núm. 89.

24 El lloc anomenat *Auguet* és a la desembocadura de la riera dels Huguets, que fa de límit entre Calonge i Palamós i que seguia l'actual carrer del Mar fins a la platja; els murs de Palamós eren a l'actual avinguda Onze de Setembre; cf. TRIJUEQUE, *Els rius...*, p. 20, i *Toponímia...*, vol. 2, p. 67.

Figura 5. Parròquies i castells del litoral baixempordanès, segle XIV

4. Un món rural: de la *villa* als masos

Palaus, parròquies i castells són estructures que enquadraven la població rural del comtat de Girona dels volts de l'any 1000 i, en el fons, permetien extreure'n una part de la renda en benefici per als grups dirigents de la societat: bisbes, comtes, nobles, abats i monjos. En el cas de Calonge, a mitjan segle X ja s'havia establert l'estructura parroquial al damunt del teixit preexistent de vil·les i vilars, com la de Fonts i el de Riufred, que ocupaven l'espai de les antigues vil·les romanes o d'altres de més recents i que corresponien a petites comunitats de pagesos i ramaders. D'esglésies rurals, ja n'hi havia des de feia molt de temps, tal com demostren les excavacions arqueològiques a Bell-lloc i Santa Cristina d'Aro. El que és nou del segle X és el que es descriu amb el verb 'aparroquiar', documentat en l'acta de consagració de la Bisbal, de l'any 904: es tracta de l'acció del bisbe de vincular un grup de vil·les i vilars a una església, que serà la seu de la parròquia,

4. Un món rural: de la villa als masos

per mitjà del pagament de delmes, primícies i oblacions.²⁵ Evidentment, qui pagava aquestes rendes eren els pagesos de les vil·les i vilars que, a partir de la fundació de la parròquia, n'esdevenien els feligresos. Vivien en cases de les quals desconeixem si es trobaven juntes en un mateix indret o disperses en el terme, tenien terres de cereals i vinyes escampades en diversos punts a les quals accedien per camins públics, privats i corriols i, a més, en disposaven com a autèntics propietaris: les podien vendre, donar i cedir en herència. De mica en mica, les vil·les i els vilars es van difuminant a l'interior del terme parroquial i esdevenen veïnats que agrupen unes densíssimes xarxes de masos que apareixen a la documentació senyorial a partir del segle XIII. A Palamós, igual com arreu de la Catalunya Vella, no existia un únic senyor feudal que controlava tots els aspectes de la vida dels pagesos i vilatans del terme del seu castell. De senyors, en realitat, n'hi havia molts.

4.1. Els senyors directes i els seus dominis

A part del delme, que estava dividit per meitats entre els senyors del castell de Vila-romà i de la casa d'Aguilar, els senyors feudals van imposar moltes més taxes i prestacions als habitants dels masos aïllats escampats en els termes de les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega. Es tracta del pagament de la tasca –onzena part de la collita– i de censos en espècie que, amb el temps, podien convertir-se a pagaments en moneda per les terres dependents de cada mas. A més, imposaven serveis en treball als pagesos per tal d'ajudar en els moments de més feina a les terres que els senyors feien conrear directament. Finalment, per assegurar l'estabilitat de les rendes obtingudes dels masos, a partir del segle XII van promoure l'heretament del mas sencer a un sol fill amb la imposició de la redempció personal i dels mals usos, és a dir, de la servitud. Aquest canvi es va produir de manera paral·lela a l'expansió del notariat públic, a la recuperació del dret romà i, en concret, a la difusió d'una figura jurídica romana, l'emfiteusi, que permetia descriure la simultaneïtat de drets de propietat sobre una terra o sobre un mas. El senyor, o titular del 'domini directe', tenia el dret perpetu a rebre censos i prestacions diverses de la terra o del mas en qüestió i, si ho desitjava, podia vendre o traspasar aquest dret a qui volgués. A la vegada, el pagès, o titular del 'domini útil', podia treballar la terra, viure a la casa, donar-la, vendre-la, etc., sempre que pagués els censos i rendes deguts al senyor directe. A les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega, la fragmentació del domini directe era ben evident, tal com es percep en els capbreus senyorials que recullen els drets sobre els pagesos (cf. Taula 2). Cal destacar l'extens capbreu del castell de Vila-romà, fet redactar el 1315 pel bisbe de Girona, que recull les declaracions de molts habitants de Vila-romà i Vall-llobrega. Però, a més, hi ha terres que pertanyien al cavaller Ferrer de Corçà, al ciutadà barceloní Jaume Carrió o a Guillem de Figueres, capellà de la Bisbal.

25 MARQUÈS, «Creació...», p. 408-409; MALLORQUÍ, *Parròquia...*, p. 79-84.

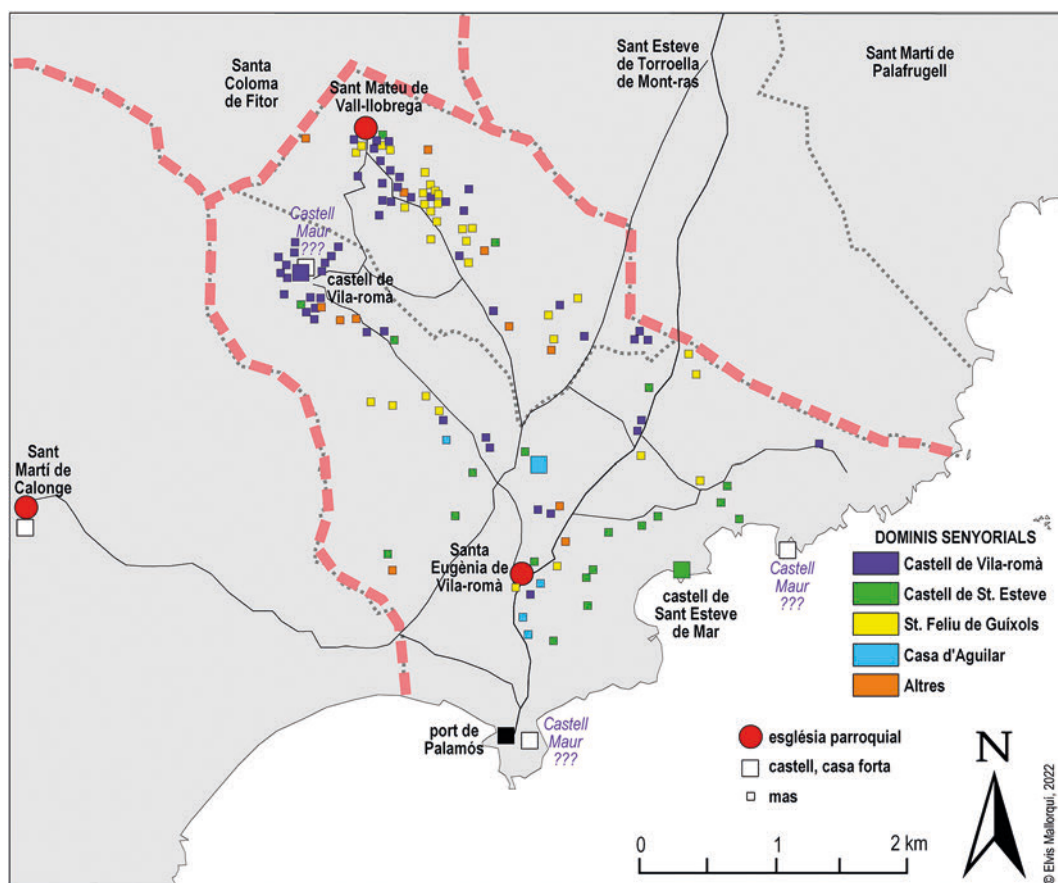
Taula 2. Els dominis senyorials de Vila-romà i Vall-llobrega, segles XII-XIV

DOMINI	DATA	VILA-ROMÀ	VALL-LLOBREGA		
		Masos	Nombre	Masos	Nombre
Castell de Vila-romà	1315	Arenys – Bisbe – Bofill – Camí – Canyet del Bosch – Carbó – Carbó – Cies – Clara ses Comelles – Colls – Comte – Dorca – Ermengou – Foguet – Foguet – Gerona – Guerau – Juià – Marimon de Palomar – Marquès – Matfre – Morrocurt – Mostera – Mostera – Nadal – Pagès de la Pietat – Palomar – Pons – Salvetat – Sardina – Suau – Viader – Virarel	33	Albí – Anglada – Ayalrich – Ballester – Basset – Blanch ses Portes – Camporiol – Blanch sa Closa – Codolar – Costa – Domènech – Ermengou – Joan Joan – Lortmanys – Martí – Montagut – Palet – Puig des Pedró – Sàbet – Trilla	21
Monestir de Sant Feliu de Guíxols	1277, 1315, 1400, 1402, 1450	Codolet – Collell – Estany – Femades – Miró – Murtera – Salva – Vilanova - Vinyoles	9	Bou – Calvi – Cavaller – Codina – Dalmau – Esteve del Bosc – Ferrer Fàbrec – Ferrer – Ferrera – Folquet – Ginesta – Janoer – Juiana – Maruny – Metge – Ginesta des Pontiró – Pasqual – Pons – Puig s’Aulina – Roig – Sureda	21
Castell de Sant Esteve de Mar	1277, 1315, 1376, 1389, 1400, 1435	Agustí – Antoniet – Boga – Brugarol – Comelles – Esteve de la Fosca – Guàrdies – Guardiola – Joan – Joani – Juny – Masoni – Mauri – Pellicer – Ricart – Ros – Salavert – Vinyals – Xifra de la Roca	19	Ferrer sa Costa - Llobregat	2
Casa d’Aguilar	1191, 1315, 1440	Aguilar – Garriga – Guerau des Grau – Oliver – Rossa – Xifra de Fontalies	6		
Francesc de Torrent, cavaller	1315	Fonellar – Pons de Comelles – Resclosa	3		
Monestir de Santa Maria d’Ullà	1315, 1457			Gafarot – Robau de la Muntanya	2
Altres o alous	1315	Ciges – Longanya – Mor	3	Bassa de la Roca – Conca – Robau del Pla – Vidal de sa Vall	4
Total			72		50

Font: TRIJUEQUE, *Els masos...*, p. 18-24, i *Breu història...*, p. 6-7.

4.1. Els senyors directes i els seus dominis

Figura 6. Parròquies, castells i masos de Vila-romà i Vall-llobrega a inicis del segle XIV

4.2. El naixement de la universitat de Vila-romà i Vall-llobrega

Als segles XIII i XIV, els habitants dels territoris dels actuals municipis de Palamós i Vall-llobrega eren feligresos d'una mateixa parròquia que tenia dues seus, les esglésies de Sant Mateu de Vall-llobrega i de Santa Eugènia de Vila-romà. La unió que s'observa a l'hora de recaptar el delme era un fet molt rellevant. Però encara ho és més el fet que des de l'any 1287, segons consta en un fragment de protocol notarial de Palamós, es reunia “la universitat dels homes de Vila-romà i Vall-llobrega” que eren, la majoria, dependents del bisbe de Girona, com a senyor del castell de Vila-romà, i del monestir de Sant Feliu de Guíxols. La reunió, que va servir per nomenar procuradors per a defensar-se en un plet contra el rei, no incloïa els de la vila de Palamós –sota jurisdicció reial– ni els pagesos dependents de senyors laics: Arnau de Ribera –senyor del castell de Sant Esteve–, la casa

d'Aguilar i Gueraua de Begur. A partir d'aquest precedent, des del 1389 es va institucionalitzar la universitat de Vila-romà i Vall-llobrega: el 25 d'abril, "*reunides i congregades les universitats i els homes de les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega*" a un molí o al cementiri de Sant Joan, elegien els jurats i el consell de tot el territori que en depenia. I així va ser fins que es van separar el 1799.²⁶

5. Connexions amb l'exterior: *portus i baiulia*

La dècada de 1270 va resultar cabdal per a la història de Vila-romà i Vall-llobrega. Mentre el castell de Vila-romà passava a mans del bisbe de Girona, amb tots els seus drets, inclosa la meitat del delme, el castell de Sant Esteve va ser adquirit pel rei d'Aragó. La pràctica coincidència en el temps no devia ser fortuïta: des del 1273 se sabia que Pere Alemany havia disposat en el seu testament que el castell de Vila-romà fos venut a l'Església o al bisbe de Girona, però el veguer reial de Girona no ho va fer fins al 1277, justament el mateix any que el rei va comprar a Dalmau de Palol el castell de Sant Esteve. El més que probable pacte entre el rei i el bisbe de Girona tenia una contrapartida per al monarca: la creació d'un port a Palamós, que esdevindria una peça essencial del poder reial a les terres del bisbat de Girona.

5.1. El port reial de Palamós

El *castrum Sancti Stephani de Mari* era la seu d'un domini senyorial que, l'any 1272, estava en mans de Dalmau de Palol, fill d'un altre Dalmau de Palol i Agnès de Sant Esteve, senyors de Vulpellac; ell mateix, el 1277 va vendre al rei Pere II el Gran el castell juntament amb les terres i masos que li corresponien i amb el camp de Lortmanys, pel preu de 7.500 sous barcelonesos. La intenció del rei era clara: fundar un port reial i atreure-hi nous pobladors. El mateix any 1277 el batlle reial Astruc Ravaia va concedir unes primeres franqueses als pobladors de Palamós, "*que est in termini castris de Sancto Stephano*", consistents en l'exempció del pagament de quèsties, serveis, exèrcit i cavalcada, d'una banda, i de diversos mals usos, com la cugucia, la intestia i l'eixorquia. El rei Pere II ho va confirmar tot seguit, perquè d'aquesta manera podria "*habere redditus et utilitatem de locis nostris*".

Dos anys després, el 1279, el mateix rei va concedir una nova carta de poblament i una completa llista de privilegis i llibertats per als nous habitants del "*portus regalis de Palamors*". Podem agrupar les concessions als que s'establien permanentment en les cases del port en els següents apartats:

1. franqueses personals: exempció de quèsties, toltes i serveis; d'albergues i cenes de manera que no haurien de convidar ni els senyors ni els seus agents a casa

²⁶ TRIJUEQUE, *Administració...*, p. 36-38.

5.1. El port reial de Palamós

seva; de l'obligació de ser els fidejussors del rei; de pagar cugucies, eixorquies, intesties, redempcions personals, fermes i obligacions pels dots i donacions per núpcies; els palamosins no poden ser empenyorats pel rei o pel batlle;

2. llibertats per al comerç i les compravendes: haurien de pagar per la lleuda de les mercaderies que passessin pel port el mateix que pagaven els ciutadans de Girona; el lluïisme quedava fixat per a les obligacions i per a les compres i també el terç per a les querimònies; els pagesos –de Vila-romà i Vall-llobrega i de llocs propers– no havien de pagar lleuda per les hortalisses, fruites o verdures que venguessin; pel que fa al comerç de la sal, s'havia de comprar a Torroella de Montgrí, pagant la gabella, i es podia fer sortir fora dels termes del castell de Sant Esteve; el rei donava llicència per a fer mercat cada dimarts i una fira de vuit dies el mes de maig, amb exempció de la lleuda durant els dos primers anys per a tots els que hi acudissin;
3. franqueses militars: quedaven exempts de sortir a l'host i a l'exèrcit fora del bisbat de Girona per terra o per mar;
4. llibertats judicials: els habitants de Palamós depenien de la jurisdicció del batlle del lloc en qualsevol afer de violència en què hi hagués sang i espases desembeinades; si fos un cas menys greu, els palamosins no haurien de pagar;
5. monopoli senyorial: el rei establí un forn a Palamós per coure el pa d'ordi i el de forment per a tots els habitants de la pobla a canvi d'un preu fix, però res per escalfar les panades, tortells, flaons, cassoles, peixos, formatges, ous o carns; també hi podien acudir els flequers que venien el pa a d'altres; en contrast, tots els habitants podien anar a moldre allà on volguessin;
6. promoció per als nous pobladors: els pescadors de xàvega i bolig que visquessin al poble només haurien de pagar 2 sous per barca cada any; l'establiment de noves cases i carrers es faria de manera ordenada pel batlle i pels habitants del poble, els quals podien concedir parcel·les a d'altres persones pagant la meitat de l'entrada al rei i la meitat dels terços, lluïsmes i foriscapis si les venien; els forasters es podien establir a la vila i tenir-hi béns de forma segura; els nous pobladors serien lliures de la lleuda de les mercaderies durant deu anys.

La fundació del port reial de Palamós va tenir unes conseqüències trascendents per al territori que l'envoltava i que anava més enllà dels termes del castell de Sant Esteve que eren els que havia comprat el rei Pere II poc abans. En la carta del 1279 s'esmenten uns càrrecs i unes institucions que, en el futur, tindrien una incidència molt més extensa:

1. El batlle resolva els conflictes de violència comesos al territori però, en aquest moment inicial, només podia imposar càstigs als veïns de Palamós.

A més, era l'autoritat que regulava el creixement urbanístic del port reial. I, per una concessió reial efectuada el novembre del 1279, un mes abans de la carta de població, el batlle era qui havia de resoldre els conflictes relatius als veïns de les parròquies de Vila-romà, Calonge i Vall-llobrega i també als pescadors i mariners que arribessin al port de Palamós. Ara bé, els afers civils o criminals que afectaven els habitants de la batllia i persones d'altres indrets es mantenien en la jurisdicció del veguer de Girona.²⁷

2. El jutge havia de tenir coneixença de qualsevol transacció comercial realitzada a Palamós, especialment els dies de mercat i de fira.
3. Batlle i jutge presidien la cort de justícia que rebia els pagaments per les querimònies, les queixes que exigien una investigació més profunda dels fets.
4. Finalment, el batlle demanava l'opinió i l'acord de cinc o sis prohoms del lloc abans de permetre noves construccions o nous carrers al nucli acabat de crear. En les reunions per escollir aquest prohoms que acompanyaven el batlle trobem l'origen de la universitat de la vila de Palamós.

5.2. La batllia de Palamós

Tot i que, probablement, el rei d'Aragó i el bisbe de Girona havien pactat el repartiment dels castells de Sant Esteve, per al primer, i de Vila-romà, per al segon, la creació del port reial de Palamós i, sobretot, les atribucions del batlle del lloc van generar de manera immediata conflictes entre un i altre. En dona fe una llarga lletra del bisbe dirigida al veguer de Girona, el 1280,²⁸ queixant-se de les actuacions dels agents reials a Vila-romà i Vall-llobrega, en contra d'homes i possessions del castell de Vila-romà: havien pres la terra de Seniar, un porc, una ballesa i un capell jubat, parells de bous, vedells, ases i més de quaranta bèsties menudes; havien obligat els homes de Vall-llobrega a no pagar els censos al bisbe i a fer un capbreu de drets i agrers; i havien destruït el mas de Maimó de Deixesa, talat una trilla, dues figueres i un perer.

El 1298 el rei Jaume II, després de confirmar el privilegi del 1279, va concedir al batlle reial de Palamós la jurisdicció civil i criminal tant per afers a terra o al mar sobre els "*loca sive parrochias de Villaromano et de Colonge et de Vallobrega*".²⁹ Pocs anys després, el mateix rei va intentar ampliar la jurisdicció del batlle de Palamós sobre les parròquies de Fenals i Fitor, però la pressió dels ciutadans de Girona el va fer renunciar-hi el 1305, de manera que van tornar a la jurisdicció del veguer de Girona.³⁰

A banda del batlle, a la vila de Palamós es va establir un notari públic. El primer

27 CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...», núm. 1.

28 ADG (Arxiu Diocesà de Girona), Mitra, calaix 15, pergami núm. 15 (1280.12.24); cf. RIERA, *La senyoria...*, núm. 51.

29 CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...», núm. 4 i 5.

30 GUILLERE, *Llibre Verd...*, núm. 20.

5.2. La batllia de Palamós

precedent és Arnau de Crosa, capellà de la capella del castell de Sant Esteve, que l'any 1271 redactava escriptures. A partir de la carta del 1279 tot s'accelera: es conserva un manual del notari Bartomeu Espanyol dels anys 1287-1288; des del 1341 Berenguer Ramon és el notari públic de Palamós, però ho és com a substitut de Bernat Pallarès, ciutadà de Barcelona, que havia rebut l'establiment de la notaria de part del rei.³¹

Una funció més, i no pas poc important, que tenia la batllia de Palamós com a unitat jurisdiccional era la militar. Als volts del 1320 el sometent de Vila-romà, Vall-llobrega i Calonge era convocat per corns i botzines quan calia defensar el port de Palamós.³² En el transcurs de les guerres del segle XIV, fins i tot venien milícies més llunyanes: la de la Bisbal, el 1356, va acudir a Palamós i a Sant Feliu de Guíxols davant l'amenaça de naus genoveses. En canvi, els palamosins tenien el privilegi reiterat el 1336 que no havien d'anar a l'exèrcit fora del bisbat de Girona: per això, van oposar-se a anar a Manresa el 1341 o a pujar a una galera armada el 1351. El motiu d'aquesta exempció era el fet que el port de Palamós no podia quedar desprotegit: el 1374 el batlle reial de Palamós obligava els veïns de Vila-romà a treballar en les muralles palamosines.³³

Al llarg del segle XIV les creixents necessitats financeres i militars de la monarquia van donar l'oportunitat als habitants de la vila de Palamós d'aconseguir més autogovern per a la seva universitat: el 1337 van designar uns procuradors per tal que fos respectada la seva exempció de bovatge, terratge i herbatge; el 1356 el rei Pere III els va permetre elegir dos jurats i quinze consellers, cinc de la mà major, cinc de la mitjana i cinc de la menor, per no deixar afers sense decisió; el 1363 els jurats de Palamós havien de pagar el subsidi al rei per a la guerra de Castella; els anys 1365 i 1366 van aconseguir uns privilegis reials pels quals la jurisdicció de la batllia no podria ser separada mai de la corona i podrien presentar una terna de candidats per als càrrecs de batlle, jutge ordinari i jutge d'apel·lacions. Poc després, el 1369, el rei Pere III se'n va desdir i va vendre la jurisdicció a Galceran de Cruïlles, cosa que va empènyer els jurats de Palamós a endeutar-se per recomprar la jurisdicció al rei, cosa que van aconseguir el 1371.³⁴

5.3. La difuminació dels límits dels termes dels castells

La creació de la vila de Palamós i, sobretot, l'erecció de la batllia que ocupava els termes de Vila-romà, Vall-llobrega i Calonge degueren incidir directament en la pèrdua de consistència territorial del terme dels castells de Sant Esteve i de Vila-romà. A partir del segle XIV, ja són tan sols les seus d'uns dominis senyorials similars als altres.

Després de la compra del castell de Sant Esteve el 1277, el rei havia infeudat el seu

31 BOADAS-CASELLAS, *Catàleg...*, núm. 43; CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...», núm. 5 i 9; AULADELL-COSTA- MANCEBO-SOLER, *Catàleg...*, p. 616.

32 CATALÀ, *Els castells...*, vol. 2, p. 689.

33 CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...», núm. 9 i 10; SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 273 i 277.

34 CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...», núm. 8, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 24, 25 i 26.

domini a Vila-romà i Vall-llobrega a diversos feudataris fins que el 1331 el noble Jaume de Cornellà ho va vendre al notari i ciutadà barceloní Bernat Pallarès.³⁵ El castell no es trobava en gaire bon estat: el 1334 el mateix rei va permetre a Bernat utilitzar dependències de la part baixa del castell per guardar-hi armes, queviures i béns diversos si es comprometia a reparar la fortalesa; tres anys després, però, el nou rei Pere III va concedir part de les rendes que rebia en el terme del castell de Sant Esteve per a la seva reparació.³⁶ A finals de segle, el castell va passar a mans dels Cruïlles i ja s'havia convertit en una simple casa de pagès: el 1396 Jaume Dalmau de Morrafret i la seva muller Gueraua van donar a la seva filla Margarita, per a les seves núpcies, el "*mansum nostrum vocatum Castel de Sancto Stephano*", amb casa, era, quintana, camps, vinyes, terres, horts, quadres i feixes, que tenien arran de l'establiment que els havia fet el noble Berenguer de Cruïlles. Era una explotació agrària com moltes altres. Després de l'edat mitjana, el mas va servir com a punt de guaita per defensar la costa de Palamós.³⁷

Gràcies a un inventari del 1328, sabem que el castell de Vila-romà, pertanyent al bisbe de Girona, tenia tres cambres en dos nivells diferents, un graner, dues cuines, un celler, un estable i un rebost, a part d'un porxo. Servia com a magatzem dels productes del camp – gra, vi, oli– i s'hi guardaven ballestes i escuts. Des del 1360 hi vivia el batlle del castell, Ramon d'Arenys, i la seva família, segurament a la part dita el *Palau*, al costat de la capella de Sant Antoni, i una cambra dita *Tirboll*. Entre els béns inventariats el 1411 hi ha molts estris de vaixella, robes i pavesos amb els escuts de la casa. El castell de Vila-romà va quedar deshabitat a la segona meitat del segle XV i el 1514, en què ja amenaçava ruïna, va ser restablert a Joan Ribes, mercader gironí, que hi va instal·lar famílies de masovers.

5.4. La nova parròquia de Palamós

En l'àmbit parroquial, els nous pobladors del port reial de Palamós depenien de l'església de Santa Eugènia de Vila-romà, a l'interior del temple de la qual ja hi havia un altar dedicat a Sant Joan que, a la llarga, n'acabaria essent l'advocació principal.³⁸ No era l'únic altar: el 1365 es va concedir llicència al sagristà Andreu Ferrer per tenir sepultura a l'altar de Santa Maria, que ell havia fet construir; i el 1393 es va concedir el permís per celebrar la festa de Sant Agustí, que també tenia un altar al temple.

Als segles XIII i XIV, els habitants de la vila de Palamós acudien a les misses, als batejos, als funerals i a les altres cerimònies religioses a l'església de Santa Eugènia de Vila-romà. El creixement del nucli del port va fer que, d'una banda, l'església romànica quedés petita i, de l'altra, que els pobladors de la vila deixessin de voler desplaçar-se contínuament a l'interior. Per això el 1344 van construir al port una capella dedicada a

35 TRIJUEQUE, *Els senyorius...*, p. 32-33.

36 CAMÓS, «Los Pallarés...», p. 104-107.

37 AHG, Notarial, Palamós, vol. 518, f. 61v-62v (1396.03.25); TRIJUEQUE, *Els senyorius...*, p. 34-35.

38 MARQUÈS, «Creació...», p. 435 i «Esglésies...», p. 65; TRIJUEQUE, *Santa Eugènia...*, p. 9;

SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 266; CAMÓS-MARQUÈS, «Documents...», núm. 22, 49, 51, 52 i 56.

5.4. La nova parròquia de Palamós

Santa Maria amb la intenció d'erigir una nova parròquia. No era una empresa fàcil, perquè calia repartir els drets parroquials entre els dos nous temples. Per això, amb les mortaldats derivades de la Pesta Negra, tot va quedar aturat: el bisbe va impedir les misses a la capella de Palamós; fins i tot una deïxa monetària per a la seva construcció, el 1351, va ser redestinada a dotar donzelles; i els morts de la pesta que havien hagut de ser enterrats fora del cementiri de Palamós per manca d'espai van ser traslladats al cementiri de Vila-romà.

A partir del 1371 el bisbe va començar a canviar d'opinió i va autoritzar la demanda d'almoines per a construir la capella de Santa Maria de Palamós, tot regulant-ne el culte sense que l'església parroquial de Vila-romà en patís perjudicis. No era encara parròquia, però ja s'havia reiniciat el procés de segregació que va seguir amb el decret papal que erigia la nova parròquia el 1417 i va acabar amb les concòrdies amb l'església de Vila-romà el 1428 i el 1433 que, entre d'altres detalls, erigien els límits del nou districte: el pont de fusta antic, la vinya de Bernat Garriga, el camí públic de Calonge, la *stablida* d'en Cernella, la vinya d'en Bertran i l'indret de Tavell. Poc temps després, el 1439, el bisbe va autoritzar la destrucció de l'església vella per fer-ne una de nova al mateix lloc: el 1446 ja s'havia conclòs el cap del temple i s'hi va traslladar l'altar major.

6. De la fi de l'edat mitjana a la fi de l'antic règim

La Pesta Negra del 1348 i totes les seves recurrències van afectar directament la població d'arreu del país. A la batalla de Palamós, més de la meitat dels masos ocupats abans de la pesta van quedar rònecs i les seves terres abandonades (cf. Taula 3). Això tenia una conseqüència directa sobre les rendes senyorials que s'havien basat fins aleshores en l'aportació en parts de collita, censos i jornades de treball dels habitants dels masos. El bisbe de Girona va intentar, el 1371, unir les terres de dos masos per concedir-les a un nou tinent, tot i que també van imposar un control més estricte als seus homes propis: els va impedir anar a cap tribunal que no fos el seu, els va imposar multes si deixaven masos abandonats o els amenaçava d'excomunió si no pagaven delmes.³⁹ Tanmateix, no va pas reeixir en aquest objectiu: dels més de 50 masos dependents del castell de Vila-romà el 1315, el 1497 el bisbe només en tenia 32 d'ocupats realment.

Taula 3. L'evolució de la població de Palamós i l'entorn, en focs, segles XIV-XVI

LLOC	ENTITAT	CAPBREUS	FOGATGES				
		1340 ca.	1358	1365-70	1378	1497	1553
Vall-llobrega	Parròquia	50	12	-	20	17	43
Vila-romà	Parròquia	72	-	-	25	32	-
Palamós	(Vila)	-	-	79	53	170	162

Font: SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 306-307 i 714-717.

39 SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 282-284.

6.1. El manteniment de l'estructura territorial baixmedieval

Territorialment, durant els segles de l'època moderna, es va mantenir l'estructura generada a l'edat mitjana basada en la superposició d'entitats amb diferents finalitats:

1. Les parròquies de Sant Mateu de Vall-llobrega i Santa Eugènia de Vila-romà van continuar essent el marc de sociabilitat bàsic de les terres de l'interior. Eren dues parròquies diferents, però a l'hora de recaptar el delme funcionaven com una de sola. L'any 1421 a l'església de Vall-llobrega, on servien els substituïts del sagristà curat i del diaca, hi havia fonts baptismals, l'altar major i l'altar de Sant Vicenç. Aquest temple, situat muntanya amunt, va ser definitivament abandonat al segle XVII: entre el 1669 i el 1671 es va construir una nova església a l'emplaçament actual, a la plana, més a prop dels feligresos. A la de Vila-romà, el 1421 hi servien un sagristà curat, un domer sense cura d'ànimes i el prevere de l'altar de Santa Maria; el temple romànic tenia fonts baptismals i tres altars: el major, el de Sant Joan i el de Santa Maria. L'església, amb l'advocació de Sant Joan de Palamós des del 1588, va ser reformada al segle XVII per a construir la capella del Roser el 1602 i l'altar del Sant Crist el 1685. Però no va ser suficient: al segle XVIII va caldre construir un nou temple més ampli i modern.⁴⁰
2. La batllia de Palamós, el marc d'administració de la justícia i d'enquadrament militar, conferia a la vila de Palamós un punt de capitalitat. En donen fe les reunions dels homes de remença el novembre del 1448 presidides per un agent reial: set homes propis de Fitor i nou de Palamós van ser convocats a la reunió davant del porter reial, Joan Barceló, per designar procuradors per recollir els diners per pagar l'alliberament de la remença que els havia promès el rei Alfons el Magnànim; trenta-sis habitants de Vila-romà i divuit de Vall-llobrega es van reunir, a toc de campana, al cementiri de la vila de Palamós amb llicència del jutge ordinari i davant del porter reial, per absència del batlle del lloc.⁴¹ En canvi, Calonge es va deslligar de la batllia de Palamós el 1437 quan el rei Alfons el Magnànim va concedir la jurisdicció del terme al batlle de Calonge, que podia "*plantar e fer plantar costells e forques en aquells lochs que's voldran del dit terme, en los quals costells e forques puxen ésser posats e penjats los delats que ho merexeren*". El nom del Puig ses Forques, a prop del camí de Palamós a Calonge i del límit d'ambdues batllies, així ho recorda.⁴²

40 BADIA, *L'arquitectura...*, vol. 1, p. 254-255; PLADEVALL, *Catalunya...*, vol. 8, p. 88; TRIJUEQUE, *Sant Joan...*; MARQUÈS, «Creació...», p. 445 i «Esglésies...», p. 64-65; PUIG, *Una visita...*, p. 157-161.

41 HOMES, *El sindicat...*, núm. 74, 75 i 76.

42 MOLLA-LOAISA, «Puig ses Forques...», p. 299-302.

6.1. El manteniment de l'estructura territorial baixmedieval

La resolució del conflicte remença va tenir una conseqüència directa a Palamós: després de ser vila reial des del 1279, el 1484 el rei Ferran II va crear el comtat de Palamós i el va cedir a Galceran Bernat de Requesens. A inicis del segle XVI el comtat va passar als Cardona-Anglesola, ducs de Somma, que es van emparentar amb la noblesa castellana: el 1539 Ferran de Cardona i Requesens, duc de Somma i amb moltes possessions a Catalunya i Nàpols, va casar-se amb Beatriz de Córdoba i Figueroa, que tenia el ducat de Baena a Andalusia i el de Sessa, a Itàlia.⁴³ Des d'aleshores i fins al segle XVIII els ducs de Sessa eren els senyors del comtat de Palamós.

6.2. El creixement de la vila de Palamós

En comparació amb Vila-romà i Vall-llobrega, la vila de Palamós va continuar creixent fortament durant la fi de l'edat mitjana i els segles moderns. L'any 1421, quan encara no era parròquia, només hi havia un altar a la capella de Santa Maria. Poc després el temple va ser substituït i va créixer notablement, tal com es dedueix dels nous altars i capelles que s'hi consagraven: Santa Anna el 1449, Sant Miquel el 1450, Sant Bernardí el 1455, el Corpus el 1509, Sant Sebastià el 1536, Sants Cosme i Damià el 1595, Sant Pere el 1610, el Roser el 1614 i Sant Antoni el 1639.⁴⁴

El nombre i la continuïtat de fundacions d'altars a l'església de la vila de Palamós testimonia que, tot i la crisi demogràfica de la baixa edat mitjana, el nucli portuari no va parar de créixer. Si al segle XIV els consellers i jurats de Palamós eren bàsicament mariners i pescadors, a partir del 1460 comencen a ser ferrers, boters, sabaters, teixidors i mercaders, senyal que a finals del segle XV s'estava convertint en un petit centre manufacturer i, amb l'enviament de naus a Nàpols i Provença, en un centre de comerç marítim. El nou port, construït entre el 1455 i el 1493, va veure desembarcar en dues ocasions l'emperador Carles V: el 1536 i el maig del 1543. Aquesta activitat marítima tenia un risc: l'atac de corsaris turcs. Després de saquejar Cadaqués i Roses, un estol de 23 vaixells turcs va destruir i incendiar la vila de Palamós el novembre del 1543, fet que va dispersar els homes de la universitat i va dificultar enormement la reconstrucció.⁴⁵

Durant la Guerra de Separació les dificultats derivades de la guerra van retornar a la contrada de Palamós. Després de l'expulsió dels *tercios* espanyols durant l'estiu del 1640, les milícies locals de Calonge, Palafrugell, Begur i Vulpellac que defensaven Palamós es barallaven sovint amb els habitants del lloc. La situació es va agreujar per l'allotjament d'un regiment francès el 1645, pràctica contrària als privilegis del 1279. L'any 1652 Palamós es va rendir a les tropes castellanes, que s'hi hagueren de refugiar l'any següent pel contraatac francès, que va arribar a assetjar Girona.

43 SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 318.

44 MARQUÈS-MICALÓ, *Santa Maria...*; TRIJUEQUE, «L'església...», p. 107-109; PUIG, *Una visita...*, p. 161.

45 SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 292-293, 341, 343 i 347.

Altres cops els francesos van atacar i ocupar Palamós entre els anys 1694 i 1698 i, durant la Guerra de Successió, el port palamosí va resistir el setge francès del 1706, però va acabar sota control filipista el 1711. La fi de les guerres després del 1714, juntament amb una millor alimentació, amb més mesures sanitàries i noves activitats manufactureres i comercials a partir de la vinya i del suro, van permetre la continuació de l'expansió demogràfica de Palamós. El 1735, per manca d'espai al terme de Palamós, el bisbe va establir el barri de l'Arenal en un territori que pertanyia al castell de Vila-romà.⁴⁶

6.3. La delimitació entre Palamós i Mont-ras i l'escissió de Vall-llobrega

La derrota catalana el 1714 i el Decret de Nova Planta, l'any 1716, van suposar la fi de les constitucions catalanes i la imposició d'unes primeres mesures de centralització, unificació jurídica i fiscalització del Principat de Catalunya per part del rei Felip V. Una de les mesures més rellevants va ser el cadastre, aprovat pel reial decret de 9 de desembre de 1715, obra del superintendent de Catalunya José Patiño. Es tractava d'una imposició sobre els béns immobles i, a la vegada, sobre les activitats professionals. Calia, per tant, conèixer bé el territori i la seva població per adequar els districtes cadastrals a les entitats de govern local preexistents –batllies, universitats de regidors, quadres, baronies jurisdiccionals, etc.–, que eren el resultat de la concessió de privilegis per part del rei o dels senyors jurisdiccionals de cada lloc.

Taula 4. Les entitats de govern local del comtat de Palamós als volts del 1800

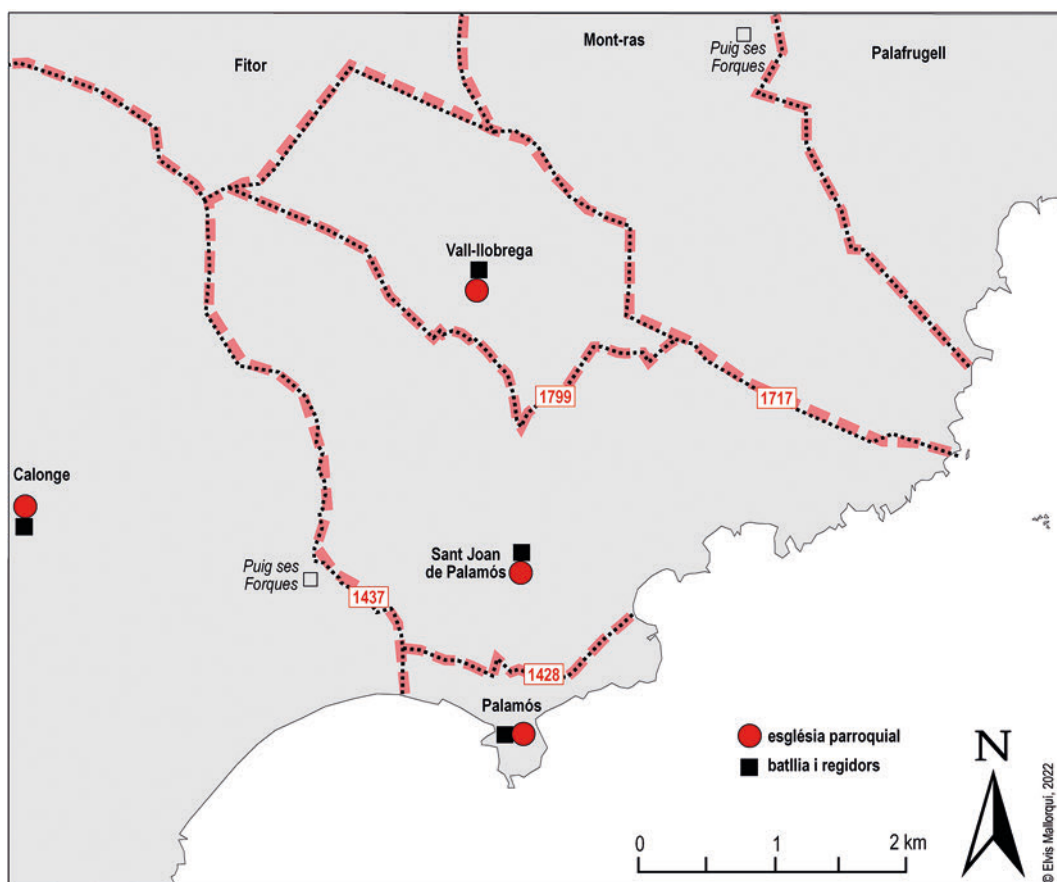
Districtes	Districte cadastral	Batllia	Regidors	Parròquia	Municipi (1840)
Vall-llobrega	+	+	+	+	+
Vila-romà (Sant Joan de Palamós)	+	+	+	+	+
Palamós	+	+	+	+	+

Font: BURGUEÑO-GRAS, *Atles...*, annex.

46 AHG, Notarial, Palamós, vol. 434 (1817.02.05); SAURÍ-SOLER, *Història...*, p. 354, 358, 360, 361, 363, 364, 367 i 386-387.

6.3. La delimitació entre Palamós i Mont-ras i l'escissió de Vall-llobrega

Figura 7. Les demarcacions territorials a l'entorn de Palamós, 1800

El comtat de Palamós, en mans del duc de Sessa, continuava existint al segle XVIII. Al seu interior hi havia tres parròquies, les de Vall-llobrega i Vila-romà, unides per la recaptació del delme, i la de Palamós, de territori molt reduït. El batlle jurisdiccional de Palamós mantenia la seva autoritat judicial, però cada cop estava més limitada per nous tribunals de justícia, com la Reial Audiència. D'universitats, n'hi havia dues: la de Palamós i la que formaven els habitants de Vall-llobrega i Vila-romà, però després del Decret de Planta els seus representants tradicionals van passar a ser regidors nomenats pel rei o, en el cas de Palamós, pel duc de Sessa.

Tot i la base territorial de l'impost del cadastre, les primeres delimitacions gràfiques dels territoris solen provenir de la banda de les parròquies i dels termes delmers. En un context de pau recuperada, els senyors que obtenien el delme tenien la necessitat de fixar bé els límits dels termes respectius. En dona fe el plànol del 1733 que recull *“los territorios que se disputa entre las universidades del condado de Palamós y villa de Palafrugell y los dueños de los diezmos y primicias de dichos respectivos territorios”*. S'hi dibuixen tres línies: una de

roja que separa les parròquies, una de blava més meridional corresponent a una sentència del 1400 i una darrera, de color verd, amb les fites d'una sentència de 1717 que establia un condomini, o aprofitament conjunt, de les illes Formigues entre Palafrugell i Palamós. L'última és la que encara avui separa Palamós de Mont-ras, ja que els palafrugellencs van vendre a Mont-ras el sector de costa entre cap de Planes i cap Roig.⁴⁷

La segona delimitació rellevant produïda al segle XVIII va ser la divisió definitiva de les parròquies de Vila-romà i Vall-llobrega. Els seus rectors van dividir els termes el 1765, tot i que els prohoms van continuar elegint els jurats fins al 1799, quan es van separar definitivament. En aquesta darrera data Jaume Castellar, Josep Pelegrí i Francesc Colom, "*vecinos y regidores de los lugares de Santa Eugenia de Villarromá (vulgo San Juan de Palamós) y San Mateo de Vallobrega*", demanen al rei poder tenir un batlle propi que els estalviés d'anar fins a la vila de Palamós per assistir a les cites a què els convocava el batlle de Palamós. Recordaven, a més, que entre el 1721 i el 1725 havien tingut un batlle propi i que, a partir d'aquesta data, el batlle de Palamós i el procurador jurisdiccional de la batllia van unir Vila-romà i Vall-llobrega al terme de Palamós.⁴⁸

6.4. El pes de l'Estat: *municipio* i *ayuntamiento*

Si a l'interior del comtat de Palamós existien tres entitats completament diferenciades i reconegudes per tothom, tant pels seus habitants com per les autoritats de l'Estat, perquè eren un districte cadastral independent, tenien batlle i regidors propis, i eren parròquies separades, és ben lògic que, amb la reforma liberal que va uniformar l'administració local arreu de l'Estat esdevinguessin, totes tres, municipis independents sobre els quals, el 1845, es va imposar la contribució territorial.

La Constitució del 1812 ja tenia el municipi com a forma bàsica i homogènia de divisió administrativa local i preveia el manteniment dels que ja existien si arribaven als mil habitants i, si no, podien demanar-ho a la Diputació de la província. Tot i que no es va aplicar abans del Trienni Liberal, aquesta legislació va permetre la segregació de Regencós i Esclanyà de Begur després del 1820. Amb el retorn de l'absolutisme i les guerres entre liberals i carlins, es va aprovar una nova constitució el 1837 que preveia que, "*para el gobierno interior de los pueblos habrá Ayuntamientos nombrados por los vecinos a quien la ley conceda este derecho*". Calia desenvolupar una llei per regular els ajuntaments, però, moderats i progressistes es van enfrontar. La llei de 1840, que restringia els poders municipals, no va ser acceptada pel general Espartero, però es va imposar amb l'arribada al poder dels moderats el 1843: el govern autoritzava la fusió i la separació dels ajuntaments, però exigia l'elaboració d'un expedient amb informes de tots els afectats i de la Diputació. En aquest context Fonteta es va segregar de la Bisbal.

L'any 1845 es va aprovar una nova constitució que establia que "*habrá alcaldes y ayuntamientos*" i que "*los Ayuntamientos serán nombrados por los vecinos a quien la ley confiera este derecho*". S'establia que els ciutadans elegirien els ajuntaments, però quedava la porta oberta al fet que els governs nomenessin els alcaldes directament. A més, es va aprovar una ordre que permetia agregar immediatament municipis de menys de trenta veïns, cosa que es va acabar resolent el 1847 pel govern de la Diputació provincial de Girona.

47 BURGUEÑO-GRAS, 2014: p. 34-35; TRIJUEQUE, *El termenal...*, p. 13.

48 AHG, Notarial, Palamós, vol. 370, s. f. (1765.08.07); SAMP, fons Ajuntament de Sant Joan de Palamós, Constitució i terme municipal (1799-1800); cf. TRIJUEQUE, *El termenal...*, p. 38-40.

6.4. El pes de l'Estat: *municipio* i *ayuntamiento*

En aquest moment, Fitor va ser agregat a Fonteta i Sant Climent de Peralta, Canapost i Santa Susanna de Peralta a Peratallada. Al Baix Empordà, dels cinquanta-set municipis existents el 1842 es va passar a quaranta-un el 1847: la reducció havia estat del 28%.⁴⁹

Després d'aquesta etapa convulsa, es va iniciar un període de canvis més pausats en el mapa municipal que es va allargar fins al segle XX. La Llei de 21 d'octubre de 1866 proposava suprimir els ajuntaments de menys de mil habitants si no hi havia recursos econòmics suficients; a més, també permetia la segregació de part d'un districte municipal. L'avantprojecte corresponent a la província de Girona es va publicar el 7 de desembre de 1867. Incloïa un projecte d'agregació de Mont-ras, Vall-llobrega i Sant Joan de Palamós a Palamós.⁵⁰ No es va dur a terme, de manera que els municipis de Vall-llobrega, Sant Joan de Palamós i Palamós, que mantenia el seu escarransit terme, van mantenir-se independents amb els límits marcats al segle XVIII.

Entre les seves funcions, els ajuntaments constitucionals de mitjan segle XIX havien d'elaborar els primers censos de població moderns, s'encarregaven de sortejar i enviar els "*quintos*" per fer el servei militar, regulaven alguns arbitris sobre els productes, repartien la contribució territorial entre els veïns, s'encarregaven de l'educació primària i gestionaven el seu territori a través de la millora dels camins veïnals. Calia aclarir i fixar, d'una vegada per totes, el terme de cada municipi perquè rere les declaracions jurades de riquesa de cada propietari, en els *amillaramientos*, hi havia molta ocultació i això originava conflictes entre els veïns. Alguns municipis van arribar a contractar agrimensors per elaborar plànols parcel·lars detallats que servien per a repartir de manera proporcional la contribució assignada per la Diputació. Però no va ser a tot arreu: el 1859 es va dictar una llei que preveia la descripció i representació gràfica de tot el territori estatal i que, de manera local, va generar les primeres fitacions entre municipis. Encara és vàlida avui la fita del 1860 que separava els termes de *Fitó*, *Bilaromà* i *Calonga*, és a dir, els actuals municipis de Forallac, Palamós i Calonge. A partir de la creació el 1870 de l'Instituto Geográfico y Estadístico, es va començar a elaborar el mapa cartogràfic de l'estat a càrrec del Servicio Geográfico del Ejército. A les comarques gironines, però, els reconeixements de fites pels representants dels ajuntaments no es van fer fins als anys 1924 i 1926. Són els que han estat vàlids durant tot el segle XX, si bé s'han adequat a la supressió d'alguns municipis. És el cas de Sant Joan de Palamós que el 19 de febrer de 1942 va ser annexionat a Palamós no pas per tenir poca població, sinó per la poca extensió del municipi de Palamós i la continuïtat urbana amb el de Sant Joan. Un temps després, el 6 de juny de 1944 es van adequar les actes d'atermenament existents al nou nom de municipi sense que calgués fer-ne cap de nova.⁵¹ A part d'aquest cas, en aquest sector del Baix Empordà no hi hagué altres alteracions en els primers anys del franquisme, període en què les autoritats eren hostils a les segregacions.

49 MALLORQUÍ, *Fites...*, p. 132-137.

50 AGDG (Arxiu General de la Diputació de Girona), lligall 4100 (1867-1868);

cf. BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Història...*, p. 97.

51 AGA (Archivo General de la Administración), Governació, inv. 11.16, caixa 3978, n. 12 (1941);

cf. BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, *Història...*, p. 53, 100 i 147.

Conclusions

L'anàlisi en la llarga durada de l'evolució de les demarcacions territorials de l'actual municipi de Palamós i del seu entorn immediat posa de relleu la seva superposició en moltes fases de la història. Abans de l'any 1000 les dades disponibles no permeten traçar cap certesa sobre l'abast territorial dels nuclis de poblament descoberts i estudiats per l'arqueologia, com el poblat ibèric de Castell o la vil·la romana del Collet. I, encara avui, queden massa restes pendents d'una excavació exhaustiva que pugui proporcionar més informació sobre les característiques i la cronologia de cada jaciment: les vil·les romanes del Palau, a Vila-romà, dels Vilars i de Vilarenys, a Vall-llobrega, i del castell de Sant Esteve, a tocar Palamós. Igualment, la probable existència d'un 'palau' d'època musulmana, segurament edificat sobre algun jaciment anterior, resta a l'espera de la seva ubicació exacta.

A partir del segle X, les circumscripcions territorials de les esglésies i dels castells nascuts en els primers temps de la feudalització van definint-se progressivament, cada vegada amb més claredat. Certament, encara hi ha hipòtesis per confirmar en relació a l'evolució entre la primera parròquia, la de Santa Eugènia –de Vila-romà–, esmentada al segle X, i les dues parròquies, les de Vila-romà i Vall-llobrega, ja documentades a la fi del segle XII i a inicis del XIII. Ambdues parròquies estaven estretament associades tant a l'hora de la recaptació del delme com a l'hora de definir el marc d'organització de les comunitats agràries sota la forma de la universitat o l'assemblea dels caps de casa. El més rellevant de tot és que la inexistència de límits i termes entre les parròquies de Vall-llobrega i Vila-romà es va mantenir fins al segle XVIII. La novetat principal va ser, entre els segles XIV i XV, el naixement d'una nova parròquia per als habitants del port i la vila de Palamós. A partir del segle XVI, les visites pastorals enregistren la substitució progressiva del nom de la parròquia i de l'església de Santa Eugènia de Vila-romà pel de Sant Joan de Palamós: la raó del canvi prové de la major popularitat de l'altar de Sant Joan que hi havia a l'església.

Els castells termenats de Sant Esteve de *Peculiare* i del Castell Maur, esmentats en el document del 1064, serien els antecessors dels districtes dependents dels castells de Sant Esteve i de Vila-romà existents al segle XIII i que, a l'hora de la recaptació del delme del mar, perviuen encara al segle XIV. Tanmateix, la creació del port reial de Palamós i, sobretot, la batllia l'any 1279 van acabar desdibuixant els termes castrals preexistents a partir del segle XIV. La batllia jurisdiccional de Palamós, que incloïa també Calonge fins al 1437, es va acabar superposant a les parròquies sense esborrar-les, perquè abarcava unes competències diferenciades, com l'administració de la justícia i l'organització de la defensa.

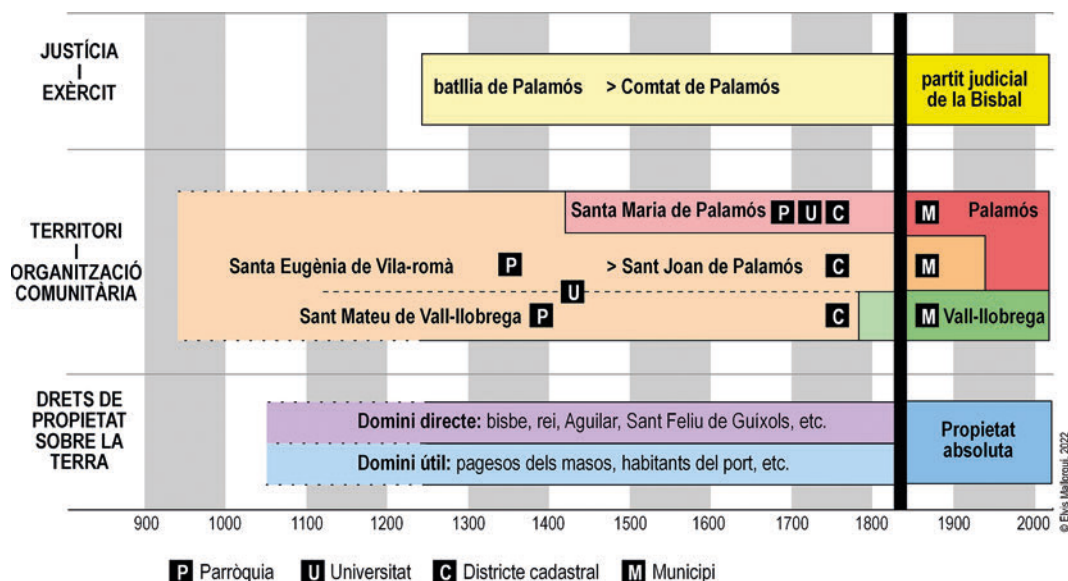
Parròquies i batllia, les demarcacions territorials nascudes al llarg dels segles de l'edat mitjana, van sobreviure fins a la fi de l'Antic Règim. L'eliminació de l'ordenament jurídic català després del Decret de Nova Planta del 1716 no les va eliminar, sinó que les autoritats borbòniques es van limitar a nomenar directament els regidors i els batlles i a implantar una contribució territorial, el cadastre, que se superposava a les antigues prestacions. Amb el naixement de l'estat liberal, a partir de la dècada de 1830, les tres parròquies existents dintre el comtat de Palamós, és a dir, Vall-llobrega, Sant Joan de

ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-Romà, del Dr. Elvis Mallorquí
El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós, del Dr. David Pavón

Conclusions

Figura 7. L'evolució de l'organització territorial i social de Palamós, Vila-romà i Vall-llobrega, segles IX-XX

Palamós i Palamós, es van erigir en tres municipis independents. Diversos factors, com el desequilibri entre el nombre d'habitants i l'extensió dels termes dels dos darrers municipis, la continuïtat urbanística entre un i altre, els múltiples vincles socials i econòmics i la similitud del nom oficial, van contribuir a la seva unificació final el 1942.

Bibliografia

- AULADELL, M. – COSTA, I. – MANCEBO, S. – SOLER, S., *Catàleg dels protocols del districte de La Bisbal d'Empordà*, Barcelona: Fundació Noguera, 2017, 2 v.
- BADIA, J., *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona: Diputació de Girona, 1977, 3 v.
- BALANÀ, P., «Topònims catalans transcrits a l'àrab per Ibn Hayyan», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes. IV. Miscel·lània Pere Bohigas*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, vol. II, p. 23-49.
- BOADAS, J. – CASELLAS, Ll.-E. (dir.), *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862). Arxiu Municipal de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2005, 3 v.
- BONNASSIE, P., «Le littoral catalan durant le Haut Moyen Âge», dins J. M. MARTIN (ed.), *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge. défense, peuplement, mise en valeur*, Roma-Madrid: École Française de Rome – Casa de Velázquez, 2001, p. 251-271.
- BRAMON, D. – LLUCH, R., «De nuevo sobre unos topónimos catalanes escritos por Ibn Hayyan (Verano del 935)», dins D. BRAMON – R. LLUCH, *Mots remots. (Setze estudis d'història i toponímia catalana)*, Girona: CCG Edicions, 2002, p. 59-70.
- BURCH, J. – PALAHÍ, LL. – VIVÓ, D., «El Collet de Sant Antoni de Calonge (Baix Empordà). Una vil·la costanera d'època romana», *Tretzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Banyoles, 2016, p. 217-223.
- BURGUEÑO, J. – GRAS, M. M., *Atles de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*, Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya – Rafael Dalmau editor, 2014.
- BURGUEÑO, J. – LASSO DE LA VEGA, F., *Història del mapa municipal de Catalunya*, Barcelona: Direcció General d'Administració Local – Servei de Demarcacions Territorial, 2002.
- CAMÓS, Ll., «Los Pallarés en la historia de Palamós», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, núm. 3, 1948, p. 99-112.
- CAMÓS, Ll. – MARQUÈS, J. M., «Documents en pergami de l'Arxiu Municipal de Palamós», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 6, 1987, p. 119-135.
- CATALÀ, P. (dir.), *Els castells catalans*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1990-1997, 6 v.
- COROMINES, J. (dir.), *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona. Curial Edicions Catalanes – Caixa de Pensions “la Caixa”, 1989-1997, 10 v.
- GUILLERÉ, Ch., *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1553)*, Barcelona: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2000.
- HOMS, M. M., *El sindicat remença de l'any 1448*, Girona: Ajuntament – Barcelona: Fundació Noguera, 2005.

Bibliografia

LLINÀS, J. – MALLORQUÍ, E. – MARTÍNEZ GIRALT, A., *Maçanet de la Selva a l'edat mitjana. Poblament i societat a través de l'arqueologia i la història*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història de Maçanet de la Selva, 2021.

MALLORQUÍ, E., «El castell de Sant Esteve de Mar i el litoral palamosí al segle XI», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 27, 2008, p. 25-66.

MALLORQUÍ, E., *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2013.

MALLORQUÍ, E., *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV*, Girona: Diputació de Girona, 2011.

MALLORQUÍ, E., *Fites i termes de Forallac*, Vulpellac: Ajuntament de Forallac – Cassà de la Selva: Editorial Gavarres, 2019.

MALLORQUÍ, E., *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII i XIV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2011.

MARQUÈS, J. M. – MICALÓ, P., *Santa Maria de Palamós*, Palamós: Parròquia de Santa Maria, 1987.

MARQUÈS, J. M., «Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 35, 1995, p. 405-446.

MARQUÈS, J. M., «Esglésies del Baix Empordà», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 15, 1996, p. 35-67.

MARQUÈS, J. M., *Ermites i santuaris de la diòcesi de Girona*, Girona: Diputació de Girona, 2000.

MARTÍ, R., «Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus», dins H. DEBAX (ed.), *Les sociétés méridionales à l'âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France, Xe-XIIIe siècles). Hommage à Pierre Bonnassie*, Tolosa de Llenguadoc: Université de Toulouse-le Mirail – CNRS, 1999, p. 63-70.

MARTÍN, G., «Assentaments i establiments d'època romana a Palamós i a Vall-llobrega», *Revista del Baix Empordà*, núm. 56, 2017, p. 34-42.

MATAS, À., *Els marges dels mapes: una geografia desplaçada*, València: Edicions Tres i Quatre, 2021.

MOLLA, J. – LOAISA, E., «Puig ses Forques 1958 (Sant Antoni de Calonge)», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 27, 2008, p. 291-326.

NOLLA, J. M. – CASAS, J., *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N. E. de Catalunya*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, 1984.

NOLLA, J. M. – SANTAMARIA, P. – SUREDA, M., «Excavacions arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 21, 2002, p. 87-112.

- NOLLA, J. M. (ed.), *Pla de Palol: un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, Castell- Platja d'Aro: Ajuntament, 2002.
- PLADEVALL, A. (dir), *Catalunya Romànica*, Barcelona: Fundació Enciclopedia Catalana, 1984- 1998, 27 v.
- PRAT, M. – PALAHÍ, LL. – BURCH, J. – VIVÓ, D., «La vil·la romana del Collet (Sant Antoni de Calonge, Baix Empordà)», *Catorzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Caldes de Malavella, 2018, p. 315-324.
- PUIG, I., *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*, Barcelona: Fundació Noguera, 2006.
- RIERA, A., *La senyoria episcopal de Bàscara i l'organització de l'espai (1055-1302)*, Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos, 2003.
- ROIG, P. – NIELL, X., *Dòlmens, coves i menhirs. Monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*, Palafrugell: Revista del Baix Empordà, 2017.
- SAURÍ, C. – SOLER, S., *Història del Baix Empordà*, Girona. Diputació de Girona – Consell Comarcal del Baix Empordà, 2006.
- TRIJUEQUE, P. *Breu història de Vall-llobrega. II. Els masos*, Palamós: edició de l'autor, 2003. (Guspíres; 13)
- TRIJUEQUE, P., «Emplaçament del Palau Reial de Palamós», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 10, 1991, p. 77-93.
- TRIJUEQUE, P., «L'església parroquial de Santa Maria de Palamós. Notes inèdites», *Estudis del Baix Empordà*, núm. 12, 1993, p. 107-149.
- TRIJUEQUE, P., *Administració i govern de Palamós. Dels tocs de campanes a la democràcia*, Palamós: edició de l'autor, 2000. (Guspíres; 7)
- TRIJUEQUE, P., *El termenal de Palamós*, Palamós: edició de l'autor, 1999. (Guspíres; 2)
- TRIJUEQUE, P., *Els masos de Vila-romà*, Palamós: edició de l'autor, 1999, 2 v. (Guspíres; 3 i 4)
- TRIJUEQUE, P., *Els rius de Palamós. L'Aubi, la fera temible*, Palamós: edició de l'autor, 2000. (Guspíres; 5)
- TRIJUEQUE, P., *Els senyorijs feudals de la Batllia de Palamós*, Palamós: edició de l'autor, 2003. (Guspíres; 14)
- TRIJUEQUE, P., *Sant Joan de Palamós, de barri a poble*, Palamós: edició de l'autor, 1992.
- TRIJUEQUE, P., *Santa Eugènia de Vila-romà, bressol de Palamós*, Palamós: edició de l'autor, 2000. (Guspíres; 6)
- TRIJUEQUE, P., *Toponímia de Vila-romà i Palamós. Paratges entranyables records d'un temps passat*, Palamós. edició de l'autor, 2000, 2 v. (Guspíres; 8 i 9)
- VERDAGUER, E., *El poblat ibèric de Castell*, Palamós: Ajuntament, 1994.

1 935, juny-juliol

Crònica. *Narració de l'expedició marítima dirigida per Ibn Abi Hamama pel litoral gi-roní durant l'estiu de l'any 935.*

IBN HAYYAN. *al-Muqtabis*, vol. 5, p. 248-249

Traducció catalana: BRAMON, *De quan érem o no musulmans*, p. 283-286.

Aquest any 323 [11 desembre 934 – 29 novembre 935] l'estol atacà els territoris dels francs, que Déu els destrueixi! El comandava 'Abd al-Malik b. Sa'id b. Abi Hamama. Estava compost per quaranta naus: vint d'incendiàries, que duïen nafta i enginyers bèl·lics marítics, i vint que transportaven els combatents. S'hi havien embarcat mil soldats i dos mil tripulants.

Van sortir d'Almeria el mes de *ragab* d'aquell any [6 juny-5 juliol 935]. El comandant, Ibn Abi Hamama, es dirigí primerament a l'illa musulmana de Mallorca, on va romandre per tal de completar la seva inspecció.

Després, dimecres, quan faltaven quatre dies per acabar el mes de *ragab* [1 de juliol], salpa de l'últim port de l'illa. Va arribar a Salses [*als*], en territori dels francs [*al-Ifranga*], dilluns, darrer dia de *ragab* [5 de juliol], i s'apropà a un lloc fortificat cap al qual la gent s'havia apressat per a refugiar-s'hi i els van assetjar. Els defensors sortiren de la fortalesa per combatre'l i els musulmans s'enfrontaren amb ells. Lluitaren aferris- sadament des de la matinada fins a l'hora de l'oració de la tarda. Això s'esdevenia di- marts, primer dia de *sa'ban* [6 de juliol]. Aleshores els francs foren vençuts i Déu oferí llurs esquenes: tres-cents dels seus homes foren morts.

L'estol es presentà a la ciutat d'Empúries [*nys*], centre de les seves drassanes i refugi de les naus. Els musulmans van encerclar-la per terra i per mar, cremaren les naus fondejades al port i als ravals del seu entorn, i mataren tothom que hi trobaren. La matança que fou feta entre ells depassà els quatre-cents homes. Quan s'assabentaren de l'atac d'aquest estol, es reuniren els habitants dels voltants d'aquesta ciutat, la gent de les for- taleses que eren a prop i d'altres, i començaren la defensa des de l'interior.

Llavors el comandant d'aquestes naus, Ibn Abi Hamama, en trià quinze de lleugeres i reforçades i les envià de nit cap a Maçanet [*Massanit*] i la seva contrada, perquè s'avancesin a la notícia de l'atac i se cità allà amb elles. Les naus van salpar cap allà dimecres, 3 de *sa'ban* [8 de juliol] i ell les va seguir amb la resta de l'estol la nit del dimarts següent [9 de juliol].

Les naus que s'havien avançat van saquejar molts masos [*qurà*] i vastes regions, entre elles la **costa Roja*** [*al Balat al-Ahmar*], Mont-ras [*al-Gabal al-Agrad*], i d'altres. Déu els concedí molts captius i un botí valuós.

* També es pot traduir pel 'palau Roig'.

L'estol marxà des del lloc on estava ancorat, el port de la cala [Qalat Marwan], amb vent favorable, i fondejà en el port conegut pel cap Aspre [al-Taraf al-Abras]. Aquí li va sortir a l'encontre el franc bàrbar [ilg] conegut amb el nom de Paulo [B.wluh], qui tenia un gran renom entre els cristians. S'inicià una batalla entre ells; Déu feu fugir els bàrbars i foren morts Paulo [B.wluh] i el seu germà, entre molts dels seus.

Després l'estol enfilà cap a Barcelona, que Déu l'esmicoli! A prop d'ella li sortí al pas un bàrbar [ilg] al qual anomenaven Balit amb el seu seguici. Els musulmans es dirigiren contra ell i el van combatre: foren morts Balit i la major part dels seus companys. L'estol s'instal·là davant la ciutat de Barcelona i atacà dimecres, 10 de sa'ban [15 de juliol]. Els barcelonins es refugiaren dins la ciutat, tancaren les portes per a protegir-se i lluitaren de dalt estant de les muralles des de bon matí fins a la posta de sol d'aquell dia. Dijous, 11 de sa'ban [16 de juliol], l'estol els deixà i enfilà cap al riu Llobregat [Rubriqat]. L'exèrcit franc els perseguia des de la costa. Els musulmans els atacaren quan en- traren a camp obert i es barrejaren. Començà una batalla campal. Els francs foren derrotats i els musulmans es desplegaren per la comarca. L'estol, indemne i enriquit, emprengué el retorn fins atènyer Tortosa, l'extrema del territori islàmic.

2 1064, maig, 11

Definició. *Els germans Otger Gaufred de Monells, Pere Gaufred, abat de Sant Feliu de Guíxols, Arnau Gaufred, Udaldard Gaufred i Bernat Gaufred defineixen al monestir de Sant Pere de Galligants i al seu abat Oliba un alou del monestir que tenien de manera injusta, situat al comtat de Girona, a la parròquia de Santa Eugènia, al lloc de Calonge, consistent en el castell de Sant Esteve de Peculiare i en el castell Maur.*

ACA, Monacals d'Hisenda, vol. 1023, pergami n. 53. Anotació en el pergami cosit que tapa el forat: "Són a tremontana y prop de Palamós". Al dors: "53. És de Santa Eugenia de Vilaromà en la Fosca prop Palamós.

Transcripció: MALLORQUÍ, «El castell de Sant Esteve...», apèndix 1; MALLORQUÍ, *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants*, núm. 35.

En nom de Déu. Nosaltres, els germans Otger Gaufred, de Monells, Pere Gaufred, abat de Sant Feliu de Guíxols, Arnau Gaufred, Udaldard Gaufred i Bernat Gaufred fem, a Déu i al monestir de Sant Pere de Galligants i a Oliba, abat d'aquesta església, i a tots els monjos del monestir, aquesta definició, cessió i evacuació de tot l'alou de Sant Pere que teníem injustament. L'alou es troba al comtat de Girona, sota la **parròquia de Santa Eugènia** prop del mar [Sancte Eugenie secus mare], al lloc que és anomenat **Calonge** [Colonico]. I consisteix en un **castell que és anomenat Sant Esteve de Peculiare** i en un altre anomenat **Castellum Maur**, amb les seves adjacències i amb tot

2 el que li pertany i amb tots els alous que són a prop dels castells, amb els seus termes, afrontacions i amb tots els alous que li pertanyen, tal com Sunyer, el comte difunt, havia donat a Déu i a l'esmentat monestir de Sant Pere. Tot aquest alou, el cedim, el consignem, el retornem i l'evacuem en poder de Déu i de l'esmentat monestir de Sant Pere i al ja anomenat abat i als seus successors, de manera íntegra i sense cap reserva, amb totes les seves pertinences i totes les seves afrontacions, com a alou propi seu. També reconeixem que en aquests castells o alous no tenim cap veu ni cap dret. I si alguna veu o algun dret tenim en aquest alou o en aquests castells o hi hem de tenir, nosaltres ho evacuem i transferim, definim, evacuem i consignem en poder de l'esmentat monestir de Sant Pere per tal que ho posseeixi com a alou propi de manera perpètua. I si nosaltres o algú de qualsevol sexe pretengués querellar-se o prendre aquests castells o alous o alguna cosa d'aquests castells o alous en poder de Sant Pere o del seu abat, que pagui el doble d'aquest alou al monestir esmentat de Sant Pere. I, a sobre, que aquesta definició i evacuació romangui ferma.

Ha estat feta aquesta escriptura de definició i evacuació el 5 dels idus de maig, del quart any del regne del rei Felip.

Seny+al d'Otger Gaufred. Seny+al d'Arnau Gaufred. Seny+al d'Udalard Gaufred. Seny+al de Bernat Gaufred, que aquesta definició, evacuació i cessió vam fer, vam signar i vam pregar que fos signada. Seny+al de [...]. Seny+al d'Umbert Odó. Almodis, comtessa. Ponç, vescomte. Seny+al d'Arnau Ramon. Seny+al de [...]. + Joan [...]. Guillem, levita. Seny+al de Pere, clergue o jutge.

SSS. Pere Blidger, que vaig escriure aquesta definició, cessió i evacuació, amb lletres superposades a la línia 12, el dia i l'any esmentats més amunt.

3 1279, desembre, 3

Carta de població. Astruc Ravaia, batlle del rei Pere II, concedeix un conjunt de franquises als futurs habitants del port reial de Palamós.

SAMP, pergami núm 2 i pergami núm. 3.

Transcripció: FONT i RIUS, *Cartas de población y franquicia...*, núm. 335

Sàpiga tothom que jo, Astruc Ravaia, batlle de l'il·lustre senyor Pere, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, de part del mateix senyor rei i dels seus, per raó del dit ofici i dels nostres successors que han de ser nomenats per al mateix ofici [*de la batllia*], dono i concedeixo perpètuament a tots i cada un de vosaltres, homes i dones presents i futurs habitants del **port reial de Palamós** que heu acudit i acudireu a aquest poble i que hi teniu o hi tindreu casa per a habitar-hi, és a dir, els que hi heu vingut després que el dit lloc ha esdevingut del senyor rei, que sempre vosaltres i els vostres successors que hi tinguin casa i hi facin residència, siguin immunes, lliures i francs de tota qüestió i tolta

3 i de qualsevol servei obligat a prestar a senyor, i d'alberga i cena i de servei d'allotjament a les vostres cases, de tal forma que no sigueu obligats a rebre ningú contra la vostra voluntat a les vostres cases.

A més, que el senyor rei no pugui forçar ningú de vosaltres predits a prestar obligació contra la vostra voluntat per si mateix o per altre com a fermança o bé també com a principal.

A més, que ningú de vosaltres predits no sigui obligat ni se'l pugui forçar a pagar lleuda de qualsevol mercaderia i dels vostres propis havers que entreu o feu sortir en els dits port o poble, tant per mar com per terra.

Volem, però, i retenim per al senyor que de totes les mercaderies i havers que comprareu i vendreu dins del dit poble a pes o mesura, que en doneu lleuda com donen lleuda a Girona els ciutadans de Girona d'allò que compren i venen allí.

A més, que ningú dels vostres predits no sigueu obligats a anar a la host o exèrcit ni cavalcada fora del bisbat de Girona, per mar o per terra.

A més, que no sigueu obligats ni us puguin forçar a vosaltres o als vostres successors ni els vostres béns o els dels vostres a donar res per cugucia, eixorquia o intestats, remences de persones i entrades i eixides d'homes i dones.

A més, que no sigueu obligats ni us puguin forçar a donar res de les possessions que teniu al dit poble i que els marits hipotequeu a les esposes o les esposes als marits per raó de dot i de donació per causa de núpcies, per raó de firma forçada, i que, encara que la dita hipoteca de les vostres coses no sigui firmada pel senyor o pel batlle, no obstant la dita obligació perduri per a l'esposa i pel marit.

A més, que de totes les obligacions que us fareu mútuament de béns immobles que teniu o tindreu en el dit poble dels que s'hagi de prestar lluíme per raó de l'obligació, no n'hagueu de donar sinó a raó de 12 diners per lliura, i de les adquisicions dels dits béns que allí teniu i tindreu, els compradors no hagin de donar sinó només 2 sous per lliura, i no es doni res més al senyor ni al batlle per raó de les esmentades obligacions o vendes.

A més, que si algú, per raó de querella introduïda contra ell, ha de donar terç a la cort, no hagi de donar al senyor o al batlle sinó 2 sous per lliura.

A més, que si algú de vosaltres és objecte de querella per part d'un altre sobre injúries o caps, i en el termini de deu dies es fa composició entre vosaltres, no sigueu forçats a donar res al senyor ni al batlle, a no ser que es vessés sang o s'haguessin tret espases.

A més, que ningú de vosaltres no hagi de ni pugui ser forçat per raó de querella posada contra algú de vosaltres, a no ser pel batlle del mateix lloc.

A més, que aquells de vosaltres que venguin o facin vendre eis seus fruits no maldurs, com també hortalisses, no n'hagin de donar lleuda.

A més, que el senyor rei i eis seus siguin obligats a bastir forn a l'esmentat

3 poble a despeses seves i a tenir-lo disposat per coure-hi pa i les altres coses que hom acostuma a coure al forn, i que vosaltres i els vostres sigueu obligats a coure-hi el pa, i doneu pel coure o puja només 1 pa de cada 20 pans d'ordi i un de cada vint-i-cinc pans de blat; no obstant, de les panades, tortells, flaones, i de les cassoles, tant si són de peix com de formatge, ous o carn, no hagueu de donar-ne res i que els forners siguin obligats a rebre-les i a coure-les allí.

Volem també fer gràcia especial als flequers que coquin allí pa de forment per a vendre¹ que només hagin de donar 1 pa de cada 30.

A més, que el senyor rei i els seus successors no puguin posar allí magatzem públic o gabella de blat ni de vi ni d'altres gèneres i havers, sino només de la seva sal pròpia que fa fer i portar de Torroella de Montgrí, de tal manera que, mentre el senyor rei i els seus tinguin allí sal de l'esmentada, ningú pugui vendre sal a l'engròs ni a la menuda.

No obstant, ningú de vosaltres habitants allí no hagueu ni siguin forçats a comprar la dita sal per la pròpia despesa, sinó que cada u de vosaltres pugui comprar sal per a les seves necessitats a qualsevol altre lloc i entrar-la al dit poble; no obstant, si algú de vosaltres, domiciliats al dit poble, té sal, la pugueu treure per mar i per terra i vendre-la allí on vulgueu i pugueu, fora del dit poble i del terme del **castell de Sant Esteve**.

A més, que ningú de vosaltres no pugui ser marcat o penyorat enlloc del regne i jurisdicció del senyor rei, per deutes o obligacions d'altri a no ser que en fossiu obligats com a principals o com a fermances, i ni en aquests casos a no ser que es trobés fadiga de dret pel batlle del dit poble.

A més, que el senyor rei i els seus facin i tinguin al dit poble **mercat** fix cada dimarts de cada setmana perpètuament; i que qualsevol que vingui al dit mercat i hi vingui o hi compri, sigui immune i lliure de tota lleuda d'allò que hi vingui i hi compri abans que el dit mercat hi sigui fet i ordenat, és a dir, els dos primers anys; però passats els dits dos anys tots els compradors i venedors hagin de donar lleuda d'allò que vendran i compraran igualment com donen lleuda els compradors i venedors a Girona, exceptuats, no obstant, vosaltres, habitants dits, que no heu de donar lleuda d'allò que compraren i vendreu a no ser allò que ha estat dit més amunt.

A més, que el senyor rei faci fer **fires** perpètues i fixes cada any, que comencin el primer diumenge del mes de maig i durin vuit dies seguits, i que els dos primers anys no es prengui lleuda dels que vindran a les dites fires; però passats els dits dos anys tothom que vingui a les dites fires doni lleuda com els que van a les fires de Girona donen lleuda a Girona.

I que tots els que vénen al dit mercat o a les dites fires hi vingui, en torni i hi estigui sota salvaguarda i seguretat, mentre porti o condueixi, o bé faci portar i conduir quelcom per a vendre, de manera que no pugui ésser marcat o penyorat per cap deute o fermaça, a saber per tot el dia del dit mercat o per tot el temps de la dita fira, excepte si el contracte per raó del qual és obligat havia estat fet al mateix poble.

A més, que tothom que faci contractes al dit poble trobant-se en ell, sigui obligat a complir-los pel tribunal del mateix lloc.

A més, que tots els pescadors que vinguin al dit poble i hi tinguin domicili no hagin de donar sinó 2 sous per la barca cada any, però hagin de donar dels peixos de tall tal com s'ha acostumat fins ara i per xàvega o bolitx hagin de donar només la meitat d'allò que s'ha acostumat a donar fins ara.

A més, que tots els carrers del dit poble tal com han estat marcats o ho seran, els hagin de tenir correctament, de manera que el batlle del dit poble no pugui donar res en ells o d'ells que fos causa de destorb o d'estretor del mateix carrer, si no és amb el consens i deliberació de **cinc o sis prohoms** del dit poble.

A més, que si algú vol establir a cens tot o part del que té al dit poble, li sigui lícit i tot el cens sigui seu; però, de l'entrada en doni la meitat al senyor rei i es reservi la meitat restant. I si aquell que ha rebut l'establiment o els seus successors el venen o l'hipotequen, els lluïsmes i foriscapis es parteixin per meitat entre el senyor rei i els seus i aquell que estableix i els seus, de manera que aquell que estableix i els seus successors no puguin demanar o exigir per raó de lluïsmes o foriscapi més que allò que pot demanar el senyor rei i els seus, és a dir, com ha estat esmentat, 12 diners per lliura a les obligacions i 2 sous per lliura per les vendes, i que el batlle no en prengui res; no obstant puguin, el que estableix i els seus, elegir de retenir allò que s'aliena pel mateix preu que altrí el podria comprar.

A més, que tothom pugui moldre on li vingui bé.

A més, que qualsevol foraster que vingui al dit poble o hi envii-les seves pertinences es pugui hostatjar i pugui posar les pertinences a qualsevol lloc amb acord dels propietaris dels llocs.

A més, que qualsevol habitant que hi tingui domicili i hi faci continua residència sigui immune i lliure per als deu anys que vindran, en tota la terra del senyor rei, de tota la lleuda o la part d'ella que sigui pròpia del senyor rei i que el senyor rei i els seus haurien de rebre, de manera que no hagin, durant el dit temps, de donar res de lleudes per les seves mercaderies, excepte el dret de lleudataris i parcers que han acostumat a percebre part de les mateixes lleudes, és a dir, que el senyor rei no vol donar res de la part corresponent a ells.

Fou fet això el dia tres de desembre de l'any del Senyor 1279.

Senyal d'Astruc Ravaia [*en caràcters hebreus*]. Són testimonis Arnau de Bruquera, batlle de Palamós, Berenguer Pedrer, habitant de Palamós, Ramon Carbonell, de Girona, i Guillem Marqués, *bonellus* de Quart.

Sig+ne de Ramon d'Ozca que escrigué això per manament de Ramon de Taialà, notari públic de Girona, amb raspat i esmenat a la línia dècima, on es diu 'senyor', el dia i any damunt dits.

4

1305, juliol, 27

Privilegi. Jaume II redueix els límits de la batllia de Palamós a les poblacions que figuraven en el privilegi concedit pel rei Pere el Gran, que posen sota jurisdicció del batlle de Palamós, és a dir les parròquies de Vila-romà, Calonge i Vall-llobrega, que el dit Jaume havia ampliat a les parròquies de Fitor i Fenals, a suplicació dels proboms i de la universitat de Girona, ja que havia comporata la substracció dels dits llocs a la jurisdicció i districte de la vegueria de Girona.

AMGI (Arxiu Municipal de Girona), pergamí n. 135

ACA, Cancelleria, reg. 203, f. 46v-47r.

AMGI, Llibre Verd, f. 20r-21r

GUILLERÉ, *Llibre Verd...*, núm. 20

Sàpiga tothom que Nós, en Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, València, Sardènia, Còrsega i comte de Barcelona, considerant que l'il·lustríssim senyor en Pere, de just record, rei d'Aragó i pare nostre, va voler, va concedir, va estatuir i també va ordenar, amb el seu privilegi entre altres concessions fetes als homes de Palamós, que aquests homes siguin perpètuament sota la **jurisdicció del batlle de Palamós**, tant en totes les causes civils com en les criminals, i també va estatuir i va posar sota la jurisdicció del dit batlle de Palamós els llocs o parròquies de Vila-romà, Calonge i Vall-llobrega, de tal manera que el batlle els castigui i s'informi sobre totes les causes civils i criminals dels homes d'aquests llocs relatives als contractes o delictes iniciats o comesos en aquests llocs entre els homes d'aquests llocs i qualssevol altres i també sobre totes les causes en què alguns mariners o navegants tinguessin en aquests llocs entre ells o amb homes d'aquests llocs. També va voler que, sobre les causes que els homes d'aquests llocs tinguessin amb homes d'altres indrets per raó de contractes establerts en altres llocs en tingués notícia el veguer de Girona, tal com era costum de fer, segons consta més llargament en l'esmentat privilegi.

Nós, constituït personalment en aquest lloc de Palamós i després de ser-nos exhibit i mostrat el dit privilegi, amb la súplica feta a Nós pels dits homes de Palamós, confirmem el privilegi esmentat i tot allò que conté i, de certa ciència, el concedim de nou, afegint-hi que el nostre batlle de Palamós escolti i determini totes les causes civils i criminals dels tots els dits llocs que figuren en el privilegi esmentat i si els homes d'aquests llocs s'hi oposen de manera que no es puguin trobar a la ciutat de Girona o a altres llocs, volem que el veguer nostre de Girona que aleshores sigui i que en el futur serà o un altre oficial nostre de Girona o de qualsevol altre lloc, sobre les esmentades causes civils o criminals, no hi intervingui o gosi intervenir-hi encara que aquells homes dels dits llocs hagin entrat a la ciutat de Girona o a d'altres llocs i no s'hi trobin.

I, a més, volent continuar ampliant les gràcies per al dit lloc de Palamós i els seus habitants, ordenem i estatüim que les parròquies de Santa Coloma de Fitor i Santa Maria de Fenals i els seus habitants presents i futurs siguin perpètuament de jurisdicció del batlle de Palamós en les causes civils, de manera que el veguer o el batlle de Girona

- 4 i els altres oficials nostres sobre les causes civils d'aquestes parròquies que segueixin a la ciutat de Girona o a d'altres llocs, si no s'hi han produït, no hi intervinguin, tal com consta més llargament en el privilegi de la nostra confirmació i concessió.

Advertim que aquests llocs que eren i havien de ser inicialment sota la jurisdicció i el districte de la vegueria, n'han estat sostrets no sense disminució i detriment de la vegueria i dels seus habitants, la qual cosa ja sabem i acceptem. Per això, volem mantenir il·lesa mentre sigui possible aquesta vegueria i proveir d'indemnitat els nostres súbdits que hi viuen, davant l'humil súplica feta a Nós pels prohoms i la universitat de Girona, tot això per Nós afegit i concedit per aquest nostre privilegi, després d'haver tingut una deliberació sobre això, a certa ciència, reduïm per aquesta carta nostra aquí present a l'estatut en què eren en temps del senyor rei en Pere, d'acord amb el seu privilegi recordat.

Volem i ordenem que, des d'ara, els llocs i parròquies esmentats i altres que, per Nós, tal com és dit més amunt, hem afegit i concedit, siguin retornats i retornin a la jurisdicció i al districte de Girona, tal com eren abans de la confirmació i concessió nostra esmentada, tot i que la concessió l'havíem feta amb el dit privilegi nostre.

Manem per aquesta carta nostra que el veguer i el batlle de Girona i el batlle i els homes de Palamós i les altres parròquies esmentades, presents i futurs, que mantinguin inviolable la nostra ordenació i concessió i l'observin tal com és contingut més amunt i no la contradiguin i la permetin contradir per ningú sota cap raó.

Donat a Barcelona el 27 de juliol de l'any del Senyor 1305.

Seny+al d'en Jaume, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, València, Sardènia i Còrsega i comte de Barcelona. En són testimonis Ermengol, comte d'Urgell, Jaspert, vescomte de Castellnou, Guillem d'Entença, Ramon d'Anglera, Pere de Queralt.

Seny+al meu, d'en Guillem Agustí, escriptor del senyor rei esmentat, que, de manament seu, he escrit això i ho he clos, amb lletres rases i esmenades a la línia 7 on diu 'esset', al lloc, el dia i l'any esmentats.

5 1362-1371

***Declaració.** El sagristà de Vila-romà i el batlle del castell de Vila-romà declaren com es recapta el delme a les parròquies de Santa Eugènia de Vila-romà i Sant Mateu de Vall-llobrega.*

ADG, Mitra, calaix 5, vol. 5 Llibre Verd dels feus, f. 50r-51r.

MALLORQUÍ, *El Llibre Verd...*, núm. 89.

A la parròquia de **Santa Eugènia de Vila-romà** i a la **parròquia de Sant Mateu de Vall-llobrega**, Andreu Ferrer, sagristà de Vila-romà, i Ramon d'Arenys,

5 batlle del castell de Vila-romà, van dir que el delme d'aquestes parròquies i del seu terme delmer, tant de les collites de pa i vi com de tota la resta de la qual és acostumat de prestar el delme, es reparteix en sis parts iguals, de les quals l'**abat de Sant Feliu de Guíxols**, com a capellà de les esglésies de Vila-romà i de Vall-llobrega, té i rep una sisena part i de les cinc parts restants d'aquest delme, el **bisbe**, com a senyor del castell de Vila-romà, té i rep dues parts i mitja.

El venerable **Asbert de Trilla**, senyor de l'alberg o casa d'Aguilar, té i rep les altres dues parts i mitja d'aquest delme, les quals parts del dit Asbert poden valer anualment en rendes prop de 25 lliures barceloneses, les quals té en feu pel senyor del castell de Palol d'Onyar, el qual les té pel senyor bisbe, així com figura en l'instrument fet en poder de Pere Capmany, notari del senyor bisbe, el 5 de desembre de l'any del Senyor 1319.

El senyor **bisbe**, com a senyor del castell de Vila-romà, rep el delme dels peixos que es pesquen al mar, és a dir, a la platja que va des del lloc dit Auguet fins als murs de Palamós i també del terme dit Castell fins al terme del castell de Palafrugell. I el delme d'aquests peixos consisteix en el fet que els pescadors forans presten, pel delme dels peixos, 1 diner per cada sou, mentre que els pescadors d'aquestes parròquies no presten per aquest delme res més que 1 òbol (*mig diner*) per cada sou.

En **Pere Payeres, ciutadà de Barcelona**, té, segons aquest mateix mode, i rep el delme dels peixos que es pesquen al mar de Palamós, és a dir a la platja dit sa Fosca. També rep el delme dels peixos de tall que es pesquen i capturen en el mar de sa Fosca fins a la platja del senyor bisbe, és a dir de cada peix de tall un quarter pel delme. També rep el delme de qualsevol barca de pescadors al mar de sa Fosca fins a la platja del senyor bisbe, és a dir, 2 sous a l'any, per la festa de Pasqua, de cada barca pel delme encara que aquesta barca només pesqui un sol dia a l'any en aquest mar, però no haurà de donar res més que aquests 2 sous per cada barca a l'any, tal com és dit. El delme de Pere Peyeres, d'aquesta platja dita sa Fosca, pot valer en rendes prop de 50 sous.

El dit Asbert de Trilla té en feu pel senyor bisbe, immediatament, tot el seu capmàs dit d'Aguilar i tot el seu honor, conreat i erm, i tots els masos i masades, amb homes i dones, censos i agrers i altres etc., que té en aquestes parròquia, segons consta en l'instrument fet en poder de Ramon Viader, notari de Girona, el 24 de setembre de l'any del Senyor 1317.

Es presta el delme en aquestes parròquies de tot el gra, dels raïms, del cànem, del lli, del carnatge, de les cols i els porros i dels peixos del mar, tal com és dit.

[illegible]

Bateria de costa del puig del Molí de Vent, [1939-1940].
Autor desconegut. Col. Imatges Ajuntament. Servei d'Arxiu Municipal de Palamós

*Perspectiva de la badia de Palamós,
des de la bateria dreta dalt del puig del Molí de Vent.
A sota, el sector de l'Arenal, parcialment edificat.
El límit de la urbanització el marca el carrer de la Indústria,
partió amb el terme de Sant Joan de Palamós
fins a la seva agregació el 1942.*

El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós

David Pavón

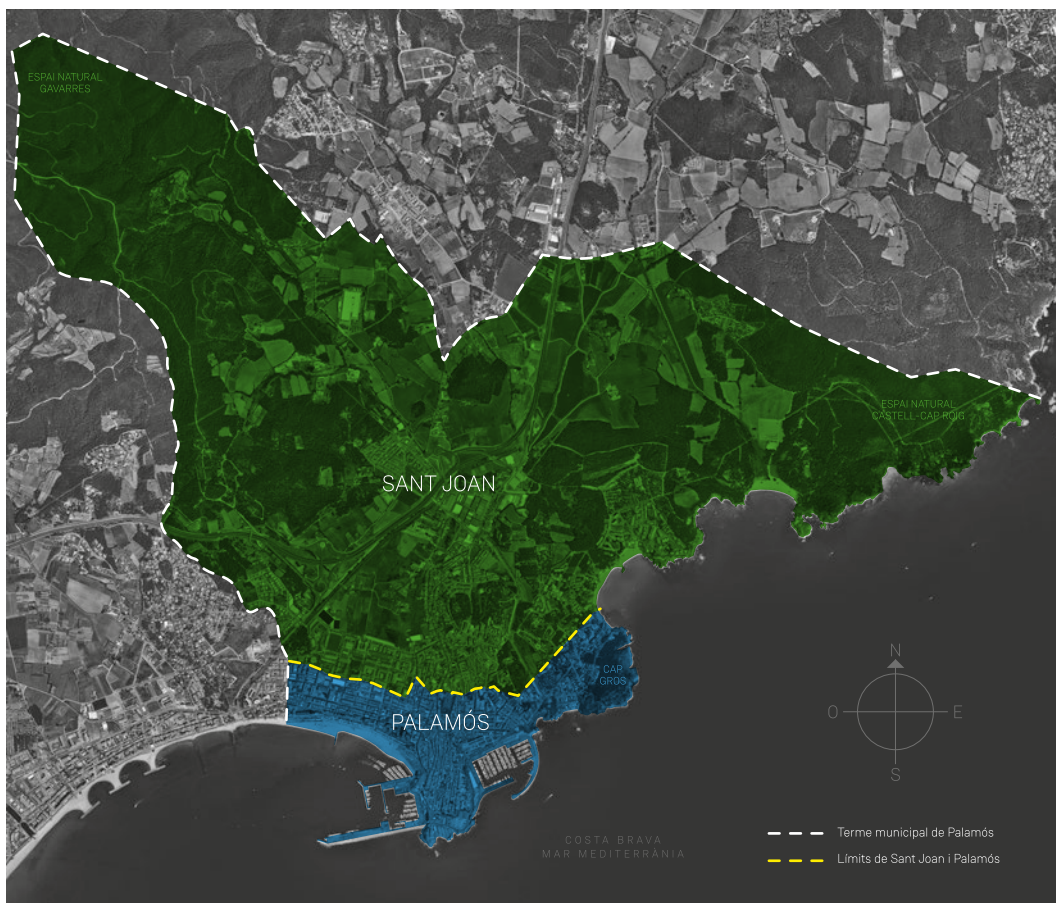
Taula de continguts

1 Antecedents:	
de les dinàmiques administratives disgregadores a l'annexió municipal	65
2 El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós	69
2.1. Les motivacions recollides a la memòria de 1930	69
2.1.1. L'esgotament de l'espai físic palamosí	
i les seves progressions demogràfica i urbana	69
2.1.2. El desenvolupament econòmic i la prestació de serveis	75
2.2. La fase clau de l'annexió: l'etapa 1940-42	77
2.2.1. L'inici de l'expedient d'agregació (novembre de 1940)	77
2.2.2. Les motivacions de l'Ajuntament de Palamós (gener de 1941)	78
a) El manteniment de les justificacions de 1930	78
b) La rellevància de la declaració de Palamós,	
com a municipi adoptat, a efectes de la seva reconstrucció	81
2.2.3. L'informe de Pelayo Martínez Paricio	
favorable a l'annexió (desembre de 1940)	84
2.2.4. El posicionament del Govern Civil de Girona	
com a pas previ a la valoració per part del Ministeri	
de la Governació (gener de 1941)	86
a) La necessitat d'efectuar la informació pública	
de l'expedient d'agregació	86
b) La necessitat d'incloure un projecte general d'estipulacions	87
2.2.5. El vistiplau a l'agregació de Sant Joan de Palamós	
a Palamós i la seva materialització	90
3 El termenal de separació entre Sant Joan de Palamós i Palamós	94
4 Consideracions finals	100
5 Bibliografia/webgrafia	104

1. Antecedents: de les dinàmiques administratives disgregadores a l'annexió municipal

En les pàgines anteriors s'ha constatat les adscripcions territorials i administratives per les quals ha transitat el conjunt del municipi de Palamós al llarg dels segles. Pel que fa al lligam estrictament entre Sant Joan de Palamós, d'una banda, i Palamós, de l'altra, històricament ja es visqueren moments clau en aquest sentit com el de l'erecció de la primigènia capella de Santa Maria de Palamós en parròquia independent l'any 1429. Aquest fet marcaria la segregació respecte a la parròquia matriu de Santa Eugènia de Vila-romà, documentada com a mínim des de l'any 1064, la qual articulà el nucli històric de Sant Joan de Palamós.

Mapa núm. 1. Termes municipals de Sant Joan de Palamós i de Palamós fins a la fusió en un sol municipi l'any 1942.

Font: Exposició “Dos pobles, un municipi” (versió digital) organitzada pel Servei d'Arxiu Municipal de Palamós (2017)

ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-Romà, del Dr. Elvis Mallorquí
El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós, del Dr. David Pavón

1. Antecedents: de les dinàmiques administratives disgregadores a l'annexió municipal

No cal oblidar la dimensió territorial que té una parròquia en tant que disposa d'uns límits dins dels quals exerceix les seves atribucions. Sovint els límits parroquials primigenis han servit com a base per a esdevenir, també, els límits municipals des del moment de la seva implantació, a inicis del segle XIX. De fet, fins a l'any 1800, al cas que ens ocupa, el batlle jurisdiccional de Palamós ho va ser, a la vegada, de les dues parròquies esmentades, a banda de la de Vall-llobrega. A partir d'aleshores les tres parròquies, les quals acabarien transformant-se en municipis, passarien a regir-se per separat, amb batlle, regidors, jutge i ajuntament propis. Entre els motius de la separació, l'historiador local Pere Trijueque esmenta que hi van pesar les diferents condicions de vida, la forma d'ésser i el tarannà dels seus veïns, la realitat socioeconòmica diferenciada entre Sant Joan i Palamós, i ja no cal dir-ho, amb Vall-llobrega. Palamós havia anat prenent rellevància comercial, ajudada pel seu port, a banda de concentrar diversos serveis i funcions com la notaria, el mostassaf, metges, apotecaris així com un bon nombre d'artesans. En el cas de Vall-llobrega i Vila-romà hi pesaven més les ocupacions agrícoles; per tant, eren bàsicament pagesos. Per a qualsevol motivació els habitants de les dues parròquies s'havien de desplaçar a Palamós i això generà una dependència. Davant d'aquesta situació i de mutu acord, els veïns de Vila-romà i els de Vall-llobrega iniciaren l'agost de l'any 1781 un plet per a la separació definitiva de Palamós, el qual s'acabarà resolent el 1799, amb el resultat abans expressat.¹ Al mapa núm. 1 es mostra la divisòria dels termes municipals de Sant Joan i de Palamós tal com es va mantenir fins al moment de la fusió en un sol municipi l'any 1942. Com veurem, el fort desequilibri i contrast tant de manera superficial com demogràfica i urbanística d'ambdós serà clau per entendre la decisió presa llavors.

Si fins ara esmentàvem unes dinàmiques més aviat disgregadores des del punt de vista territorial i administratiu, en l'evolució de les relacions entre Sant Joan de Palamós, d'una banda, i Palamós, de l'altra, una fita cabdal precisament en sentit contrari serà la fusió en un de sol dels dos antics termes municipals amb els seus respectius ajuntaments, amb la denominació única de Palamós. L'ordre del Ministerio de la Gobernación publicada al *Boletín Oficial del Estado*, amb data de 10 d'abril de 1942,² culminava el procediment administratiu de l'expedient incoat per ambdós ajuntaments gironins per a la seva fusió en un de sol. L'ordre era un sintètic text de poc més de 10 línies que tan sols ocupava el reduït angle superior dret d'una fulla del *BOE*. Tot i així aplegava els detalls suficients per expressar que l'esmentat expedient havia estat aprovat pel Consell de Ministres, amb data de 19 de febrer, amb l'informe previ del Consell d'Estat i que tant la denominació com la capitalitat del nou municipi serien les de Palamós.

Però com i per què s'arriba a aquest punt d'annexió, d'integració municipal de Sant Joan de Palamós a Palamós i que l'ordre del *BOE* oficialitzà succintament en un redactat a la raconera d'un dels seus fulls? A les següents pàgines s'analitzarà la manera com es materialitzà aquest fet el qual capgirà la dinàmica seguida, als segles anteriors,

1 SAMP, fons Ajuntament de Sant Joan de Palamós, Constitució i terme municipal (1799-1800); TRIJUEQUE, *Breu recull*...

2 *BOE*, 10 abril 1942, p. 2512.

ORDEN de 31 de marzo de 1942 por la que se aprueba la fusión de los Ayuntamientos de Palamós y San Juan de Palamós (Gerona) con la denominación y capitalidad de Palamós.

Ilmo. Sr.: En el expediente incoado por los Ayuntamientos de Palamós y San Juan de Palamós (Gerona) para la fusión de ambos en uno solo, con la denominación y capitalidad de Palamós, el Consejo de Ministros, de 19 de febrero del actual, previo informe del Consejo de Estado, ha acordado prestar su aprobación a dicho expediente, con arreglo a las bases que en el mismo se mencionan.

Lo digo a V. I. para su conocimiento e inserción en el **BOLETIN OFICIAL DEL ESTADO**.

Dios guarde a V. I. muchos años.
Madrid, 31 de marzo de 1942.

GALARZA

Ilmo. Sr. Director general de Administración Local.

Figura 1. Ordre del Ministerio de la Gobernación per la qual s'aprovava la fusió dels Ajuntaments de Palamós i Sant Joan de Palamós, tal com apareixia publicada al *Boletín Oficial del Estado*, amb data de 10 d'abril de 1942.

on la desagregació territorial i administrativa fou la dominant tant en termes parroquials com municipals. La informació i les dades han estat recollides, bàsicament, dels documents que integren l'expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan de Palamós a Palamós,³ així com de diverses publicacions i pàgines web, bàsicament locals, a banda de les disposicions oficials que foren promulgades.

S'és conscient que l'enfocament donat, especialment pel que fa a l'etapa decisiva de l'agregació, és des d'una òptica bàsicament oficial, pel fet que es fonamenta en la documentació administrativa que ha arribat fins a l'actualitat. Es tracta d'un estudi de síntesi que no s'atura en detalls més secundaris que podrien dispersar el fil conductor de l'exposició de motius. Encara que sigui des d'aquesta òptica oficialista, paradoxalment ha restat més documentació escrita dels inicis del període franquista (1939-41), que no de l'etapa republicana-democràtica de la dècada de 1930. Les dades que s'aporten als anys immediats a l'agregació, en el terreny econòmic, urbanístic, demogràfic, etc. són, en part, les que van quedar expressades en la documentació de l'expedient en qüestió. Tot i així, la contextualització prèvia que apareix a l'informe s'ha complementat amb altres publicacions referenciades a la secció final de la bibliografia que, en major o en menor mesura, inclouen esments als anys anteriors a l'annexió. De totes maneres en aquest estudi s'han volgut incorporar antecedents històrics, territorials, urbanístics, socioeconòmics, sobre la prestació de serveis municipals, l'existència de problemàtiques comunes, etc. per evidenciar que l'agregació no va ser resultat ni del caprici, ni de la improvisació conjuntural. No obstant, és cert que les circumstàncies particulars viscudes

3 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan de Palamós a Palamós (1930-1942).

1. Antecedents: de les dinàmiques administratives disgregadores a l'annexió municipal

només conclosa la Guerra Civil (1936-39) van determinar que es tirés endavant. Per dir-ho així, l'existència d'unes motivacions precedents més o menys justificables, d'una banda, i l'oportunitat del moment, de l'altra, es varen trobar.

Val a dir que el territori és un element essencial dels municipis i aquests poden alterar la seva extensió mitjançant l'agregació o segregació d'aquest territori, per la qual cosa es requereix la tramitació d'un complex expedient l'objecte del qual és, entre d'altres, confirmar que la nova entitat resultant segueixi sent viable des del punt de vista econòmic i financer i que pugui proveir els serveis als quals és obligada segons la legislació. Els termes municipals poden ser alterats mitjançant la incorporació d'un o més municipis a un altre o altres de limítrofs, per fusió de dos o més municipis limítrofs, per segregació de part del territori d'un o diversos municipis per constituir-ne un altre independent o, finalment, per segregació de part del territori d'un municipi per afegir-la a un altre de limítrof.

Si ho mirem des de la perspectiva jurídica de l'època contemporània, en l'àmbit espanyol, l'estructura municipal arrenca, de fet, amb els plantejaments liberals del Decret de 23 de maig de 1812 on es reconeix el municipi com una entitat natural i individualitzada davant la llei tot creant-se el marc perquè es constitueixin ajuntaments en moltes localitats.⁴ Prèviament a aquesta legislació, l'organització local es distingia per la més absoluta diversitat, producte de l'estructura política, social, econòmica i jurídica de l'Antic Règim i, sovint, hereva de prerrogatives medievals. Així, pobles sense cap mena d'organització subsistien juntament amb ciutats amb representació a les Corts; ajuntaments constituïts existien paral·lelament a dominis nobiliaris els senyors dels quals mantenien el dret de designar càrrecs municipals.⁵

Per tant, al llarg del segle XIX i fins als nostres dies s'anirà promulgant i modificant una legislació específica sobre alteracions municipals, la qual ha estat canviant i s'ha adaptat als diversos règims polítics i a la visió que cadascun d'ells ha tingut sobre aquesta qüestió. D'acord amb això, aquest informe anirà fent esment de les disposicions legals que, a cada moment, empararan les decisions preses pel que fa a l'agregació del municipi de Sant Joan al de Palamós. Preferentment es farà servir el concepte d'agregació –79 vegades– ja que és el que apareix a la majoria dels escrits i documents administratius. El mateix expedient instruït per aquest procediment porta com a títol “*Agregación del termino municipal de San Juan de Palamós*”. No obstant, això no vol dir que en determinats moments, de manera subsidiària, se'n pugui emprar d'altres, com el d'annexió –28 vegades–, fusió –28 vegades– o més minoritàriament el d'integració –2 vegades. Aquesta diferenciació entre conceptes emprats no implica que al seu darrere existeixi una dimensió jurídica diferenciada. La resposta s'ha de trobar, més aviat, en una utilització semàntica de conceptes sinònims, la qual no sempre porta associada un rerefons jurídic.

4 ALBET, «El mapa...».

5 MORELL, *Estructuras...*, p. 52; BURGUEÑO-GRAS, *Atlas...*

2. El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós

2.1. Les motivacions recollides a la memòria de 1930

D'entre els documents que integren l'expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan de Palamós, per ordre cronològic se'n ressenya un de primer, datat ja el gener de 1930, i que consisteix en una memòria elaborada per l'Ajuntament de Palamós, de 4 pàgines, en què s'exposaven les motivacions per tal que el poble de Sant Joan de Palamós i el seu terme acabessin agregant-se al de Palamós. En aquell moment ja es considerava com una "*necessitat imperiosa i imprescindible*". La memòria apareix sense signar i no s'hi fan constar la finalitat o els motius pels quals va ser elaborada. Si bé és cert que la fase clau per culminar l'annexió es concentrà al trienni 1940-42, que l'any 1930 ja es redacti l'esmentada memòria és una evidència que ja llavors existia algun tipus d'inquietud o pretensió sobre aquest tema. En aquell moment, l'alcalde de Palamós era el metge Manuel Arana Vallés (1886- 1970), que ostentà aquesta responsabilitat durant el període de la Dictadura del general Primo de Rivera (1924-30).⁶

2.1.1. L'esgotament de l'espai físic palamosí i les seves progressions demogràfica i urbana

Dins d'aquest primer document es posaran de relleu algunes de les justificacions que s'aniran repetint al llarg del període comprès entre 1940-42, que és quan es concentraran la majoria de les actuacions administratives per fer efectiva la fusió municipal. Hi ha aspectes de tipus territorial com el fet que el terme municipal de Palamós comptés només amb una superfície de 1,14 km² però amb una població de 6.878 habitants l'any 1920. Tot i que en aquesta primera memòria no s'explicités, això es contraposava, pel mateix any, amb els 1.807 habitants de Sant Joan, mentre que la seva superfície era de 12 km². D'aquí obtindríem que mentre que la densitat de Palamós assolía els 6.033,3 habitants/km², a Sant Joan quedava reduïda a 150,6 habitants/km². Aquest és un dels aspectes que s'aniran repetint en els diversos documents i que aboca al fet que, de manera simplificada, s'intenti contraposar la idea d'un municipi molt poblat, però sense espai –el cas de Palamós–, amb la idea d'un municipi veí molt més despoblat, però amb amplitud d'espai –el cas de Sant Joan. De fet, només cal fixar-se en el mapa núm. 1, on es visualitza el territori que conformava Palamós fins a l'any 1942, i ens adonarem que es limitava a una estreta franja litoral en forma de rectangle més o menys irregular

⁶ VIDAL, *La medicina del segle XX a Palamós*, Premi de recerca Vila de Palamós 2008-09, Palamós: Ajuntament de Palamós, 2010.

2.1.1. L'esgotament de l'espai físic palamosí i les seves progressions demogràfica i urbana

d'on sorgeix, al bell mig, la petita península definida pel promontori del Pedró. Aquesta superfície estava delimitada, a l'oest, pel terme de Calonge –coincident amb l'actual carrer de Mar–, mentre que per l'extrem oriental, la superfície quedava delimitada pel promontori del cap Gros i el litoral que el voreja. En línia recta, d'un extrem a l'altre són 2,3 km de llargada. En canvi, pel que fa a l'amplada de l'antic terme en sentit S-N, és a dir, des de la línia de la costa fins a l'interior, aquesta es movia entre els 300 i els 400 metres. L'única excepció a això era a la zona del Pedró on l'existència de la seva península feia incrementar l'amplada fins a prop del quilòmetre. Per tant, si deixem de banda aquest sector, fins que es va produir la fusió municipal entre Sant Joan i Palamós, en menys de mig quilòmetre terra endins ja s'accedia al terme municipal de Sant Joan. Així doncs, la llenca de terra estrictament palamosina era allargada però molt estreta. No era estrany que, en aquest sentit, la memòria acabés afirmant: *“Enclavada en un círculo tan pequeño, no es posible desarrollarse normalmente una población de unos 6.000 habitantes con que cuenta”*. S'ha de tenir present que la població de Palamós havia passat dels 2.043 habitants de l'any 1857 als 6.878 de 1920, mentre que, pel mateix període, la xifra dels de Sant Joan havia crescut dels 875 als 1.807; mentre que al primer cas s'havia multiplicat per 3,37, al segon ho feu per 2,1.

El fet que els més de 6.000 habitants del moment es concentrassin en tan poc espai abocava a una altra de les justificacions per defensar l'agrupació dels dos municipis en un de sol: la seva continuïtat urbana. El creixement demogràfic fonamentalment de Palamós, però també de Sant Joan, a banda de l'establiment de diverses activitats industrials, havia conduït no sols a l'esgotament de l'espai físicament disponible, al cas del terme de Palamós, sinó a la progressiva soldadura entre els dos nuclis urbans, especialment al llarg de la nova i rectilínia carretera de Palamós a Girona oberta al llarg de la dècada de 1850. En tal sentit, al document es deia: *“Para la agregación que se pretende existe, además, una razón poderosa que en modo alguno puede quedar desatendida, y ésta es que, por el desarrollo obtenido en sus edificaciones, de algunos años a esta parte, sus núcleos urbanos llegan a confundirse (como sucede con las calles Cervantes, Carretera e Industria) y otras en proyecto”*.⁷ De fet l'eclosió de la indústria surera, a finals del segle XIX, ja hauria suscitat una primigènia pretensió annexionista. Les fàbriques de Palamós i els habitatges per donar cabuda a tots els seus treballadors van anar exhaurint el sòl urbanitzable, i els industrials van començar a veure en Sant Joan, amb onze vegades més superfície, un filó per ampliar les seves explotacions i facilitar la construcció de nous habitatges per a una mà d'obra en augment.⁸

Com s'apuntava anteriorment, la imbricació urbana cada cop més clara entre Palamós i Sant Joan es manifestava, d'una banda, en l'esgotament de l'espai físic del seu terme que havia estat progressivament edificat i, de l'altra, en la seva continuïtat urbana.

El primer aspecte era particularment fefaent a la zona coneguda com l'Arenal, que possibilitarà l'expansió del nucli urbà de Palamós, ja fora del perímetre original fortificat

7 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, Memòria de 1930, p. 2.

8 AGULLÓ, «Sant Joan commemora...»

del peu del promontori del Pedró. La denominació del topònim *Arenal* té el seu origen en l'acumulació de sorra aportada pel mar, que es va mantenir amb la construcció del moll vell i de les successives ampliacions del port. El topònim de l'Arenal ja apareix el 1511 en el capbreu del castell de Vila-romà. Els seus terrenys es comprenien entre el primitiu camí de Palamós a Calonge –conegut actualment com carrer de la Indústria–, al nord, i el mar, al sud. A l'oest s'estenia fins al límit entre Palamós i el terme municipal de Calonge i, a l'est, fins a l'eix de la carretera de Girona, oberta a mitjan segle XIX. En total, una superfície d'unes 32 hectàrees, amb una longitud aproximada d'un quilòmetre i una amplada mitjana d'entre 300 i 400 metres. És cabdal assenyalar que, des del punt de vista de la propietat del sòl, el territori de l'Arenal va ser establert, l'any 1735, pel bisbe de Girona Baltasar Bastero, a favor del comú de Palamós. Per tot plegat la vila pagaria el cens corresponent i també el delme del peix capturat a la platja de Palamós, que des de temps immemorial ja rebia el bisbe.⁹

El naixement de la urbanització de l'Arenal el marca el 5 de febrer de l'any 1817, quan el consistori acordà el procediment per atorgar els terrenys per construir-hi habitatges. A partir d'aquest moment s'inicia el desenvolupament d'un nou barri, que amb el pas dels anys s'anomenarà també *Ensanche* o Eixample i, més tard, “barri de la Platja”. Abans d'arribar a l'acabament del segle XIX es calcula que hi havia cap una cinquantena de cases, molts magatzems i algunes fàbriques sureres. La segona part del barri de la Platja, també anomenat “Eixample Oest” va ser desenvolupat a partir del 1868. Es considera amb aquesta denominació el terreny comprès entre el carrer d'Enric Vincke i el terme de Calonge, i des del carrer de la Indústria, al mar. S'entén que el carrer d'Enric Vincke, amb disposició perpendicular a la línia de la platja, dividiria el conjunt de l'Arenal o Eixample, en dues meitats de grandària bastant similar.

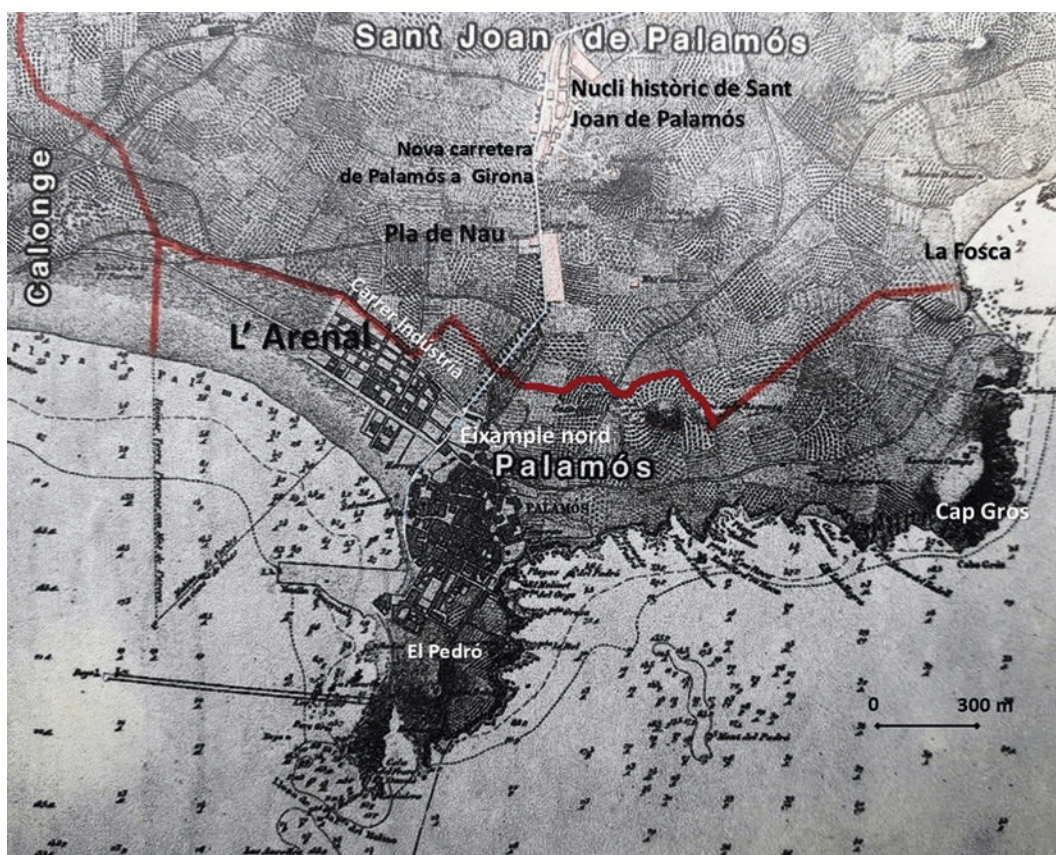
Progressivament tot el sector de l'Arenal fins a assolir el límit amb el terme de Calonge, a l'oest, i el de Sant Joan, al nord, es va anar edificant però amb una particularitat: fins al moment de la fusió d'ambdós termes –Palamós i Sant Joan–, l'any 1942, la seva divisòria en aquest sector va marcar, en bona mesura, el límit de l'expansió urbana palamosina. De fet, el carrer de la Indústria, amb la seva disposició est-oest, al llarg de més de 800 metres, marcava el límit entre ambdós termes (cf. Mapes 2 i 3). Mentre que la vorera sud del carrer –terme de Palamós– estava en bona mesura urbanitzada i edificada, per contra, la vorera nord –terme de Sant Joan– restà agrícola com tot el sector més interior de la plana fins a superar el curs de la riera d'Aubi i perllongar-se fins Vall-llobrega enllà; amb anterioritat havia coincidit, a grans trets, amb el camí públic de Palamós a Calonge. Si es visualitza la fotografia aèria de l'any 1956 es constatarà que això encara era d'aquesta manera. Sens dubte, si el límit entre ambdós termes no hagués transcorregut coincidint amb el carrer de la Indústria, molt probablement la trama urbana de Palamós hauria superat aquesta frontera amb anterioritat. Val a dir que el fet que el límit entre Palamós i Sant Joan discorregués travessant aquesta plana i només a uns 300-400 metres de la línia litoral s'explica perquè, amb anterioritat a la creació dels termes municipals –inicis del segle XIX–, ja hi discorria des de l'any 1428 el termenal

⁹ TRIJUEQUE, *Palamós...*

2.1.1. L'esgotament de l'espai físic palamosí i les seves progressions demogràfica i urbana

entre les parròquies de Santa Eugènia de Vila-romà –posterior terme municipal de Sant Joan de Palamós– i la de Santa Maria de Palamós –posterior terme municipal de Palamós. Per altra banda, a l'Arenal o Eixample es van establir les principals indústries sureres de la població, entre elles la més sobresortint, tant en nombre de treballadors, com en superfície i que era la coneguda com *La Corchera Internacional*, més tard convertida en *Manufacturas de Corcho, S.A.* i en *Amstrong S.A.* Per l'envergadura que tenia calia esmentar, també, *Manufacturas de Corcho Montaner & C^a*, *Remigi Tauler y Compañía*, *Roura, Forgas y Cía.*, i la fàbrica de gas d'Isaac Matas. Per tant, en aquest sector del municipi –l'Arenal– la línia de terme condicionà clarament com a limitadora de l'expansió urbana de Palamós.

Mapa núm. 2. Desenvolupament urbà i límits municipals entre Palamós, Sant Joan de Palamós i Calonge (1888)

Font: Mapa Costero. Plano del Fondeadero de Palamós. 1888. Levantado en 1886 por la Comisión Hidrográfica, al mando del capitán de fragata Rafael Pardo de Figueroa.

El mapa núm. 2, correspon a una secció del que s'aixecà, l'any 1886, pel capità de fragata Rafael Pardo de Figueroa, de la Comisión Hidrográfica, i publicat el 1888, amb el títol "Plano del Fondeadero de Palamós". En el mapa es visualitzen tots els àmbits que s'estan comentant. S'han marcat els termes municipals de Sant Joan de Palamós, Palamós i Calonge. S'aprecia,

entre d'altres, la progressió urbana de Palamós amb el sector de l'Arenal, en plena consolidació. Es veu nítidament com la seva retícula ve condicionada pel límit municipal amb Sant Joan –coincident amb el carrer de la Indústria–, en sentit est-oest. Complementàriament, a l'oest, l'esmentat carrer d'Enric Vincke –eix nord-sud–, divideix l'Arenal, en dues meitats: una d'oriental, gradualment edificada, i una altra d'occidental, fins al límit amb Calonge, encara sense ocupar. A més a més, s'aprecia la traça geomètrica de la nova carretera de Palamós a Girona que en 1,3 km connectarà els nuclis històrics primigenis de Sant Joan de Palamós i de Palamós.

A diferència del que succeí al sector de l'Arenal on el límit entre els dos termes determinà el seu creixement urbanístic fins al moment mateix de l'annexió de 1942, per contra, a l'eix associat primer amb el camí ral i, posteriorment, amb l'obertura de la nova carretera de Girona (1852-62), facilitarà la progressiva soldadura de la trama urbana entre Palamós i Sant Joan, ja amb anterioritat a aquella data.

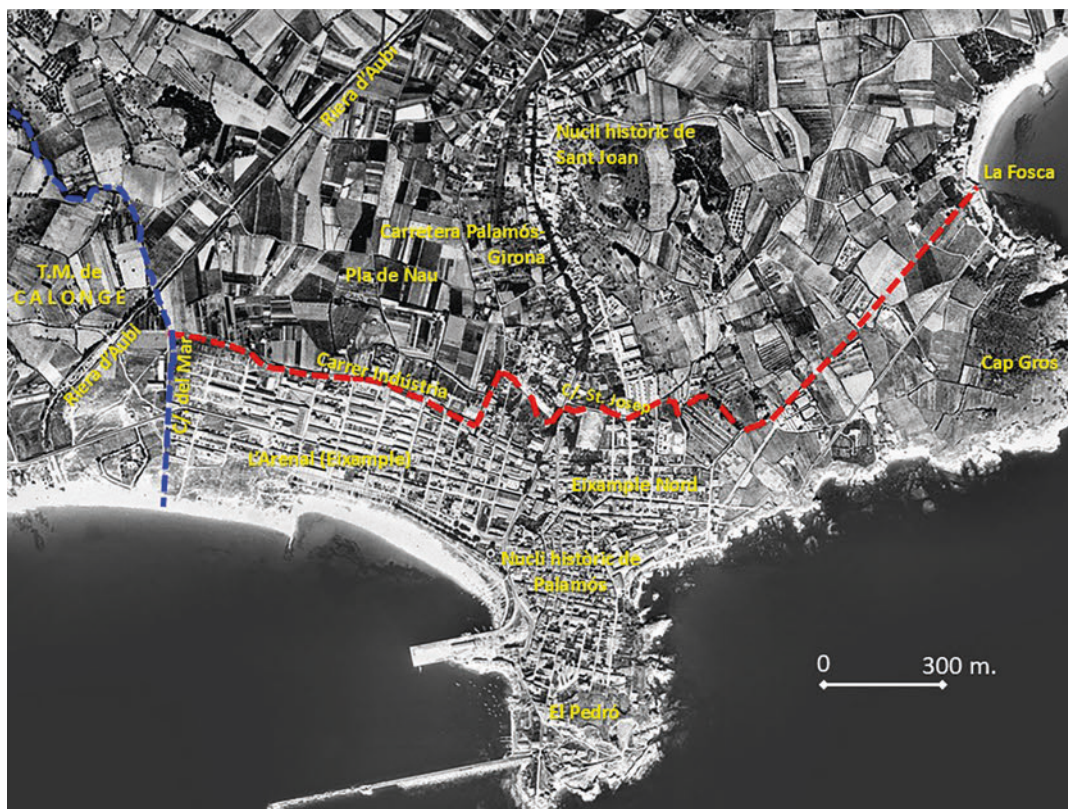
Si prenem en consideració els dos edificis referencials i icònics dels nuclis històrics tant de Sant Joan com de Palamós, és a dir, les seves respectives esglésies parroquials –Santa Eugènia de Vila-romà i Santa Maria–, la distància en línia recta que hi ha entre l'una i l'altra és de tan sols 1,2 km. És a dir, una distància força ajustada que ens dona idea de la proximitat física entre les dues antigues capitals de municipi. Doncs bé, l'espai que s'estén entre el dos nuclis ja compta amb uns antecedents urbanístics que derivaran en una consolidació més accelerada. Una primera fita en aquesta dinàmica expansiva des de Palamós en direcció a Sant Joan es produeix ja a inicis del segle XVIII, després que els francesos destruïssin les muralles del nucli primigeni, entre els anys 1694 i 1695. Si bé és cert, que ja al 1702, comencen a atorgar-se les primeres escriptures d'establiment just al nord de l'antiga muralla, no serà fins a l'any 1872 que l'estructura urbana del que es podria denominar com a 'Eixample Nord' comença a prendre la seva forma. És en aquell moment que es decideix l'obertura de carrers com l'Eixample –ara Dídac Garrell i Tauler–; poc després s'obririen els de Miguel de Cervantes (1877), el de Llevant –ara, de Salvador Albert i Pey– (1891) i el passeig del Cementiri –actualment, Ample– (1895). En aquest eixample nord, amb el pas de les dècades, els habitatges s'anaren estenent tant cap al nord, en direcció a Sant Joan, com cap a l'oest, soldant-se amb el sector de l'Arenal, com vers l'est, en direcció al cementiri.

Si hi hagué un element que consolidà la trama urbana des de Palamós cap a Sant Joan i, des de Sant Joan cap a Palamós, aquest fou, com s'ha esmentat més amunt, l'obertura de la nova i rectilínia carretera des de Palamós vers Girona, entre els anys 1852 i 1862. La seva realització permeté una comunicació més fluida entre Palamós i el seu port, Sant Joan i la ciutat de Girona, ja que fins aleshores s'havia de passar pel camí ral –actualment carrers Major de Sant Joan i Hospital. Aquesta nova via de comunicació afavorirà l'expansió de nous habitatges, d'edificis socials i comercials a banda i banda, tant pel costat de Palamós, com de Sant Joan. Primerament l'anomenaren carretera Nova o carrer de la Carretera però, en ser tan llarga, el 1897 la van dividir en 3 trams; si es va des de Palamós fins a Sant Joan, actualment són les avingudes de: Onze de Setembre, President Lluís Companys i Llibertat. Sens dubte, l'eix de la

2.1.1. L'esgotament de l'espai físic palamosí i les seves progressions demogràfica i urbana

nova carretera acaba esdevenint el primer sector de continuïtat urbana entre els dos pobles. Amb la carretera oberta, la urbanització no només de les seves dues bandes, sinó dels terrenys situats a un segon terme es va veure estimulada. Es pot fer esment, en aquest sentit, de l'exemple de Sant Joan, estès en bona part al paratge conegut com 'el Pla', en referència a l'antiquíssim pla de Nau, estès al peu del nucli de Sant Joan i perllongant-se vers al sud, fins a assolir el límit amb el terme de Palamós (cf. Mapa 3).

Mapa núm. 3. Trama urbana i límits municipals entre Sant Joan de Palamós i Palamós (1956)

Font: elaboració pròpia a partir de la fotografia aèria de l'any 1956 (ICGC).

Un exemple del punt de trobada físic entre l'expansió urbana de Palamós, per una banda, i de Sant Joan, per l'altra, és el que es produeix al carrer de Sant Josep prop del límit entre els dos antics municipis. Aquest carrer serà perpendicular i unirà el traçat de la nova carretera de Girona, a l'oest, amb el de l'antic camí ral –posteriorment carrer Hospital. L'any 1902 ja es troba esmentat com carrer Vilarromans, per la banda de Sant Joan, i amb el nom de ronda o ronda del Nord, pel costat de Palamós. De fet, era un corriol que separava els dos termes municipals. Posteriorment s'hi anirien construint habitatges tant per la banda de Sant Joan, com per la de Palamós. L'any 1932 se li posa

el nom de Carrer de Vilarromà –Vila-romà–, és a dir, el mateix nom amb què ja havia estat batejat per l'Ajuntament de Sant Joan, en tractar-se d'un carrer comú. Per tant, aquest era un dels casos on, com expressava la memòria de 1930, el desenvolupament de les edificacions havia contribuït que, fins i tot en alguns punts, ambdós nuclis urbans haguessin arribat a confondre's (cf. Mapa 3).

2.1.2. El desenvolupament econòmic i la prestació de serveis

A banda de les qüestions estrictament d'espai i de continuïtat urbana, l'agregació es justifica, per dir-ho així, per la prestació i/o gestió conjunta de serveis, que anant per separat, es torna molt més difícil i ineficient. Seria el cas de la lluita contra les inundacions periòdiques i constants de Palamós i del seu terme. Per això és essencial, al seu entendre, l'endegament i desviament de la riera d'Aubi, la qual, però, discorre íntegrament fora del terme palamosí –bàsicament pel de Sant Joan– (cf. Mapa 3). Es posa l'exemple que l'any 1924 l'Ajuntament de Palamós va haver de contribuir a sufragar el 25% del cost total de les obres, les quals ascendiren a 300.000 pessetes del moment. També, amb una finalitat semblant, l'any 1926 es va haver de practicar un desviament del curs conegut com a “sèquia de Carles”, amb obres que hagueren de construir-se totes elles dins el terme de Sant Joan, i que importaren alguns milers de pessetes.¹⁰ A banda de les qüestions anteriors, la construcció de nous equipaments com les noves escoles, pel seu emplaçament, segurament que també suposi practicar obres i treballs ja dins el terme municipal de Sant Joan.

Entre les motivacions expressades, també hi hauria la que en termes actuals podríem denominar com de “mobilitat laboral obligada”, és a dir, pels fluxos de treballadors des dels seus domicilis fins als seus llocs de feina. Al cas de Sant Joan s'addueix que fins al 80% dels obrers d'ambdós sexes es desplacen a Palamós per treballar a les diferents fàbriques i comerços de la localitat. A parer de l'Ajuntament de Palamós el fet de tenir un terme municipal tan constret dificulta que la seva riquesa econòmica pugui incrementar-se més, tant per la seva indústria, pel seu comerç i pel seu port comercial, que és el primer de la província. En aquest sentit, la fotografia núm. 1 mostra una perspectiva de Palamós, amb l'Eixample de l'Arenal, l'any 1957, on s'aprecia la concentració de fàbriques, bàsicament surotaperes, que es dona en aquest sector, inconfusible per la seva profusió de naus i xemeneies. Malgrat que l'annexió de Sant Joan a Palamós ja s'havia produït 15 anys abans, encara és possible detectar com, des del punt de vista urbanístic, amb prou feines s'hi havia superat l'antic terme municipal –coincident amb el carrer de la Indústria.

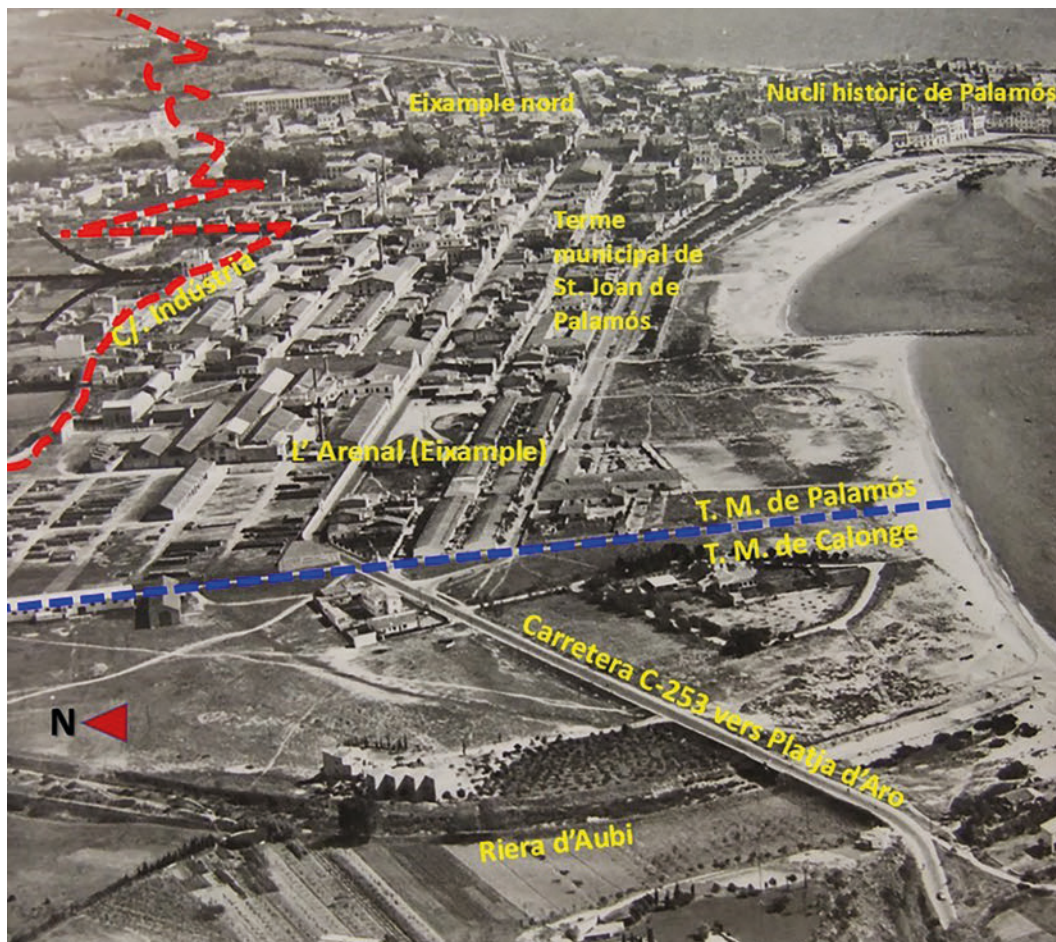
En afegit s'esgrimeix que entre els factors per donar suport a l'annexió de Sant Joan i Palamós també hi ha els d'higiene i salubritat. D'acord amb la memòria lliurada, Sant Joan *“carece en absoluto de cloacas y alcantarillas, todo allí es rudimentario, y lo que es más carece de agua potable en cantidad suficiente para las necesidades de consumo de la población inferior*

10 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, Memòria de 1930, p. 3.

2.1.2. L'esgotament de l'espai físic palamosí i les seves progressions demogràfica i urbana

a 2.000 habitantes, que en su mayoría vive a expensas de Palamós". Per contra, a Palamós aquesta realitat era molt diferent ja que comptava amb "*dos Compañías o Empresas suministradoras de agua potable, con caudal suficiente para una población de más de 15.000 habitantes, poseyendo también una red general de cloacas y alcantarillado que abarca toda la extensión superficial de su población, de manera que puede muy bien decirse que no existe calle, ni edificio en que no pueda suministrarse agua potable y dar desagües a las residuarias, lo que contribuye a que el promedio de mortalidad sea muy pequeño*".¹¹ Encara que a la memòria no ho especifiqui, es dona la circumstància que part dels pous d'abastament de Palamós es trobaven dins el terme de Sant Joan, amb la qual cosa la paradoxa que es vivia en aquest aspecte es pot dir que era completa.

Fotografia núm. 1. Palamós i la seva zona d'eixample a l'Arenal (1957)

Fons: Trabajos Aéreos y Fotogramétricos, S.A (TAF Helicòpters). Any 1957.

¹¹ SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, Memòria de 1930, p. 4-5.

2.2. La fase clau de l'annexió: l'etapa 1940-42

La memòria de l'any 1930 posa de relleu documentadament, per primer cop, les justificacions que portaven Palamós a demanar l'annexió de Sant Joan i afermaran tota una sèrie d'argumentaris que tornaran a ser reivindicats en la fase clau del procés d'agregació de 1940-42. Tot i aquesta primer pas donat llavors, el cert és que, en l'àmbit documental de l'expedient d'agregació, no es tornen a trobar noves evidències sobre la pretensió a l'agregació que perseguia Palamós als anys immediats. No sembla que al llarg de la dècada de 1930 es fessin gaires passos i no serà fins un any després de l'acabament de la Guerra Civil (1936-39), que el tema torni a plantejar-se, ara sí, per aconseguir-se d'una manera definitiva. Així, amb data d'11 d'abril de 1940 des del Govern Civil de Girona s'envia una breu notificació a l'alcalde de Palamós per la qual se li demana que, perquè pugui iniciar-se el corresponent expedient, és del tot necessari que formuli l'esmentada petició per escrit tot expressant les causes i la conveniència per a l'agregació. En aquesta breu notificació no consta que sigui la resposta a cap tràmit o requeriment que s'hagués realitzat amb anticipació. Durant tota la fase de l'agregació, l'alcalde de Palamós fou Félix Ribera Llorens, que passà a presidir la comissió gestora alguns mesos després de la seva constitució, a l'acabament de la Guerra Civil. Fou nomenat alcalde el desembre de 1939 i romangué en el càrrec fins al 1951. Així, l'ostentà per un període de 12 anys i ha esdevingut, fins al moment, qui durant més temps ha mantingut aquesta responsabilitat. Pel que respecta a Sant Joan de Palamós, el seu darrer alcalde fou Pere Adroher, que encapçalà una comissió gestora composta per altres 5 membres: P. Mató, C. Gispert, P. Salvador, J. Lloret i E. Tarrés.

2.2.1. L'inici de l'expedient d'agregació (novembre de 1940)

Pocs mesos més tard, el 16 de novembre, el secretari de l'Ajuntament de Palamós, Ramon N. Dalmau Rull, redacta un certificat pel qual fa constar que, el dia abans, segons el llibre d'actes del consistori, es duégué a terme una sessió a la qual assistiren l'alcalde i tots els regidors. En el llibre s'expressa que dirigiran al Ministre de la Governació la corresponent sol·licitud amb les motivacions de conveniència perquè el terme de Sant Joan de Palamós sigui agregat al de Palamós. Això tant per ser confrontants els seus respectius nuclis urbans, la prestació compartida de serveis públics de caràcter municipal, així com altres raons d'ordre històric, polític i econòmic. Per tant, resumidament, varen acordar-s'hi tres punts:

- a. Que es promogués l'expedient administratiu per tal que el govern de l'estat donés la conformitat i l'autorització que permetés l'esmentada agregació.
- b. Que es concedís audiència a l'Ajuntament de Sant Joan de Palamós alhora que se li comunicués el sentit d'aquest acord, per tal que l'aprovés o bé al·legués segons cregués oportú.
- c. Que la secretaria municipal iniciés l'esmentat expedient.

2.2.1. L'inici de l'expedient d'agregació (novembre de 1940)

Tan sols un parell de setmanes més tard, el 30 de novembre, fou la comissió gestora de l'Ajuntament de Sant Joan de Palamós la que es va trobar per tractar-ne el tema d'acord amb els punts ratificats anteriorment pel consistori veí. Segons es recull a la certificació emesa pel seu secretari municipal, Francisco J. Vidal y Sábat, tot sembla indicar que s'acollí de manera favorable la proposta i es reproduïen unes motivacions molt semblants a les que ja van concretar-se a la memòria de 1930. Així s'afirma literalment: *"fue suficientemente discutido el asunto y considerando que aparte de otras circunstancias que concurren en favor de la pretensión que se trata y que resultan demostradas diariamente por un sinnúmero de razones que todos los vecinos conocen por experiencia, es digno de tenerse en cuenta que el Ayuntamiento de Palamós, por su mayor solvencia económica, mantiene unos servicios en magnífico estado, especialmente en los que respecta a la higiene y salubridad pública, que sin duda extenderá hasta este municipio agregado, de los que se beneficiará S. Juan de Palamós, considerando la veracidad de la convivencia y la colindancia de núcleos urbanos, así como que un ochenta por ciento de su población vive del trabajo que le proporciona Palamós; atendiendo a estos razonamientos, la Corporación, por unanimidad, acuerda acceder a lo solicitado por el Ayuntamiento de Palamós, dando la conformidad tan amplia como en derecho sea necesaria a la Gestora, en nombre del Ayuntamiento de S. Juan de Palamós, al proyecto de agregación de este término al de Palamós a todos los efectos legales".*¹²

2.2.2. Les motivacions de l'Ajuntament de Palamós (gener de 1941)

a) El manteniment de les justificacions de 1930

Un parell de mesos més tard, amb data de 18 de gener de 1941, l'Ajuntament de Palamós, adreça un escrit al ministre de la Governació, Ramón Serrano Súñer, per tal que proposi al Gobierno de la Nación l'aprovació del projecte d'agregació total del terme municipal de Sant Joan de Palamós al terme municipal i població de Palamós. En aquest escrit, de cinc pàgines, s'argumenten les raons per les quals seria desitjable aquesta fusió. D'aquesta manera l'abril de 1940 es donava compliment a la condició de partida del Govern Civil de Girona que, perquè pogués iniciar-se el corresponent expedient, era del tot necessari que formulés la petició per escrit tot explicitant-ne les causes i la conveniència per a l'agregació. No s'entra ara en el detall de cadascuna d'elles pel fet que, en bona mesura, són coincidents amb les que ja s'expressaren a la memòria de 1930. És a dir, es reiteren qüestions com:

- a. La manca d'espai del terme palamosí en relació amb l'extensió de la qual sí disposa el de Sant Joan.
- b. La manca de correspondència entre nombre d'habitants i disponibilitat d'espai dels respectius municipis.

¹² SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, Memòria de 1930, p. 10.

- c. La continuïtat/confusió urbana que ja es dona entre ambdues localitats fins al punt d'esdevenir una única entitat urbana. S'afirma en aquest sentit: *“Si de hecho ambas villas constituyen una sola población, es absolutamente indispensable e imprescindible legalizar tan anómala situación, y para lograrlo se impone la fusión de ambos términos municipales”*.¹³
- d. La conveniència de millorar la prestació de serveis fonamentals per a la salubritat pública com l'abastament d'aigua potable i el clavegueram i que existeixi una adequada xarxa de col·lectors i de clavegueres. Mentre que a Palamós ja es disposa d'aquestes prestacions, a Sant Joan encara són incipients a banda de generar-se la paradoxa que *“los manantiales de agua potable que suministra una compañía a Palamós están situados junto con los depósitos, en el término de San Juan de Palamós y las pocas viviendas de esta última villa citada que se hallan provistas de agua lo hacen de la compañía que surte a Palamós”*. De fet, a l'informe es recull que tots els casos de malalts de caràcter paratífic i tifoide tractats a l'hospital de Palamós procedeixen de Sant Joan.
- e. L'obstacle que representa l'estrangulament dels límits municipals al desenvolupament i creixement econòmic de Palamós, amb el seu comerç, la seva indústria i pel tràfic del seu port, que és el primer de la província gironina.
- f. Lligat amb l'anterior, la circumstància que el 80% dels obrers de Sant Joan de Palamós treballin a les fàbriques i indústries instal·lades a Palamós.
- g. La defensa de la vila de Palamós davant les inundacions que periòdicament són ocasionades pel desbordament de la riera d'Aubi, que discorre en tot el seu curs pel terme municipal de Sant Joan. S'especifica la xifra de cinc episodis d'inundacions els darrers 20 anys, que han causat quantiosos danys en habitatges i, fins i tot, víctimes mortals. Mentre que és l'Ajuntament de Palamós qui ha de finançar les obres de defensa, el de Sant Joan no suma cap import. En aquest sentit cal recordar que, efectivament, les inundacions de Palamós de novembre de 1908 ocasionaren tres víctimes mortals.¹⁴

13 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, Memòria de 1930, p. 15.

14 Les dades referents a les inundacions i a les seves conseqüències han estat obtingudes o bé del mateix expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós o bé dels apartats relatius a les inundacions que apareixen al blog *El temps a Palamós: una mirada palamosina al temps, a la meteorologia, a la natura i a la nostra història*: <https://tempspalamos.blogspot.com>.

2.2.2. Les motivacions de l'Ajuntament de Palamós (gener de 1941)

a) El manteniment de les justificacions de 1930

A la fotografia núm. 2 es mostra una perspectiva de Palamós des del puig del Molí de Vent després de l'episodi d'inundacions patit el febrer de 1917. Pel tema que ens ocupa, la imatge també és interessant perquè visualitza, en primer terme, la connexió urbana entre Palamós i Sant Joan de Palamós, definida al llarg de la carretera de Palamós a Girona. A la dreta de la imatge, la gran làmina d'aigua, amb uns habitatges inundats al bell mig, correspondria encara a un sector del terme municipal de Sant Joan però molt pròxim amb el límit de Palamós. Més al fons, també a la dreta, i ja dins del terme palamosí, el sector de l'Eixample més proper al seu nucli històric. L'acabament de la zona edificada i l'inici de la làmina d'aigua, es correspondria, a grans trets, amb el límit entre Sant Joan de Palamós en primer terme i Palamós al fons.

Fotografia núm. 2. Perspectiva amb Palamós-Sant Joan de Palamós inundats, des del puig del Molí de Vent (febrer de 1917)

Inundacions de 1917. Autor desconegut. Col. Imatges Ajuntament. Servei d'Arxiu Municipal de Palamós

b) La rellevància de la declaració de Palamós, com a municipi adoptat, a efectes de la seva reconstrucció

Ara bé, de tot el que es recull a l'escrit anterior sí que hi ha una novetat respecte al que s'havia dit una dècada abans i la qual, possiblement, fos determinant per entendre que l'annexió acabés sent aprovada i materialitzant-se. És possible que, sense el factor que esmentarem a continuació, l'agregació de Sant Joan a Palamós també s'hauria fet realitat, però que aquest serà un element afegit que l'acabarà impulsant resta fora de tot dubte. Amb data de 27 d'abril de 1940 apareixia publicat al *BOE* el decret del Ministeri de la Governació pel qual la localitat de Palamós era adoptada a efectes de la seva reconstrucció, *por el Jefe del Estado, en nombre de la Nación*. D'aquesta manera, la vila de Palamós podia beneficiar-se dels ajuts estatals establerts d'acord amb el Decret de 23 de setembre de 1939 pel qual es regulava "*la adopción por el Jefe del Estado de localidades dañadas por la guerra en determinadas condiciones*".¹⁵

Segons especificava el mateix decret, aquesta regulació anava especialment adreçada a aquelles poblacions en què, per la magnitud de la destrucció produïda durant la Guerra Civil, la circumstància d'afectar a la quasi totalitat dels bens d'ús públic i dels destinats als serveis públics locals, a banda de la situació de desprotecció en què havien quedat les classes més necessitades, aconsellaven un auxili de l'Estat més intens i immediat. Sobre la situació en què es trobava la vila just conclosa la guerra, fou aplegada la informació corresponent en l'expedient de reconstrucció que fou aprovat per la comissió gestora de l'Ajuntament, el dia 7 de juny de 1940, per poder enviar-lo a la Diputació i a la Comissió Provincial i la General de Regions Devastades. D'acord amb les dades recopilades i publicades per l'historiador local Pere Trijueque, en el decurs de la Guerra Civil, Palamós va patir 30 bombardejos de l'aviació i 8 de vaixells de guerra. Aquests darrers anaven sempre dirigits a altres vaixells ancorats al moll o a la badia de Palamós; poques vegades varen fer mal a les cases o a les persones de la vila. En canvi, els bombardejos de l'aviació varen matar més de 25 persones i afectaren 430 cases –33% del total–, de les quals 228 –18% del total– foren totalment destruïdes i la resta només parcialment. També afectaren en diversos graus 14 fàbriques. Alguns equipaments van ser totalment o parcialment destruïts; entre els primers, un cinema, l'hospital o la rectoria; entre els segons, l'Ajuntament, les peixateries, el far, l'església, la central subministradora d'electricitat o l'estació del ferrocarril, a banda d'infraestructura com el clavegueram o el paviment dels carrers. Segons la valoració dels danys als edificis, aquests es quantificaren en 3,871 milions de pessetes de l'època, dels quals 2,125 pertanyien a habitatges particulars –el 54,9% del total–; li seguien les afectacions a les fàbriques, amb 0,53 milions –el 13,69%–; als edificis municipals, amb 0,432 milions –l'11,16%–; a un hotel i una cooperativa, amb 0,24 milions –el 6,2%–; als eclesiàstics, amb 0,228 milions –el 5,89%– i als cines, teatres, casinos, amb 0,207 milions –el 5,35%–, a banda d'altres afectacions menors. A la taula núm. 1 s'expressa la distribució total per les diverses tipologies/titularitats.

¹⁵ Decreto de 23 de septiembre de 1939 regulando la adopción por el Jefe del Estado de localidades dañadas por la guerra en determinadas condiciones, cf. *BOE*, 1 d'octubre de 1939, núm. 274, p. 5489-5490.

2.2.2. Les motivacions de l'Ajuntament de Palamós (gener de 1941)

b) La rellevància de la declaració de Palamós,
com a municipi adoptat, a efectes de la seva reconstrucció

Taula 1. Valoració de danys als edificis durant la Guerra Civil a la vila de Palamós (1939)

TIPUS D'EDIFICI	VALOR (en pessetes)	% DEL VALOR RESPECTE DEL TOTAL
Particulars	2.125.000	54,90
Fàbriques	530.000	13,69
Municipals	432.000	11,16
Hotels i cooperatives	240.000	6,20
Eclesiàstics	228.000	5,89
Cines, teatres i casinos	207.000	5,35
Electricitat	52.000	1,34
Estatsals	32.000	0,83
Ferrocarril	25.000	0,65
Total	3.871.000	100,00

Font: elaboració pròpia a partir de TRIJUEQUE, *Breu recull...*

En la memòria descriptiva adjuntada amb l'expedient de reconstrucció també s'inclouïa una relació d'obres i serveis municipals que, d'acord amb les lleis d'aquell moment, eren indispensables per a la vila. Entre elles es demanava ajut per a la reconstrucció de l'hospital, l'arranjament de l'església, rectoria i sagristia i del grup escolar, així com la construcció d'un mercat públic i la urbanització del passeig del Mar. També es va afegir la construcció d'una caserna per a la Guàrdia Civil i els edificis per a la Duana, la Comandància de Marina, Correus i Telègrafs, que llavors estaven a lloguer pagat per l'Ajuntament, a banda d'un edifici per a la biblioteca. Calia afegir-hi els ajuts de particulars per a les barques de pesca que havien estat destruïdes així com la construcció d'habitatges de protecció oficial.¹⁶

Arribats a aquest punt ens podem preguntar com aquesta situació que s'acaba de descriure podria tenir cap tipus de rellevància sobre el procés d'agregació que impulsava Palamós. La resposta a aquesta pregunta es dona quasi a l'encapçalament de l'escrit de l'Ajuntament que estem analitzant. En la Llei de 13 de juliol de 1940, promulgada per regular el règim transitori de les poblacions que havien estat adoptades *por el Jefe del Estado* per a la seva reconstrucció, a l'article 5è s'expressava el següent: “*Si con motivo de las obras de reconstrucción de un Municipio adoptado resultara necesario o conveniente la agregación al mismo del todo o parte de otro u otros limítrofes, el Gobierno podrá acordarlo, a propuesta del Ministro de la Gobernación que, en todo caso, irá precedida de audiencia de los Ayuntamientos interesados y del informe de la Dirección General de Regiones Devastadas. La división de bienes, adjudicación de derechos, deudas y cargas, en los casos de agregación total o parcial, se efectuará de acuerdo entre los Ayuntamientos a que afecten, requiriendo también dicho acuerdo la aprobación del Gobierno, quien resolverá las discrepancias que con este motivo surjan entre los expresados ayuntamientos*”.¹⁷

¹⁶ TRIJUEQUE, *Breu recull...*

¹⁷ Ley de 13 de julio de 1940 por la que se establece un régimen municipal transitorio para los Municipios adoptados por su Excelencia el Jefe del Estado, cf. BOE, 28 de juliol de 1940, núm. 201, p. 5210.

Fotografia núm. 3. Efectes del bombardeig a l'antic hotel Trias situat a la cantonada entre l'avinguda Onze de Setembre i el carrer Perill. Bombardejat el 2 de novembre de 1937

Font: Col. Imatges Ajuntament. Servei d'Arxiu municipal de Palamós

Serà justament aquesta disposició la que conferirà a l'Ajuntament de Palamós una empara legal de primer ordre, una oportunitat per reforçar la seva demanda respecte a l'agregació de Sant Joan. De fet, abans que el mateix escrit de l'Ajuntament de Palamós es disposi a desglossar les diverses raons, prèviament s'explicita que *“Acogiéndose esta Alcaldía en la representación que ostenta a tan soberana disposición, se interesa por la agregación del limítrofe término municipal y población de San Juan de Palamós al término municipal y población de Palamós”*.

Relacionat amb l'anterior, precisament en el punt 4.B. del document presentat per l'Ajuntament de Palamós el gener de 1941, s'esgrimeix que si no es procedeix a l'agregació municipal de Sant Joan a Palamós, les reformes que es puguin tirar endavant associades amb el reconeixement de “vila adoptada” podrien posar-se en entredit: *“Adoptada plenamente por S.E. el Jefe del Estado la villa de Palamós a efectos de reconstrucción, todos los planos generales de reforma que se proyecten, chocan con el cinturón formado por los límites del término municipal de San Juan de Palamós, lo que hace imposible la realización de tales obras”*.¹⁸

¹⁸ SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, p. 15.

2.2.2. Les motivacions de l'Ajuntament de Palamós (gener de 1941)

b) La rellevància de la declaració de Palamós,
com a municipi adoptat, a efectes de la seva reconstrucció

Tanmateix, per donar compliment a la segona part de l'article 5è abans reproduït, s'estableix que al nou municipi sorgit de la fusió de tots dos es vincularan tots els drets i totes les obligacions que corresponguessin als ajuntaments extingits i, per tant, serien la continuació de la personalitat jurídica d'ambdós.

No s'hauria de perdre de vista l'impuls que podia rebre la reconstrucció gràcies a intervencions com les de la *Dirección General de Regiones Devastadas* i on actuacions com l'annexió de termes veïns podia ajudar, per dir-ho així, a fer guanyar posicions a l'hora de rebre el corresponent suport governamental. D'aquesta manera, els potencials ajuts no quedaven reclosos, tan sols, a l'àrea de l'antic municipi de Palamós sinó al que naixia, de més extens, fruit de l'annexió. Per tant, per molt oficialista que pugui semblar la posició, no deixa de ser un argument prou poderós per ser pres en consideració. Actuacions de reconstrucció com el nou hospital de Palamós o la caserna de la Guàrdia Civil –de dimensions més que considerables– es van edificar ja dins de l'antic terme de Sant Joan.

2.2.3. L'informe de Pelayo Martínez Paricio favorable a l'annexió (desembre de 1940)

Per la seva banda, Pelayo Martínez Paricio,¹⁹ en la seva qualitat d'arquitecte en cap de l'oficina comarcal de regions devastades i reparacions de Figueres, del Ministeri de la Governació, en un escrit de 13 de desembre de 1940, a propòsit de la instància promoguda per l'alcalde de Palamós sol·licitant l'annexió del terme municipal i població de Sant Joan de Palamós a Palamós, ja s'havia manifestat favorablement al que es demanava, i resumia de manera molt clara les raons principals per procedir a aquesta annexió. Hi havia una causa primera que era la reduïda extensió del terme municipal de Palamós, la qual derivava en una sèrie de limitacions que calia corregir. Amb l'agregació municipal es possibilitava:

- a. Dur a terme la construcció de l'hospital de la vila de Palamós, ja que el seu nou emplaçament s'havia hagut de triar dins el terme municipal de Sant Joan.
- b. Dotar Sant Joan de Palamós d'un sistema de clavegueram d'acord amb les seves necessitats, tot aprofitant el sistema existent de Palamós, ja que el seu traçat s'internalitza dins del terme de Sant Joan.

19 Pelayo Martínez Paricio (Figueres 1898-1978), titulat l'any 1920, va esdevenir l'arquitecte més jove d'Espanya. El 1925 va ser nomenat catedràtic auxiliar de Projectes de l'Escola de Barcelona i el 1942 en va obtenir la càtedra. A l'Exposició Universal del 1929 va guanyar el concurs del Palau de les Arts Gràfiques i va dirigir les obres del Palau d'Agricultura. Pel cas que ocupa aquest escrit, l'any 1940, acabada la guerra, va ésser designat *Arquitecto Jefe Comarcal de Regiones Devastadas*, i projectà les obres de reconstrucció del Nou Llers o Poblenou de Llers.

Bona part de la seva obra la va realitzar a l'Alt i el Baix Empordà, a la Costa Brava i a la ciutat de Figueres, d'on va ser arquitecte municipal interí. També va exercir d'arquitecte municipal de la Bisbal d'Empordà.

- c. Per a compensar el desequilibri entre població i terme –superfície– i que és invers entre ambdues localitats. S'especifica que mentre la densitat demogràfica de Palamós ascendeix a 5.074 hab/km², la de Sant Joan és, només, de 141 habitants.
- d. Per a urbanitzar carrers comuns i estendre els traçats de noves alineacions projectades perquè siguin coincidents a raó de circumstàncies iguals.
- e. Perquè la població de Sant Joan pogués contribuir al pagament de les obres de defensa de la riera d'Aubi, la qual, malgrat discórrer pel terme de Sant Joan, inunda la població de Palamós i les seves obres es projecten de realitzar tan sols amb aportacions de l'Ajuntament de Palamós.
- f. Per poder fer partícip a la població de Sant Joan del servei d'aigües, amb la qual cosa millorarien les seves condicions sanitàries.

A sota, dues fotografies que mostren actuacions dutes a termes per la *Dirección General de Regiones Devastadas* al municipi de Palamós, específicament sobre terrenys que s'inclogueren, fins a l'any 1942, al terme municipal de Sant Joan de Palamós: a l'esquerra, la caserna de la Guàrdia Civil (1944-1948), a la dreta, l'hospital de Palamós (1950).

Fotografia núm. 4.
Caserna de la Guàrdia Civil
Autor: D. Pavón (14-4-2022)

Fotografia núm. 5.
Hospital de Palamós
Autor: D. Pavón (14-4-2022)

2.2.4. El posicionament del Govern Civil de Girona com a pas previ a la valoració del Ministeri de la Governació (gener de 1941)

A partir de tota la documentació enviada per l'Ajuntament de Palamós, i prèviament al fet que la instància i l'expedient sobre l'agregació arribessin al Ministeri de la Governació, el Govern Civil de la província de Girona va emetre el seu pronunciament —4 pàgines— amb data de 30 de gener de 1941 on es feia una exposició amb els tràmits efectuats fins al moment sobre aquest tema, així com una síntesi amb l'exposició de motius pels quals es propugnava l'agregació del municipi de Sant Joan al de Palamós. No entrem ara en la seva anàlisi perquè ja s'han exposat, prèviament, en anar tractant els respectius documents. Sobre el que s'havia exposat i dit fins al moment, el Govern Civil no va fer constar cap objecció, ni va entrar a valorar o qüestionar cap dels raonaments per justificar l'annexió de Sant Joan a Palamós. Ara bé, sí que va emetre dues observacions derivades de les corresponents omissions que caldria esmenar abans de remetre l'expedient al Ministeri.

a) La necessitat d'efectuar la informació pública de l'expedient d'agregació

El motiu de la primera ommissió crida l'atenció tenint en compte el moment en què es produeix, justament a l'acabament d'un conflicte bèl·lic el resultat del qual ha estat la implantació d'un règim polític dictatorial. I és que el Govern Civil de Girona va trobar a faltar que, en els tràmits seguits per ambdós municipis, en cap d'ells s'haguessin sotmès a exposició pública els acords d'agregació i fusió d'ambdós municipis. En el pronunciament del Govern Civil es raonava que, no fer-ho, era una infracció rellevant tal com es recollia a l'article núm. 10, requisit 2n. de la Llei municipal vigent de 31 d'octubre de 1935, que ho exigeix expressament “*También podrá realizarse la agregación o la fusión de Municipios limítrofes con los requisitos siguientes: 2º: exposición de dichos acuerdos (es refiere a los presos pels membres del consistori) al público para que éste pueda oponer cuanto considere oportuno en plazo no inferior a quince días*”.²⁰ Per tant, s'està invocant un precepte legal pertanyent encara a la fase republicana precisament per donar una certa veu a aquells particulars que creguin que han de manifestar quelcom sobre la proposta. El mateix text del Govern Civil aclareix que, aquest precepte —el de l'exposició pública— “*no puede entenderse derogado por el artículo 19 de la Ley especial de Municipios adoptados de 13 de julio de 1940, antes al contrario, porque este artículo establece que, en lo no previsto en la misma, se aplicarán las disposiciones generales que regulan la vida municipal, y es incuestionable que la exposición al público es un requisito fundamental en la vida de los Municipios*”. Palamós, en tant que municipi adoptat, estava acollit a aquest règim municipal transitori. Ara bé, i sense entrar en debats o interpretacions jurídiques, segurament era agosarat inferir que la certa indefinició en què quedava l'establert per l'article núm. 19, fos fonament legal

²⁰ *Gaceta de Madrid*, 1 de novembre de 1935, núm. 305, p. 899.

suficient per concloure que la informació pública fos preceptivament obligatòria, si no és que també és disposés d'altres disposicions legals considerades com a vigents i que donessin cobertura als requisits d'informació pública esmentats. En tot cas el cert és que, en tot l'expedient d'agregació, ni abans ni després del pronunciament favorable del Govern Civil perquè s'obris a la informació pública, no hi ha quasi cap evidència que fos així. No apareix cap referència ja sigui a particulars, a col·lectivitats o associacions en què es facin al·legacions a la proposta. O, en tot cas, si hi van ser, no han quedat incorporades a l'expedient d'agregació; tampoc apareix cap referència escrita directa o indirecta a l'obertura d'exposició pública. Tan sols hi ha la referència a la informació pública de quinze dies que sí que va tenir, durant el febrer de 1941, l'anomenat "*Proyecto general de estipulaciones*" del qual parlarem a continuació.

b) La necessitat d'incloure un projecte general d'estipulacions

Pel que fa a la segona omisió que el Govern Civil creu que caldria esmenar abans que l'expedient arribés al Ministeri rau en el fet que no es concreta clarament la manera com tindrà lloc la divisió de béns, adjudicació de drets, crèdits, etc. d'acord amb el que estipula l'esmentada Llei de 13 de juliol de 1940 sobre el règim transitori de municipis adoptats. El Govern Civil entén que, en els acords que van prendre els respectius consistoris favorables a l'agregació de Sant Joan a Palamós, no es fa ni un sol esment sobre la manera com es vincularan al nou municipi tant els drets, com les obligacions del municipi extingit. Particularment tampoc es diu res sobre la situació en què quedaran els funcionaris municipals, els seus drets, etc. Lligat amb l'anterior també es demana que es resolgui com s'harmonitzarà, a efectes d'agregació i de conformació d'un únic municipi quan resulta que Palamós sí que gaudeix de la condició de "municipi adoptat" a efectes de reconstrucció de postguerra, mentre que Sant Joan de Palamós, no. La condició especial de "municipi adoptat" comporta, entre d'altres, l'exempció d'unes obligacions tributàries que, en el cas de Sant Joan, sí que continuen sent-hi. A tal efecte i, acollint-se al que estableix el punt 5 de l'article 19 del Reglament de termes municipals de 2 d'agost de 1924, es demana que, inexcusablement, es formi i es concreti un projecte general d'estipulacions, és a dir, un document on es concretin les disposicions sobre com es determinen l'adjudicació de drets, la divisió de béns, les obligacions, els interessos, els crèdits, etc. del municipi resultant en relació als preexistents.

A diferència del primer requeriment que demanava el Govern Civil sobre la necessitat d'obrir l'expedient d'agregació a la informació pública, i del qual no es torna a saber pràcticament res més, aquest segon sí que tindrà el seu corresponent efecte. Així, tan sols un dia després de la data de signatura de l'escrit del Govern Civil, el 31 de gener de 1941, ja consta com a signat el "*Proyecto general de estipulaciones para su ejecución*". Aquest document constava d'un redactat idèntic a aprovar tant per la banda de l'Ajuntament de Sant Joan de Palamós, com del de Palamós. El text constava de 3 pàgines i es desglossava en 9 articles. A diferència dels escrits anteriors, aquest ja no es centra en justificar els motius de l'annexió, que resten molt resumits a l'article núm. 1, sinó en les qüestions que s'han esmentat més amunt, és a dir: en les disposicions comunes, però aprovades per separat,

2.2.4. El posicionament del Govern Civil de Girona com a pas previ a la valoració del Ministeri de la Governació (gener de 1941)

b) la necessitat d'incloure un projecte general d'estipulacions

per cadascun dels ajuntaments, sobre com es concretarà l'adjudicació de drets, la divisió de béns, les obligacions, els interessos, els crèdits, etc. del municipi resultant en relació als preexistents. Pel que fa a la justificació sobre l'agregació queda resumida en la següent frase de l'article núm. 1 tot emparant-se en el fet que ambdós municipis són limítrofs *“hasta el punto de que es una realidad la vida en común de las familias, la colindancia de las casas y el disfrute compartido de los servicios municipales”*.²¹

Pel que fa a la resta de punts, es centren en la manera com el nou municipi de Palamós –incloent el fusionat de Sant Joan– assumirà drets i càrregues, béns, interessos, crèdits, etc. d'ambdós conjuntament. No es detindrà en les xifres exactes de cadascun sinó assumint-ne i explicant-ne els procediments genèrics per a cada aspecte. D'entre ells, destaquem els més rellevants:

- a. L'Ajuntament de Palamós es subroga en les obligacions i drets que puguin competir a l'extingit Ajuntament de Sant Joan, sempre que aquests reuneixin totes les condicions de legalitat que exigeix la legislació respectiva vigent.
- b. La nova municipalitat de Palamós mantindrà, en principi, els pactes, convenis o concòrdies existents entre i amb altres municipis diferents dels dos que s'uneixen, malgrat que es reserva el dret de revisar-los i modificar-los si és que es considerés convenient als seus interessos.
- c. La fusió de municipis que es propugna s'acorda per a temps indefinit i, si les circumstàncies ho permeten i res s'hi oposa, per a sempre, restarien units els destins d'ambdues municipalitats a tots els efectes legals *“no procediendo la disolución, bajo ningún pretexto, salvando no obstante orden terminante de la Superioridad en tal sentido”*.
- d. L'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós implica la cessió a favor de la nova municipalitat dels crèdits que existeixin a favor seu en el moment de la fusió, i anirien també a càrrec de la nova municipalitat l'abonament dels debits pendents en el moment d'unificar-se ambdós municipis.
- e. El personal d'oficines i amb altres funcions que fruís de la seva plaça en propietat a l'Ajuntament de Sant Joan passaria a dependre del nou ajuntament amb el mateix sou. En el cas dels càrrecs interins, podrien ser coberts en propietat al nou ajuntament prèviament al corresponent concurs o oposició segons els casos, o amortitzats a criteri de la majoria dels membres que constituïssin la gestora de l'Ajuntament de Palamós. En el cas del secretari municipal de Sant Joan podria optar a la jubilació per malaltia, restar en

21 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, p. 25.

excedència voluntària amb dret a fruit del 80% del sou o bé a integrar-se a la nova plantilla del personal de secretaria amb la categoria de cap de negociat i amb el mateix sou de què ja disposava a l'Ajuntament de Sant Joan.

- f. Pel que fa a la circumstància que Palamós gaudeixi del reconeixement de “municipi adoptat” per facilitar les inversions públiques per a la seva reconstrucció, mentre que Sant Joan no, es considera que seria plausible procedir a les gestions oportunes per aconseguir, també, el mateix reconeixement per part seva, que estaria justificat pels danys igualment patits. Mentre això no arribés, la part corresponent a Sant Joan seguiria desenvolupant-se amb les característiques ordinàries dels ajuntaments de règim comú. Com que, fins al moment, els avantatges de ser considerat “municipi adoptat” s’havien limitat a les millores d’ordre tributari, i com que no s’havia iniciat encara el nou exercici econòmic –som a gener de 1941–, tots els padrons, llistes de cobrament, pressupostos, etc. ja estarien en vigor per a l’any 1941 i no existirien obstacles perquè, malgrat la fusió, almenys durant els exercicis de 1942 i 1943 prosseguissin la diversitat de règims, corresponent a la dualitat de procediments tributaris.
- g. Per a l’aprovació del projecte general d’estipulacions caldria que ho facin per separat les dues corporacions municipals interessades, amb el quòrum que estableix la normativa legal. Un cop acordats, l’esmentat projecte romandria exposat al públic al taulell d’anuncis dels respectius ajuntaments per un termini de 15 dies hàbils. Tant en el cas de l’Ajuntament de Sant Joan, com en el de Palamós, el projecte.

Com s’ha comentat prèviament a l’anàlisi del projecte general d’estipulacions, és curiós que la redacció del document quedés enllestida i signada pels respectius alcaldes tan sols un dia després, el 31 de gener, que el Govern Civil de Girona, el 30 de gener, fixés aquesta condició per tal que l’expedient d’agregació pogués arribar al Ministeri de la Governació. No només va quedar enllestida la seva redacció, sinó que el mateix dia 31, també van ser aprovades per unanimitat mitjançant sessió als dos ajuntaments i a les quals assistiren tots els seus regidors//gestors. Igualment, també en ambdós municipis, una vegada aprovat el text del Projecte general d’estipulacions varen romandre al públic entre els dies 1 i 18 de febrer “*sin que contra dichos escritos se haya presentado reclamación alguna*”.²²

No deixa de ser estrany que el projecte general d’estipulacions aparegués ja elaborat i ratificat per unanimitat per part dels dos ajuntaments implicats només un dia després que ho disposés el Govern Civil de Girona. O bé es va ser enormement eficient a l’hora de formalitzar tots aquests requisits o bé que al marge dels tràmits oficials escrits hi

22 SAMP, Expedient d’agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, p. 25.

2.2.4. El posicionament del Govern Civil de Girona com a pas previ a la valoració del Ministeri de la Governació (gener de 1941)

b) la necessitat d'incloure un projecte general d'estipulacions

hagués altres mitjans complementaris –via telefònica, per exemple– que permetessin avançar i fer conèixer els resultats a les parts implicades, perquè poguessin accelerar les actuacions a fer, abans que fossin conegudes oficialment pels mitjans i procediments escrits legalment establerts.

Quant a la informació pública del projecte general d'estipulacions, és l'única evidència que consta a l'expedient d'agregació en el sentit que, en algun moment o un altre, la qüestió de l'agregació de Sant Joan a Palamós s'obrí a la informació i a l'opinió de la ciutadania local. Si ens ajustem estrictament a la documentació que ha arribat, seria un gest mínim en aquest sentit –15 dies d'exposició al taulell d'anuncis dels dos ajuntaments. A la llum dels resultats, cap particular o entitat va presentar cap al·legació. Com interpretar això? Les possibilitats per entendre-ho poden ser diverses i, sense més dades que ho concretin, purament hipotètiques. És possible que, donades les difícils circumstàncies del moment (1940-1941), amb una guerra pràcticament finalitzada, amb un poble que maldava per restablir-se i reconstruir-se, amb la implantació d'un règim polític no democràtic, amb un entorn econòmic i social incert, ni els particulars, ni les entitats gosessin fer-se gaires preguntes o qüestionar-se massa decisions en aquesta conjuntura. Això al costat del fet que la tramitació quedés reclosa a un nivell estrictament politicoadministratiu, amb pocs marges per obrir-lo lliurement a la ciutadania i donar-lo a conèixer o bé perquè s'estava implícitament a favor o no expressament en contra. Per tot plegat, sembla que la possible oposició va ser mínima o directament inexistent. És possible que en l'agregació, a manca d'altres alternatives on agafar-se, es percebés com a una de les poques opcions o eines a l'abast que poguessin contribuir, realment, a la millora material en el dia a dia tant de santjoanecs com de palamosins. Si més no, els raonaments exposats als documents tant per la banda de Palamós, com fins i tot per la banda de Sant Joan, apuntaven directament cap aquí, amb moltes virtuts en l'ordre de la prestació de serveis, de l'urbanisme, de l'àmbit laboral, de la mitigació de problemes com les inundacions, etc. i, per en canvi, amb molt poques contraindicacions o efectes no desitjats.

2.2.5. El vistiplau a l'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós i la seva materialització

Un cop finalitzats els terminis d'informació pública en ambdues localitats, amb data de 19 de febrer de 1941, els respectius secretaris municipals ho certificaren aquest mateix dia.

Finalment, un any, un mes i deu dies després després, el 31 de març de 1942, el ministre de la Governació procedí a comunicar al Govern Civil de la província de Girona el sentit de la seva resolució. La resposta era un text de tres fulls on es recollien els antecedents i considerants pel qual s'havia posat en marxa l'expedient així com els motius que justificaven l'agregació. A tots aquests antecedents, el Ministeri no emet

cap observació o objecció. Per tant, el Ministeri acabarà prenent una posició favorable a l'annexió de Sant Joan de Palamós a Palamós. És cert que, en aquest posicionament, hi haurà un aspecte favorable afegit i que mereix subratllar: *“Es criterio mantenido por este Ministerio, el favorecer y fomentar las uniones en los pequeños municipios para su integración en otros de mayor entidad que pueden subvenir a las múltiples necesidades que actualmente tienen estas Corporaciones”*.²³

Per tot plegat i en haver-se acomplert les normatives legals en la matèria *“El Consejo de Ministros, oído el Consejo de Estado, con fecha de 19 de febrero del corriente año, ha acordado aprobar la fusión de los municipios de Palamós y San Juan de Palamós, con arreglo a las bases y estipulaciones acordadas por las dos Corporaciones [...] Lo que comunico a V.E. para su conocimiento y el de los Ayuntamientos interesados, a quienes se servirá dar traslado de la presente orden, con devolución del expediente”*.²⁴

Posteriorment, amb data de 17 d'abril, fou el governador civil de Girona qui traslladà als dos ajuntaments afectats el sentit de la resolució ministerial.

De fet, tal i com es deia en iniciar-se aquesta anàlisi, fou el divendres, 10 d'abril de 1942, quan aparegué publicada al *BOE* l'ordre del Ministeri de la Governació de 31 de març per la qual s'aprovava la fusió d'ambdós ajuntaments amb la denominació i la capitalitat de Palamós. Finalment, l'11 de maig de 1942 els ajuntaments d'ambdós municipis es reuniren en sessió conjunta per a realitzar la fusió definitiva. Palamós va retenir-ne la capitalitat, ara amb una superfície total de 13,8 km².

Per la seva banda, el Ministeri de Justícia, mitjançant l'ordre de 7 d'octubre de 1944, publicat al *BOE* del dia 14 d'aquell mateix mes,²⁶ procedí a la supressió del Jutjat Municipal de Sant Joan de Palamós, tot agregant el seu territori al de Palamós.

En una entrevista efectuada al darrer alcalde de Sant Joan, Pere Adroher, als mitjans locals, l'any 1992, declarà que la raó fonamental de l'agregació fou la precària situació econòmica del consistori. Literalment, segons les seves paraules: *“No n'hi havia ni cinc. Fins i tot havien embargat la caixa municipal, tot estava fet una ruïna”*.²⁵ D'acord amb aquestes afirmacions, el deute municipal hauria deixat l'Ajuntament de Sant Joan sense marge de maniobra. Per tant, segurament, aquesta conjuntura encara el va deixar sense menys possibilitat d'elecció davant l'agregació.²⁷

23 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, p. 32-33.

24 SAMP, Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan a Palamós, p. 33.

25 Referència extreta del reportatge informatiu: *“60 anys de l'annexió entre Palamós i Sant Joan”* emès el 5 d'agost de 2002 a l'emissora de Radio Palamós.

26 *BOE*, 14 d'octubre de 1944, p. 7722.

27 La tradició oral també va donar peu a rumors, alguns dels quals han esdevingut veritables mites, com el del suposat fet que el darrer alcalde de Sant Joan, Pere Adroher, per la seva condició de transportista, s'hauria venut l'autonomia del seu poble a canvi d'un camió –segons ho recordà l'exregidor de Palamós Francesc Matés en unes declaracions dutes a terme el juliol de 2012, a propòsit de la commemoració dels 70 anys de l'annexió de Sant Joan a Palamós–, cf. AGULLÓ, «Sant Joan commemora...».

2.2.5. El vistiplau a l'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós i la seva materialització

Tot seguit, a la taula núm. 2, per ordre cronològic, s'inclouen les principals dates rellevants en el procés d'agregació que van apareixent en el decurs d'aquest document. D'aquesta manera es poden sintetitzar les vicissituds més sobresortints que es van haver de superar al llarg d'aquells anys.

Taula núm. 2. Principals dates en el procés d'agregació de Sant Joan de Palamós al de Palamós (1930-1944)

Gener de 1930	Memòria elaborada per l'Ajuntament de Palamós en què s'exposen les motivacions perquè el poble de Sant Joan de Palamós i el seu terme acabessin agregant-se a la vila de Palamós.
11 d'abril de 1940	Des del Govern Civil de Girona s'envia una breu notificació a l'alcalde de Palamós per la qual se li demana que, perquè pugui iniciar-se el corresponent expedient, cal que formuli l'esmentada petició per escrit tot expressant les causes i la conveniència per a l'agregació.
27 d'abril de 1940	Es publica al <i>BOE</i> el decret del Ministeri de la Governació pel qual la localitat de Palamós era adoptada a efectes de la seva reconstrucció, <i>por el Jefe del Estado, en nombre de la Nación.</i>
7 de juny de 1940	Aprovació de l'expedient de reconstrucció per part de la comissió gestora de l'Ajuntament de Palamós, per poder enviar-lo a la Diputació i a la Comissió Provincial i la General de Regions Devastades. L'Ajuntament argumentarà que per a l'execució de les inversions públiques és fonamental que l'agregació de Sant Joan sigui una realitat.
15 de novembre de 1940	Sessió a l'Ajuntament de Palamós on s'expressa que dirigiran al ministre de la Governació la corresponent sol·licitud amb les motivacions de conveniència perquè el terme de Sant Joan de Palamós sigui agregat al de Palamós. S'acorda, també, concedir audiència a l'Ajuntament de Sant Joan de Palamós alhora que se li comunica el sentit d'aquest acord per tal que l'aprovi o bé al·legui segons cregui oportú.
30 de novembre de 1940	Sessió de la comissió gestora de l'Ajuntament de Sant Joan de Palamós <i>"dando la conformidad tan amplia como en derecho sea necesaria a la Gestora, en nombre del Ayuntamiento de S. Juan de Palamós, al proyecto de agregación de este término al de Palamós a todos los efectos legales"</i> .
13 de desembre de 1940	Pelayo Martínez Paricio, en la seva qualitat d'arquitecte en cap de la comarcal de regions devastades i reparacions de Figueres, emet escrit favorable a l'agregació.
18 de gener de 1941	L'Ajuntament de Palamós adreça escrit al ministre de la Governació, per tal que proposi al <i>Gobierno de la Nación</i> l'aprovació del projecte d'agregació total del terme municipal de Sant Joan de Palamós al terme municipal i població de Palamós. L'esmentat escrit arribarà prèviament al Govern Civil de Girona.

30 de gener de 1941	El Govern Civil de Girona emet el seu pronunciament respecte a l'escrit anterior. Sense entrar a qüestionar les raons per justificar-ne l'annexió, demana que perquè pugui arribar al Ministeri de la Governació, prèviament caldrà procedir a la seva informació pública local, així com conformar el projecte general d'estipulacions sobre com es concretarà l'adjudicació de drets, la divisió de béns, les obligacions, els interessos, els crèdits, etc. del municipi resultant en relació als preexistents.
31 de gener de 1941	Signatura del projecte general d'estipulacions per part dels alcaldes d'ambdós municipis.
31 de gener de 1941	Aprovació del projecte general d'estipulacions per unanimitat mitjançant sessió a cadascun dels dos ajuntaments.
1-18 de febrer de 1941	Període d'informació pública del projecte general d'estipulacions a cadascun dels dos municipis. No es presentaran al·legacions.
19 de febrer de 1942	Aprovació en Consell de Ministres a l'expedient incoat pels Ajuntaments de Palamós i de Palamós per a la fusió d'ambdós en un de sol, amb la denominació i capitalitat de Palamós.
31 de març de 1942	Promulgació de l'ordre del Ministeri de la Governació per la qual s'aprova la fusió dels ajuntaments de Palamós i de Sant Joan de Palamós amb la denominació i la capitalitat de Palamós.
10 d'abril de 1942	Publicació al <i>BOE</i> de l'ordre ministerial del 31 de març.
11 de maig de 1942	Els ajuntaments d'ambdós municipis es reuneixen en sessió conjunta per tal de realitzar la seva fusió definitiva.
14 d'octubre de 1944	Es publica al <i>BOE</i> l'ordre del Ministeri de Justícia, per la qual es procedeix a la supressió del Jutjat Municipal de Sant Joan de Palamós, tot agregant el seu territori al de Palamós.

Font: elaboració pròpia.

3. El termenal de separació entre Sant Joan de Palamós i Palamós

La divisòria que es va mantenir fins a l'any 1942 entre els termes de Sant Joan de Palamós i de Palamós té el seu origen l'any 1429 quan es materialitza la separació de les parròquies de Santa Eugènia de Vila-romà i Santa Maria de Palamós; aquestes dues esglésies configurarien, respectivament, els nuclis històrics respectius de Sant Joan de Palamós i de Palamós. A les diverses recerques i publicacions de l'historiador local Pere Trijueque,²⁸ es posen de manifest els antecedents que conduïren a l'erecció de l'església de Santa Maria de Palamós com a parròquia pròpia i de com això significà la creació d'un terme parroquial propi que seria el que acabaria delimitant el del reduït municipi de Palamós fins a l'any 1942.

De fet, l'any 1344 ja hi va haver un intent per a segregar-se de la parròquia de Santa Eugènia. Aquests intents comptaren amb l'oposició rotunda dels parroquians de Vila-romà.²⁹ En la mesura que Palamós es vagi configurant de manera més evident com a realitat urbana, poblacional i econòmica diferenciades, les veus que s'aixecaran per disposar d'una església i parròquia pròpies al marge de la de Santa Eugènia agafaran empenta.

Fotografia núm. 6.

Església parroquial de Santa Eugènia de Vila-romà, centre neuràlgic del nucli històric de Sant Joan de Palamós, documentada com a mínim des de l'any 1064 i edificada, de nou, entre 1765 i 1810

Autor: D. Pavón (14-4-2022)

Fotografia núm. 7.

Església parroquial de Santa Maria de Palamós, la qual neix com a capella primigènia l'any 1371

Autor: D. Pavón (14-4-2022)

²⁸ TRIJUEQUE, *Breu recull...*, *El termenal...* i *La parròquia...*

²⁹ TRIJUEQUE, *La parròquia...*

En sentit contrari, també serà més aferrissada l'oposició dels parroquians de Vila-romà a perdre la seva preeminència. Això conduirà al fet que fins i tot el bisbe de Girona hagi d'intervenir en determinats moments. L'any 1427, els jurats de la vila de Palamós enviaren cartes al papa Martí V i al rei Alfons d'Aragó on demanaven que se'ls concedís la creació d'una parròquia pròpia. Ambdues autoritats encomanaren a l'abat del monestir benedictí de Sant Feliu de Guíxols que resolgués el cas. A prec dels palamosins, l'abat va decidir el trasllat de la parròquia de Santa Eugènia a Palamós, amb el nom de Santa Maria de Palamós.

Aquesta decisió generà un ostensible rebuig als parroquians de Vila-romà, els quals van recórrer al bisbe de Girona, que va deixar en suspens l'ordre de l'abat i, al mateix temps, va encomanar al comerciant de Palamós, Ponç Negrell, que gestionés una possible concòrdia entre els veïns d'ambdós pobles. Malgrat les dificultats en la negociació, finalment van donar el seu fruit i, finalment, el 29 d'abril de 1429 es va executar una sentència arbitral d'obligat compliment pronunciada pel mateix bisbe, Andreu Bertran, i pel senyor de Palamós, el noble Pere Galceran de Cruïlles. La sentència determinà que la capella de Santa Maria de Palamós s'erigia en parroquial i que la de Santa Eugènia seguiria com a parroquial només per a Vila-romà. És a l'escriptura de la sentència on es fixaren els límits que perdurarien fins a l'any 1942.

La línia de terme definida a la sentència arbitral no fou més que una línia de separació imaginària, reconeguda pels feligresos d'ambdues parròquies, ja que no es va plantar cap fita. No serà fins a la implantació de la divisió municipal contemporània i, en aquest cas concret, l'adopció del terme parroquial com a terme municipal, que es procedirà a fitar-lo. D'acord amb les recerques de Trijueque, totes les fites de la línia de terme foren plantades a partir de l'any 1860, complint una ordre del governador civil de la província de Girona, de 3 de març del mateix any. L'ordre estava adreçada als alcaldes d'aquells municipis que encara no estaven delimitats, manant-los "*el deslinde y mojonamiento de los términos municipales*" i donant-los de temps fins al dia 20 del mateix mes.³⁰ Davant aquesta urgència, el consistori de Palamós, reunit el 10 de març i presidit per l'alcalde Joan Baptista Forn de Ciurana, nomenà una comissió formada per Joan Mauri i Esteve Casanovas, amb l'encàrrec de posar-se d'acord amb la corporació de Sant Joan de Palamós.

Encara l'any 1924 es faria una segona fitació inicial entre ambdós termes, la qual fou reconeguda el 13 d'agost de 1924 pel capità de l'estat major, Gonzalo Bellod, amb els representants de Palamós i de Sant Joan de Palamós.

La línia que delimitava els termes municipals de Sant Joan de Palamós i de Palamós comptava amb una longitud de 2,5 km i anava des del trifini amb el terme de Calonge, a l'extrem oest, fins a les proximitats de Santa Maria de la Fosca, a l'extrem oriental. Comptava amb 8 fites de les quals només es conserven les números 5, 7 i la 8; tot i així, lliurement accessible només ho és la núm. 8, la més oriental de totes; les altres dues romanen dins propietats privades. La vuitena encara està plantada entre les platges de sa Tamardia i de la Fosca, junt a una casa. En un costat hi ha la "V" de Vila-romà i a l'altre la "P" de Palamós. Al mapa núm. 4 s'ha marcat la localització d'on eren aquestes 8 fites.

30 TRIJUEQUE, *El termenal...*

3. El termenal de separació entre Sant Joan de Palamós i Palamós

Per a l'elaboració del següent text, s'ha considerat el material de suport que apareix a l'itinerari recollit a la pàgina web 'Wikiloc' amb el títol: *Ruta del Termenal de Sant Joan*. Es tracta d'una ruta efectuada l'any 2015, aprofitant la celebració del 25è aniversari del Club Alpí Palamós i que ha estat actualitzada l'any 2022, coincidint amb els 80 anys de l'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós. A la secció de webgrafia s'hi ha afegit l'enllaç corresponent.³¹ Un any després, el 2023, la informació sobre el termenal de Sant Joan fou publicada en un llibre la referència del qual també s'ha inclòs a la bibliografia.

La **fita núm. 1**, la més occidental de totes, era la que marcava el trifini entre els municipis de Calonge, Sant Joan de Palamós i de Palamós. Estava ubicada en la intersecció de l'antic camí de Palamós a Calonge, que amb la seva urbanització esdevindria el carrer de la Indústria –orientació est-oest–, amb el carrer del Mar –orientació nord-sud. Fou plantada l'any 1888. A partir d'aquest punt i, amb una posició predominant oest-est, durant més de 800 metres, el carrer de la Indústria marcava el límit entre ambdós termes. Mentre que la banda sud –terme de Palamós– es trobava urbanitzada i amb una profusió de fàbriques, majoritàriament surotaperes, la banda nord –terme de Sant Joan de Palamós– era preeminentment agrícola. Segurament en tota aquesta distància és on es reflectia de forma visualment més contrastada el fet de pertànyer a un terme municipal o a un altre i això que l'orografia era absolutament planera i sense cap element geogràfic que l'alterés. Com es constata a la fotografia núm. 1 i al mapa núm. 3, vers el 1956-57, és a dir, quinze anys després de produir-se l'annexió, encara era ben visible el contrast entre banda i banda del carrers. Ben diferent és la situació actual en què la superfície urbanitzada s'ha estès cap a l'interior tot endinsant-se, ara sí, en dominis de l'antic terme de Sant Joan. Trobem vials com l'avinguda de Catalunya o el carrer de Santiago Bañeras i Godai.

A prop de la cruïlla entre els carrers de la Indústria i del Carmel, allà es trobà, en el seu temps, la **fita núm. 2**. Amb la creació de la fàbrica Montaner, la seva paret sud-oest va delimitar el terme. Posteriorment, es va construir una illa de cases triangular que va haver de respectar aquest camí. Des d'allà, el terme enfilava cap al nord i resseguia l'actual carrer Carmel durant uns 150 m. A la cruïlla amb l'avinguda Catalunya es trobava la **fita núm. 3**. De manera aproximada, el terme prenia un canvi d'orientació (NO-SE), i resseguiria el que és, a grans trets, l'actual avinguda Catalunya (cf. fotografia núm. 10); a uns 150 m es localitzava la **fita núm. 4**. De seguida, el terme creuava quasi perpendicularment la carretera de Palamós a Girona i, al llarg d'uns 170 m transcorria proper a l'actual carrer de Sant Josep. No gaire més lluny es localitza la **fita núm. 5**,

31 La inclusió d'aquesta referència de Wikiloc es justifica perquè tracta la *Ruta del Termenal de Sant Joan*. És una secció dins d'aquesta web de rutes senderistes que, en aquest cas, és àmpliament documentada. En la presentació de la ruta, que inclou cartografia diversa (també històrica), així com fotografies i la localització de les fites termenals, s'explica quins han estat els antecedents i el procediment per a la seva elaboració i a qui s'ha consultat per obtenir les dades en qüestió. S'esmenta l'historiador local Pere Trijueque, el coneixedor del Termenal Josep Olivé, el Registre de la Propietat, així com els integrants del Club Alpí Palamós, Pere Llauradó i Remí Serra. Els dos últims són autors d'una publicació del 2023 que recull tota la informació relativa al recorregut i a les fites del termenal de Sant Joan de Palamós, cf. SERRA-LLAURADÓ, *El termenal...*

Fotografia núm. 8.
Carrer de la Indústria, el qual havia marcat la divisió entre l'antic terme de Sant Joan de Palamós –a l'esquerra– i el de Palamós –a la dreta. Cruïlla amb el carrer Enric Vincke. En el seu temps havia marcat la divisió entre el sector de l'Arenal edificat –el més proper al nucli històric de Palamós– i el no edificat –el més proper al límit amb el terme municipal de Calonge–

Autor: D. Pavón (14-4-2022)

que està plantada en una propietat privada, a tocar del puig Tavell. Se situa en el pati d'una casa particular al costat del pati de l'Escola Vedruna que dona a la pineda del puig Tavell.

Quant a la **fitxa núm. 6**, es correspon amb la del cementiri de Palamós. Es trobava en una vinya a 2 metres de la paret nord de l'esmentat cementiri. Pel que fa a la **fitxa núm. 7**, segons alguns mapes semblava que havia d'estar a tocar del cementiri de Sant Joan, però està uns 100 metres desplaçada cap al sud. Es va reconèixer a l'acta del 1924 enmig d'unes vinyes. Avui la trobem en un terreny privat, molt a prop del caminet que porta de la paret sud del cementiri de Sant Joan a la carretera de la Fosca. Finalment, respecte a la **fitxa núm. 8** (racó d'en Rafel), és la més visible i reconeguda de totes pel fet que es troba plantada a la vorera del passeig de la Fosca (cf. fotografia núm. 11). Al 1924 es reconegué ubicada entre la paret d'una casa i el camí de vigilància marítima.

Fotografia núm. 9.
Una placa just a la cruïlla entre els carrers de la Indústria i el carrer Enric Vincke recorda el punt de trobada –o de separació, segons es miri– que marcà aquesta intersecció. A l'esquerra (fotografia 8), la casa Montaner, habitatge d'un dels antics directius de l'empresa *Industrias Corcheras Montaner* i, actualment, seu de l'Arxiu Municipal de Palamós

Autor: D. Pavón (14-4-2022)

ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-Romà, del Dr. Elvis Mallorquí
El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós, del Dr. David Pavón

3. El terminal de separació entre Sant Joan de Palamós i Palamós

Fotografia núm. 10.

Traça aproximada per on discorreria el límit entre els antics termes de Sant Joan de Palamós i de Palamós fins a l'any 1942 (avinguda Catalunya, a l'alçada del mercat municipal).

Comparativa, per a ambdues fotografies 10 i 11), sobre el mapa topogràfic 1:50.000 (full 334 "Gerona"), 2a. edició (any 1950).
Instituto Geográfico y Catastral

Autor: D. Pavón (14-4-2022)

Fotografia núm. 11.

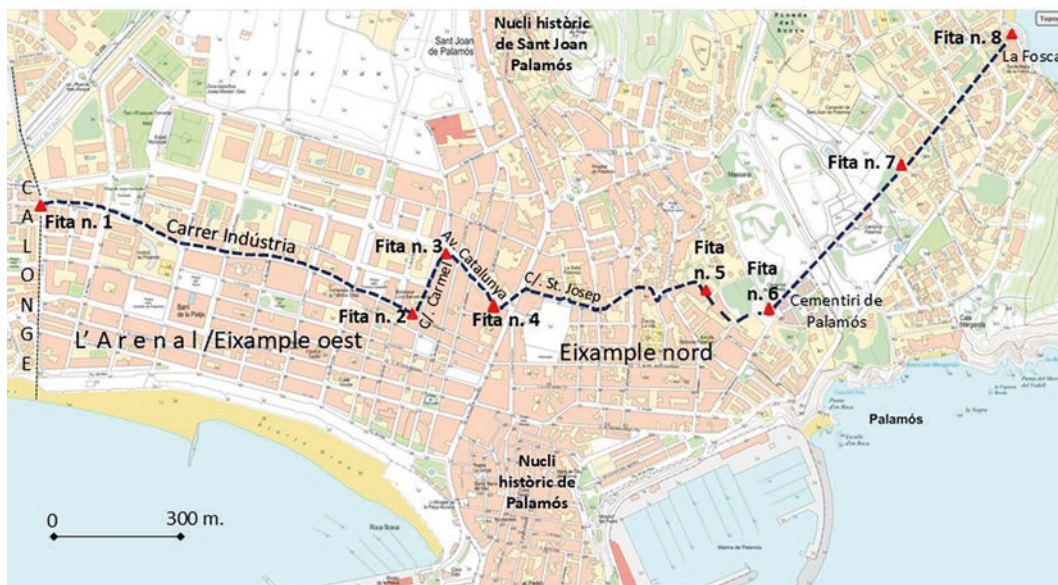
Fita núm. 8 que delimitava els antics termes de Palamós (P) i de Vila-romà –St. Joan de Palamós– (V), fins a l'any 1942. Era la més oriental de totes les fites (passeig de la Fosca)

Autor: J. Trillas. Arxiu Municipal de Palamós (2017)

3. El termenal de separació entre Sant Joan de Palamós i Palamós

A través del mapa núm. 4 s'inclou la síntesi del termenal amb les seves 8 fites.

Mapa núm. 4. Termenal amb les fites que delimitaven fins al 1942 els municipis de Sant Joan de Palamós (al nord) i Palamós (al sud)

Font: elaboració: pròpia a partir del mapa topogràfic E1.5.000 i de les orientacions aportades per la ruta del Ternal de Sant Joan (Wikiloc).

4. Consideracions finals

Atenent al resumit enunciat de l'ordre publicada al *BOE* amb què s'iniciava aquest capítol, semblaria que la qüestió que ens ocupa fos poc més que una decisió accessòria, amb implicacions quasi marginals mereixedora d'escassa atenció. És a dir, tot just per tenir la consideració d'unes poques ratlles a la publicació que recull, amb caràcter oficial, les lleis, les disposicions i actes d'inserció obligatòria amb rellevància governativa. Però res més lluny d'aquesta percepció ja que l'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós és l'expressió d'un acte administratiu darrere el qual hi havia raonaments de motivació diversa de caràcter bàsicament territorial, urbanístic, demogràfic, economicolaboral, de mobilitat, de proximitat, de funcionalitat vinculada amb la prestació de serveis, així com dels fluxos i, per tant, a la intensitat en les relacions entre els veïns d'ambdós municipis.

Al final s'ha volgut plasmar (taula núm. 3) el reguitzell de raons que es constaten en els diversos escrits. En total s'enumeren 10 motivacions que s'aglutinen al voltant de 5 grans tipologies:

- a. Motivacions territorials-urbanístiques
- b. Motivacions vinculades a la dotació-coherència de serveis i equipaments públics
- c. Motivacions associades al desenvolupament econòmic
- d. Motivacions relacionades amb la prevenció de riscos
- e. Motivacions d'eficàcia en la inversió d'ajuts públics

Taula núm. 3. Principals justificacions favorables a l'agregació municipal de Sant Joan de Palamós a Palamós (per grans tipologies)

A. Territorials-urbanístiques
La manca d'espai del terme palamosí en relació amb l'extensió de la qual sí disposa el de Sant Joan.
La manca de correspondència entre nombre d'habitants i disponibilitat d'espai dels respectius municipis.
La continuïtat/confusió urbana que ja es dona entre ambdues localitats fins al punt d'esdevenir una única entitat urbana, com a mínim en determinats sectors.
B. Dotació-coherència de serveis i equipaments públics
Dotar Sant Joan de Palamós d'un sistema de clavegueram d'acord amb les seves necessitats, tot aprofitant el sistema ja existent de Palamós, ja que el seu traçat s'internalitza dins del terme de Sant Joan.
Fer partícip a la població de Sant Joan del servei d'aigües amb la qual cosa millorarien les seves condicions sanitàries. Dotar de coherència el sistema d'abastament i de distribució entre ambdós municipis.
Dur a terme la construcció de l'hospital de la vila de Palamós, ja que el seu nou emplaçament ha hagut de ser triat ja dins el terme municipal de Sant Joan.
C. Desenvolupament econòmic
L'obstacle que representa l'estrangulament dels límits municipals al desenvolupament i creixement econòmic de Palamós, amb el seu comerç, la seva indústria i pel tràfic del seu port, que és el primer de la província gironina.
La circumstància que el 80% dels obrers de Sant Joan de Palamós treballin a les fàbriques i indústries instal·lades a Palamós.
D. Prevenció de riscos
La defensa de la vila de Palamós davant les inundacions que periòdicament són ocasionades pel desbordament de la riera d'Aubi que discorre en tot el seu curs pel terme municipal de Sant Joan.
E. Eficàcia en la inversió d'ajuts públics
Palamós "vila adoptada": és a dir, disposar d'incentius i ajuts públics per a la reconstrucció de postguerra. Si els dos termes municipals no es fusionen, això dificultaria la inversió d'aquests ajuts i les reformes a fer quedarien estrangulades.

Font: elaboració pròpia

4. Consideracions finals

L'agregació dels seus termes, sense obviar en absolut el moment en què es produeix, respon fonamentalment a la necessitat a prioritzar allò que s'entén com a més útil i pràctic. Es produeix, en definitiva, una situació prèvia de manca de correspondència entre les divisions administratives, per una banda, i la que pertocaria al seu govern, amb pèrdua progressiva d'eficàcia i racionalitat. Hi ha una realitat canviant i polièdrica cada cop més complexa que necessita una adaptació dels seus límits físics per tal que l'encaix entre les unitats administratives i el govern del seu territori torni a recuperar l'eficiència perduda. En darrer terme, que tot plegat pugui acabar derivant en una millora en la vida quotidiana dels seus habitants. Sí que caldria reflexionar sobre si, en circumstàncies normals, les dades i els indicadors que s'aporten per defensar certes posicions haurien estat suficients per a sustentar-les; per exemple, en allò que té a veure amb els paràmetres socials i econòmics. Només cal recordar que l'informe més extens inclòs dins l'expedient d'agregació no supera les 5 pàgines.

Segurament, la proposta de l'annexió el que buscava era donar compliment, per la via dels actes administratius, a una realitat que de manera cada cop més fefaent ja es venia dibuixant a les dècades precedents. Una dinàmica que era previsible que es reforçés amb una perspectiva de reconstrucció i de recuperació econòmica i demogràfica que s'obriria una vegada conclòs el conflicte bèl·lic. En molts processos d'annexió municipal que es van produir durant aquelles dècades –i de més recents–, els municipis agregats, sovint, disposaven de terrenys/espais dins del propi terme. Atenent a la lògica estrictament d'aquell terme, segurament no seria justificable l'annexió, però la situació canvia si la dinàmica de creixement urbanístic no és atribuïble tan sols –o ni tan sols– al mateix municipi sinó a d'altres de veïns –i molt propers– que són els qui estimulen aquesta expansió, fins i tot més enllà dels seus límits estrictes. Aquí entràriem en el debat entre funcionalitat i 'ciutat real', per una banda, i límits/ciutat administrativa, per l'altra, i al qual no és aliè el cas que ens ocupa.

S'és conscient que el relat que s'ha descrit a les pàgines anteriors és de caràcter netament oficial. És a dir, basant-se molt en les evidències que van anar generant les diverses administracions al llarg de la seva tramitació. La pulsació social i associativa pràcticament fou inexistent en cadascun dels passos que s'anaren superant. El requeriment per la mateixa administració que s'inclogués la informació pública de l'expedient en ambdós ajuntaments, no sembla que generés gaire efecte. Tanmateix, no deixa de produir certs interrogants que, en els 6 anys que van transcórrer des de l'elaboració de la memòria a càrrec de l'Ajuntament de Palamós fins a l'esclat de la Guerra Civil i, sent precisament a l'etapa democràtica, amb totes les imperfeccions que es vulgui, la iniciativa annexionista no prosperés, ni tan sols suscités cap debat sobre els seus pros i contres.

En canvi, és justament conclosa la Guerra Civil quan s'activa tot el procés. Per les evidències que aporta la documentació i a diferència d'altres exemples, el resultat final no va ser conseqüència de cap imposició governativa prèvia d'ordre superior. Ans al contrari, parteix de l'escala local –Ajuntament de Palamós– sense que res apunti a que, per part de l'altre ajuntament implicat –Sant Joan de Palamós– s'expressés cap mena de dubte o reticència sobre això. Si més no, no a partir del que ha posat de manifest

l'expedient d'agregació. Possiblement, la consulta d'altres fonts –que no s'han verificat per aquest treball–, dels anys precedents, hauria aportat quelcom de llum sobre aquests interrogants. En tot cas, si hi va haver algun antecedent en aquest sentit, l'expedient no ho ha posat de relleu, com tampoc en deixen constància les monografies locals que s'han consultat i que apareixen ressenyades al final del capítol.

És probable que les circumstàncies difícils en què hi convergí l'acabament d'una guerra, amb l'establiment d'un règim dictatorial clarament repressiu en aquell moment, la por, la prioritat posada en la reconstrucció de postguerra i en la millora de les condicions materials quotidianes, redundessin en comportaments que optaren per no propiciar noves polèmiques, nous conflictes i nous maldecaps. Per tant, s'intentà acomodar-se a allò que demanava un ajuntament veí molt pròxim en la distància, amb lligams molt intensos de tot tipus, però també amb major capacitat econòmica, demogràfica i d'influència en l'esfera del poder polític. Segurament, l'opció a l'agregació es va veure com una actuació que podria propiciar majors beneficis que els entrebancs derivats de la seva paralització i desestimació. Davant les incerteses de tot ordre que es travessaven en cloure la guerra, l'agregació podia ser una oportunitat que contribuís que les coses anessin quelcom millor en relació a l'escenari alternatiu de la no agregació.

5. Bibliografia i Webgrafia

Bibliografia

- ALBET, A., *El mapa municipal en España: estructura, evolución y problemáticas*, Geopolítica(s). Revista de estudios sobre espacio y poder, 10(1), 2019, 11-40.
- BADIA, J. – PUIGDEVALL, M., Palamós, *Alt Empordà-Baix Empordà, Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 2, Barcelona: Enciclopèdia catalana, 1992 (2a edició).
- BURGUEÑO, J.- GRAS, M. M., *Atles de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*. Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya / Rafael Dalmau Editor, 2014.
- LLAURADÓ, P.-OLIVÉ, J., *El termenal de Sant Joan*, Palamós: Club Alpí Palamós, 2023.
- MEDIR, R.M. – SAPENA, C., *Palamós*, Quaderns de la Revista de Girona, 15, Girona: Diputació de Girona i Caixa d'Estalvis Provincial, 1988.
- MORELL, L., *Estructuras locales y ordenación del espacio*. Madrid: Instituto de Estudios de la Administración Local, 1972.
- TRIJUEQUE, P., *Sant Joan de Palamós, de barri a poble*, Palamós: edició de l'autor, 1992.
- TRIJUEQUE, P., *El termenal de Palamós*, Palamós: edició de l'autor, 1999. (Guspies; 2)
- TRIJUEQUE, P., *La parròquia de Santa Maria de Palamós*, Palamós: edició de l'autor, 2003. (Guspies;12)
- TRIJUEQUE, P., *Breu recull de la història de Palamós*, Palamós: Ajuntament de Palamós i Museu de la Pesca, 2006 (2a edició)
- TRIJUEQUE, P., *Palamós: pedra a pedra, rajol a rajol. Evolució de l'estructura urbana. Els barris, els carrers, les cases*, Palamós: Ajuntament de Palamós, 2016 (2a edició)
- SERRA, R. – LLAURADÓ, P., *El termenal de Sant Joan*, Palamós: Club Alpí Palamós, 2003.
- VIDAL, N., *La medicina del segle XX a Palamós*, Premi de recerca Vila de Palamós 2008-09, Palamós: Ajuntament de Palamós, 2010.
- WELTZ, A., *Palamós. Recull gràfic 1887-1965*. El Papiol: Editorial Efadós, SL, 2005.

Webgrafia

- AGULLÓ, E., «Sant Joan commemora els 70 anys de l'annexió a Palamós», *El Punt-Avui*, edició de 29 de juliol de 2012: <http://www.elpuntavui.cat/article/562994-sant-joan-commemora-els-70-anys-de-lannexio-a-palamos.html>
- Cartografia històrica, minutas y primera edición del mapa topográfico del IGN (sector Palamós-Sant Joan de Palamós):*
<https://www.geamap.com/es/historico-topografico-espana#15/41.8539/3.1319>

El temps a Palamós.

Una mirada palamosina al temps, a la meteorologia, a la natura i a la nostra història.

-blog- (entrades sobre inundacions històriques):

<http://tempspalamos.blogspot.com>

Exposició “*Dos pobles, un municipi*” (versió digital)

organitzada pel Servei d'Arxiu Municipal de Palamós (2017):

[https://www.santjoanpalamos.cat/wp-content/uploads/2018/11/](https://www.santjoanpalamos.cat/wp-content/uploads/2018/11/dos-pobles-un-municipi.pdf)

[dos-pobles-un-municipi.pdf](https://www.santjoanpalamos.cat/wp-content/uploads/2018/11/dos-pobles-un-municipi.pdf)

Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (IGCC): <https://www.icgc.cat/>

Mapa Costero. Plano del Fondeadero de Palamós. 1888.

Levantado en 1886 por la Comisión Hidrográfica, al mando del capitán de fragata Rafael Pardo de Figueroa:

<https://www.mmb.cat/catalegs/mar-mediterraneo-costa-oriental-de-espana-plano-del-fondeadero-de-palamos/>

Pàgina web personal de Pere Trijueque (secció publicacions):

<https://www.palamos-santjoan.org/htms/publicacions.html>

Reportatge informatiu: “*60 anys de l'annexió entre Palamós i Sant Joan*”

emès el 5 d'agost de 2002 a l'emissora de Ràdio Palamós:

[https://www.palamoscomunicacio.cat/web/hemeroteca.php/302080507/](https://www.palamoscomunicacio.cat/web/hemeroteca.php/302080507/reportatge-60-anys-de-lannexio-entre-palamos-i-sant-joan/0?page=6427)

[reportatge-60-anys-de-lannexio-entre-palamos-i-sant-joan/0?page=6427](https://www.palamoscomunicacio.cat/web/hemeroteca.php/302080507/reportatge-60-anys-de-lannexio-entre-palamos-i-sant-joan/0?page=6427)

Servei d'Arxiu Municipal de Palamós (SAMP).

Expedient d'agregació del terme municipal de Sant Joan de Palamós (1940-42):

[http://www.serveiarxiuunicipalpalamos.cat/consulta-de-documents/](http://www.serveiarxiuunicipalpalamos.cat/consulta-de-documents/fons-ajuntament-de-palamos/agregacio-sant-joan/)

[fons-ajuntament-de-palamos/agregacio-sant-joan/](http://www.serveiarxiuunicipalpalamos.cat/consulta-de-documents/fons-ajuntament-de-palamos/agregacio-sant-joan/)

Veïns de Sant Joan de Palamós:

<https://www.santjoanpalamos.cat/>

Wikiloc. Ruta del termenal de Sant Joan:

<https://es.wikiloc.com/rutas-senderismo/ruta-del-termenal-de-sant-joan-98047726>

Dr. Elvis Mallorquí

Historiador, professor d'institut de secundària i col·laborador docent de la Universitat Oberta de Catalunya, especialista en història medieval i dedicat amb especial intensitat a temes situats a les Gavarres, les Guàrdies, el Gironès, la Selva, el Baix Empordà. Ha orientat els seus estudis al coneixement i edició de les fonts, als temes al voltant dels camins, de la toponímia, el poblament, el paisatge, la cultura, les parròquies, les sagreres, la feudalització i les estructures de poder militars o eclesiàstiques amb treballs sobre el delme i estructura feudal, els masos i les cases fortes de cavallers, els monestirs de Sant Miquel de Cruïlles i Sant Pere de Galligants i treballs monogràfics sobre diverses localitats gironines.

Dr. David Pavón

Geògraf, professor agregat dels estudis de Geografia i Ciències Ambientals a la Universitat de Girona. Membre del Grup de Recerca en Canvi Socioambiental (SAMBI) i secretari de la Societat Catalana de Geografia. Les línies de recerca giren al voltant de la dimensió socioterritorial de l'aigua i la seva gestió. Dins d'ella s'ha centrat en aspectes com el patrimoni fluvial, la geografia històrica dels espais fluvials o el paper dels projectes de gran obra hidràulica des d'una perspectiva temporal i espacial. Autor de diversos estudis locals d'àmbit territorial, particularment sobre el Maresme i l'Alt Empordà.

ESTUDIS

Cap als orígens de Palamós i Vila-romà

Dr. Elvis Mallorquí

El procés d'agregació de Sant Joan de Palamós a Palamós

Dr. David Pavón

L'Ajuntament de Palamós, amb l'objectiu de tenir coneixements precisos i objectius sobre l'agregació del municipi de Sant Joan de Palamós a Palamós el 1942 fa l'encàrrec a una institució de prestigi com és l'Institut Català de Recerca del Patrimoni Cultural (ICRPC) i n'edita els resultats amb l'únic interès que aquests siguin compartits per tota la ciutadania i promoguin el saber col·lectiu de la pròpia història.

El Dr. Joaquim Nadal i Farreras, ex director de l'ICRCP i posteriorment conseller de Recerca i Universitats (11/10/2022-11/08/2024) coordina i dirigeix els continguts de l'estudi i tria els dos investigadors: el Dr. Elvis Mallorquí i el Dr. David Pavón. El Dr. Nadal n'escriu la introducció que ajuda a entendre perquè des de l'Ajuntament de Palamós se li demana desenvolupar aquest estudi i l'orientació que ha donat als treballs.

